

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**

Ljubljana : 1914

Letnik VIII. Zvezek 2.

Tisk Katoliške Tiskarne.

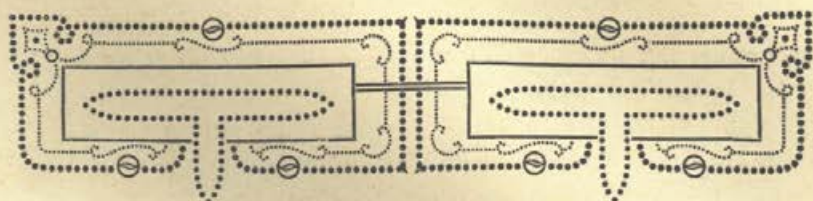
Vsebina.

Domovinsko varstvo. (Dr. Jos Mantuani)	73
Vera in javno življenje. (Franc Terseglav.)	102
Veliki pomor XX. stoletja. (Dr. Lambert Ehrlich.)	112
Pisma iz Bleiweisove dobe. (Peter Butkovič.)	126
O bistvu življenja. (Dr. Aleš Ušeničnik.)	141

OBZORNIK:

Verstvo in kultura: Notranji boji. (A. U.) — Avtobiografija »popravoroslavljenege« Slovenca. (Dr. T.) — Sociologija: H. Pesch S. L., Lehrbuch der Nationalökonomie. (Dr. A. Ušeničnik.) — Pedagogika: Uspehi koedukacije. (Dr. Fr. Ušeničnik.) — Zgodovina: Pregarjanje prvih kristijanov in rimsko pravo. (Prof. dr. Zorè.) — Heortologija. (Dr. Fr. Ušeničnik.) — Umetnost: Goethe. (A. R.) — Tango. (A. R.) — Mlada Breda. (P. Perko.) — Literarna pratika za 1914. leto. (A. Res.) — Glasnik »Leonove družbe«. — Listnica uredništva.

»Čas« izhaja kot dvomesečnik. Naročnina 7 K, za dijake 4 K. Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. Naročnina se pošilja na »Leonovo družbo« ali »Čas« v Ljubljani.

Domovinsko varstvo.¹

Spisal ravnatelj dež. muzeja prof. dr. Jos. Mantuanl.

I.

V sedanjih težkih razmerah, ko se mora boriti naš maloštevilni narod na več strani, bi utegnilo ime, ki sem ga postavil na čelo tej-le razpravi, vzbuditi v tem in onem nejasne pojme. Zato treba nekoliko pojasnila.

Naša domovina ima razne neprijatelje. Poleg očitnih, zlasti političnih neprijateljev so tudi taki, ki se imajo sami za iskrene prijatelje domovine, a ji vendar iz prevelike gorečnosti in radi ozkega obzorja zadajejo mnogo ran. To so zavedni ali nezavedni neprijatelji domače kulture. In samo tem poslednjim velja pravzaprav naše odorno delo domovinskega varstva. Z drugimi besedami: ščititi nam je domovino proti vsakemu, ki ogroža nje samoniklo kulturo, bodisi preišljeno ali nehoté in na kateremkoli polju.

A kje in kako je domovina ogrožena?

Domovina je ogrožena na svojem samoraslem značaju, na učinkih, na vidnih znamenjih in proizvodih svoje lastovite kulture.

Poizkusimo pojasniti ogrožene točke v primeri!

Če pride Slovenec recimo le v Trst, se mu takoj vsilijo razlike med domačijo in med tem mestom ter njegovo okolico. Ni treba, da bi bil opazovavec kdove kako omikan, da hitro opazi od znatno drugačne kulture ustvarjeno celoto mestne okolice z značilno vegetacijo, uredbo vrtov, nasadov in njiv, sliko mestne

¹ Izraz »Domovinsko varstvo« je nedvomno prevod iz nemščine, katera imenuje to gibanje »Heimatschutz«. Morebiti bi bilo v slovenščini bolje reči: »Varstvo domovja«. A ker izraz ni tolake važnosti, ostanimo pri obliki, ki si je pri nas hitro priborila svoje mesto; treba le, da spojimo s tem izrazom pravi pojem.

panorame, tipe posameznih poslopij, oblike stavbnih delov, ljudske noše, lastoviti naglas v govorici, značilne oblike v slovenskem narečju. V njegovi duši se strne vsota vsega tega v eno zaokroženo celoto: živo začuti razliko med domačimi in tujimi razmerami in odnošaji.

Ako se pomakne naš rojak še malo dalje, recimo v Furlanijo in morebiti celo v Benečijo, se bodo razlike množile; končno se ga bo polastil čut osamelosti, in sicer tem prej, čim manj so mu bile razmere prej znane in čim bolj tuja mu je govorica.

Čut osamelosti je pa vsega vpoštevanja vredna psihična in socialna potencia. Osamel človek izgubi del svoje energije, postane nasproti družbi svojega najbližjega osredja nezaupen in nazadnje domotožen, ako je primoran, se dalj časa muditi v okolici, ki se v brezštevilnih posameznostih ne sklada z njegovimi privzgojenimi nazori.

In sedaj zasukajmo to prisposodbo. Naš človek se vrača domov. Otožen in resigniran se odpravi. Recimo, da se vozi z železnico. Ko čuje na kolodvoru ob meji prvo besedo domačega jezika, kako hlastno in strastno jo njegova duša posrka, srce mu utriplje od veselja, ves razburjen bi najrajši glasno zavriskal. In ko se v daljini pokazujejo prvi značilni domači stolpi z lepimi rdečimi strehami baročnega sloga, kako se mu tali ledena skorja v prsih! Slika domače vasi mu vstaja v duši. »Tak je naš domači zvonik!« In tej osnovni posameznosti se pridruži v duševni sliki domača hiša, hlev, vrt; potem sosedova, dalje še ta in ona po istem redu, kakor jih cení njegovo srcé. Tu bivajo, ki so mu dragi: oče, mati, bratje, sestre, ded; tam morebiti njegova izvoljenka, drugod prijatelj izza otroških let — natančno se spominja vseh sličnosti in različnosti. In ta rekonstrukcija rodnega kraja se izpopolnjuje v njegovi duši in njegovi fantaziji, pri tem razmišljevanju najde spet samega sebe, vrne se mu energija, vrne veselje do dela.

Od pokrajine se mu razpreja nehoté v duši nadaljnja izpopolnitev domačinske slike. Pri delu zre svoje drage, na potu v cerkev, morebiti tudi k zabavi. Domača noša mu stopa pred oči in izpodriva slike iz tujine. In za koliko je domače lepše!

Kdo izmed nas, ki ga je »uka želja« ali pa morebiti tudi kak drug nagib »speljal« iz domovine, kdo ni čutil kaj podobnega, ko se je vračal?

In kako razočaranje, kaka praznota se ga poloti, ako doma ne najde vsega, kakor je bilo. Neskladnost med zvesto ohranjeno sliko v duši in med izpremenjeno resničnostjo mu provzroči nezadovoljstvo v razdomačenem rodnem kraju.

To torej, kar znači našo domovino, vse, od zemeljske grude pa do duševne naobrazbe njenih posestnikov in obdelovalcev, to je dandanes ogroženo, ogroženo od domačinov samih; to nam je varovati, to ohraniti; tega ne smemo pustiti, da bi je potujčevali, ne gospodarsko ne kulturno.

Ne varajmo se! Dobilo se bo več nego dovolj ljudi, ki se bodo temu stremljenju rogali, češ, to so same nezmislivosti, nepotrebne, če ne celo ves pametni gospodarski napredek zavirajoče novotarije. Takim ljudem je treba povedati, da je njihovo naziranje napačno. Že naša literatura nam dokazuje, da je to čustvovanje zelo staro, da torej ne more biti novotarija. Da ne zaidem predaleč, opozarjam samo na jedrovite in plastične slike, ki so vpletene v naše prstonarodne pesmi z namero, da bolj jasni položaj, da točneje določijo osredje dejanja. Vse so zajete iz domačega življenja, oblikovane s pomočjo ljudskega pojmovanja. N. pr. »Stoji, stoji tam pod goro — en klošterček Velesovo« . . . »Mladen'č pred kloštrom je oral — Je drobno detelco sejal. — Pri oknu stala Uršika — Na ravno polje gledala« . . . Kateri naobražen poet bi mogel to samostansko situacijo pregnantneje narisati, nego je tu? In takih in podobnih slik in sličic bi mogel navesti na stotine.

A ne samo prstonarodna, tudi umetna pesem se kaj rada poslužuje tega ozadja, da postane dejanje pesnitve bolj plastično. Prav posebno opozarjam na liriko naše »Bleiweissove dobe«, na pesmi, ki imajo lepo lastnost, da se dajo lahko prepevati. To je znak, da so pesniki muzikalično čutili, morebiti bolj muzikalično, nego pesniško. Te njihove pesmice slone glede domovinskih prizorov in slik tesno ob narodnem, to je ob ljudskem pojmovanju in čustvovanju. Tako nudijo bogatega gradiva n. pr. Cimperman, Hašnik, Jenko, Leban, Levstik, Orožen, Razlag, Resman, Slomšek, Strel, Toman, Trstenjak, Urbas, Vilhar i. dr.

Tudi naši pripovedniki svedočijo — in to brez posebnega namena, nehoté — neizpodbitno resnico, da je bilo tudi naše razumništvo do najnovejšega časa večinoma prepojeno z narodnimi in domovinskimi čustvi. Tako Jurčič, Levstik, Kersnik, Ogrinec, Tavčar, Koder, Detela, Krek, Finžgar, Bohinjec in drugih več. V naših dneh nahajamo ta čustva žal le izjemoma.

Nobeden teh mož se ni baval z domovinskim varstvom; a vsak je od domačih vrednot, slik in znakov tako prešinjen, da mu sami vró iz duše, ko riše domače življenje in odnošaje. Ne more se jih ubraniti. In prav to dejstvo, da so te domovinske slike nakopičene v pesnikovi duši, je nam dokaz, da so kulturna sila, s katero literat tudi tedaj najde pot do ljudskega srca, ako njegovi proizvodi niso med kronanimi. Nemogoče je nadomestiti te krajepisne slike s tujimi, n. pr. iz Furlanije, Gornjega Štajerja ali Nižje Avstrije. Te bi ne bile umevne in bi ostale brez učinka.

Te potence našega domovinstva, ki so prevečale še našo starejšo generacijo, pa gubé svojo veljavo od dné do dné, in to v prilog tujim ali pod tujim vplivom zasnovanim tvorbam. Značilnosti domovinskih odnošajev varovati, upirati se tujemu, neskladnemu kvasu, to je občno **načelo** domovinskega varstva.

II.

O tem kulturnem gibanju pri nas dosedaj ni bilo mnogo slišati. Vkolikor so pa širši krogi izražali svoje nazore o njem, se mi vidi, da njihovo pojmovanje te obče-važne zadeve sloni na izrazito subjektivnih podstavah. Najprej je treba jasnosti glede bistva domovinskega varstva. To je v prvi vrsti in pretežno psihično; v drugi vrsti je še-le materialnega značaja. Velikih kulturno važnih mož ne sodimo po njihovih telesnih lastnostih, po njihovi višini in širini, ne po njihovi teži ali po drugih fizičnih svojstvih, ampak po duhu. Tako, prav tako je tudi pri domovinskem varstvu. Materialne strani pri tem gibanju gotovo ni odklanjati — pravtako ne na prvo mesto staviti. Psihična stran je trajna, materialna pa zelo izpremenljiva in minljiva. Raz to stališče bomo torej motrili vso smer domovinsko-varstvenega gibanja.

Vprašajmo najprej: Kaj pa je predmet našemu domovinskemu varstvu? Predmet temu delu je, ako se splošno izrazimo, vsa domovina: kos naše zemlje in kar na njem stoji in živi, torej tudi duševna kultura. Da bo pa stvar jasnejša, razpredelimo si jo pregledno.

1. Prirodne značilnosti in krasôte. Pri nas na Kranjskem torej pokrajine s svojimi gospodarskimi kulturami: gozdi, senožetmi, pašniki, nasadi, polji, vinogradi, močvirji, goljivami; dalje gorovje, doline, kotline, podzemeljske jame in vse,

kar je ž njimi v zvezi, vodovje, živalstvo in vegetacija. To vse so prirodni spomeniki, priče stvarstvenega razvoja na zemeljski skorji naše domovine, a so tudi drug drugemu pogoj obstanka, podlaga celokupni kulturi in značilni faktorji za snovno vnanjost.

2. Spomeniki, ustvarjeni od človeške roke, vsi brez izjeme.

- a) V prvi vrsti vpoštevamo celokupnost značaja posameznih krajev: mest, trgov, vasi, naselbin; z eno besedo: krajevno podobo.
- b) Dalje zahtevajo našo varstveno pozornost posamezni objekti v teh krajevnih celokupnostih, kakor: cerkve, javna in privatna poslopja in druge naprave, n. pr. vodovodi in vodnjaki, vrtovi, ceste in trgi, pokopališča, občestna znamenja, spominski znaki. Potem
- c) premičnine, pohištvo, orodje, utenzilije, posode, obrtni izdelki, narodne in druge umetnine, spominski predmeti, igrače. Zelo važna je v tem pogledu
- d) narodna, odnosno krajevna noša in nakit.

3. Ustmena in literarna prstonarodna tradicija in produkcija: domači jezik in ljudska govorica, narečja in razrečja, frazeologija, basni, pravljice, legende, narodne pesmi, narodna glasba, narodni plesi.

4. Prstonarodna omika, izvirajoča iz prave ali dozdevne empirije: vremenska pravila, navodila za razdelitev poljskega dela, domače zdravilstvo; tehnika, terminologija.

5. Narodne šege in navade, n. pr. ob krstih, pri ženitninah, ob pogrebih; ob cerkvenih svečanostih, kakor ob božiču in sv. treh kraljih, ob novem letu (kolednice), ob svečnici, v postnem času, o velikonoči, o Duhovem, na Ivanovo; dalje o pustu, ob sejnih, na plesu, na preji, o vasovanju i. t. d.

III.

To je torej zelo prostrano poprišče, obsegajoče vs o kulturo. In to je tudi edino pravilno: še-le v celokupnosti se zrcali značilnost domovine, torej tista posebnost, ki jo loči vobče in podrobno od domovine drugih plemen in narodov. Vemo torej, kaj je predmet varstva, kaj nam je varovati. Drugo vprašanje pa je, kako to varovati. Odgovor na to je pa zelo težaven. Gre za ravnanje, za namero in smer varstvenega dela. In tukaj pride

takoj prej omenjena pretežna psihična, ali ako hočete, tudi etična stran domovinskega varstva v poštev. Tu je treba samozatajevanja, treba se je podrediti končnemu, velikemu smotru in se znebiti v prilog tej zahtevi vseh zastarelih, subjektivnih in morebiti privzgojenih ali pa samostojno ustvarjenih nazorov. *Πάντα ἔει.* Vse se izpreminja; kultura, materialna in duševna, napreduje. Človek silí prirodo, da se prilagodi njegovim potrebam. Iz logov se razvijajo polja, gozdi ginevajo. Na kraških pustinjah vstaja vsled pogozdovanja novo rastlinsko življenje. Razsežne njive in košenice okoli mest se umikajo stavbam. Nove prometne zveze ustvarjajo ožji stik z drugimi kulturno višje stoječimi narodi in pokrajinami; s tem pa dohajajo med naše ljudstvo nove kulturne, prej nepoznane potrebe. A ta stik donaša tudi v deželo materialnih sredstev, s katerimi je mogoče zadoščati upravičenim — in sevé tudi neupravičenim — potrebam. Čim več sredstev, tem več novih zahtev, tudi takih, ki v bistvu kulturnega razvoja nimajo za našo domovino svoje upravičenosti. To je brezdvomno na našem kulturnem polju veliko zlo: »effodiuntur opes, irritamenta malorum«. Te predrugačene življenjske potrebe in zahteve preurejajo tudi ves način, vse navade, ves red samoraslega domačega življenja tako v živilih, kakor v obleki, v občevanju, v razdelitvi časa in gledé na socialno reciteto posameznikov.

In vsega tega ni moč ignorirati, četudi morebiti ne odobravamo vsega. Jasno je, da domovinsko varstvo tu ne more in ne sme stremiti samo za tem smotrom, da ohrani staro. To je že fizično nemogoče; vsaka tvorba, bodisi prirodna, bodisi od človeške roke narejena, se stara in končno razpade. In domovinsko varstvo obsega z ozirom na snovne predmete dve veliki skupini: prirodoslovne samotvore in izdelke človeških rok. Na vse se mora ozirati. A ti dve skupini, ki se v praktičnem življenju za naše uživanje strneta v nerazdeljivo celoto, sta si prav za prav nasprotni, da, sovražni in uničujeta druga drugo. Človek razdira božje stvarstvo, da dobi za-se in za svoje življenjske potrebe potrebnega gradiva, a umotvore človeške roke uničujejo neprestano prirodne sile, bodisi mehničnim, bodisi kemičnim potom. To je bilo vedno tako in bo tako ostalo. Iz tega pa sledi za nas glede na domovinsko varstvo temeljno pravilo: Med zahtevami modernega časa in med domovinskim varstvom ne sme biti nasprotja; ali pozitivno: staro varovati, dokler to

gre, novo snovati — a po načelih naše samonikle kulture, zato, ker samo ta načela jamčijo za ohranitev domače značilnosti in domovinskih svojstev.

S tem je pa že tudi utrta pot do tistega področja domovinskega varstva, ki je za bodočnost najvažnejše: do pozornosti na novo nastajajoče tvorbe. Ponavljam: ohranitev starega, kakršno je ravno sedaj, ni glavna naloga domovinskega varstva. Kajti prej ali slej bodo starine izginile s površja. Rzsule so se po večini za večnost stavljenе egiptske piramide in se razsipajo v svojih ostankih še dandanes. Mogočne staroklasične stavbe zremo danes v grobljah. Nihče ne misli več na to, da bi jih ohranil, kam še, da bi jih posnemal kot priče sedanje žive kulture. Varujejo se samo še iz znanstvenih ozirov in pa zato, ker podeljujejo izvestnim pokrajinam poseben značaj, kot n. pr. egiptske piramide. Nasprotno nam je pa polagati veliko pozornost na gojitev in uporabo onih tehnik, ki so vzklike in se razvile v dobrih dobah domače obrti ter postale za našo domovino značilne in lastovite. Kadar torej ustvarjamo nove predmete, glejmo na to, da se bodo držali dobrih vzorcev, vsaj po svoji tehniki. Naj navedem v pojasnilo en slučaj. Estetično lepi, narodopisno značilni, v našem podnebjju praktični in gospodarsko svojčas nedosežni so bili kranjski kožuhi. Da bi jih bilo mogoče spet splošno uvesti, na to danes skoraj ni misliti. In ako bi to bilo mogoče, ne bi dopustil razvitejši okus zaostalih krajevnih oblik, ampak bi v tem oziru nedvomno korektivno vmes posegel. To bi tudi ne bilo nič hudega; glavna stvar bi bila, da bi ohranil kožuh, ako bi se začel širiti med ljudstvom, svoj značaj, in kar je največ, svojo solidno, staro tehniko. Ta vpliva v gotovih mejah na obliko. Tako bi bil moderni okus primoran po tehniki, da se ji prilagodi — in značaj bi bil obvarovan. — Tehnično solidni izdelki so trpežni in ž njimi je trpežen tudi narodopisni in domači značaj. —

Pri literarnem delu za razširjevanje in poglobljanje ljudske omike je neobhodno potrebno, da osobito vpoštevamo tiste etične in osnovne potence, na katerih je nastala in se razvila naša samolastna omika: v prvi vrsti verski podstav in potem narodno etiko. Učimo se od dejstev, ki se odigravajo pred našimi očmi! Tisti pisatelji, ki se naslanjajo na te ljudstvu povse znane in lastovite osnovne potence, imajo pri ljudstvu tudi uspeh, drugi ne. Moderna vnanjost sama ne bo nikdar trajno pospeševala naše lite-

rarne produkcije. Taka literatura mora ostati omejena na mestno inteligenco, ki je vsled svoje vzgoje v domovinskem oziru vedno degenerirana in tujim kulturnim vplivom lažje dostopna. Jedro, osnova — to mora biti domače, iz ljudske duše vzeto, potem je tudi res narodno. Ko bo ščitilo domovinsko varstvo te potence, tedaj bo šele res kos svoji nalogi.

S takim ravnanjem in z vglabljanjem v ljudsko dušo bi domovinsko varstvo nedvomno tudi doseglo idealni smoter svojega dela — vkolikor se idealni smotri pač doseči dajo —: ohranitev vodilnih načel in po teh načelih izvršenih živčih, to je v praktičnem življenju uporabnih umotvorov.

To bi bile splošne opazke.

Iz publicističnih beležk je bilo posneti, da vladajo v naši domovini nejasnosti glede domovinskega varstva vobče, posebno pa še glede posameznosti njegovih nalog. To je povse umevno in ni smeti nikomur nič očitati. Taki so odnošaji propter defectum rei — zaradi tega, ker je bila stvar sama skoro popolnoma neznanana. In tudi to ni čuda. Nekatere strani domovinskega značaja pri nas ne bodo delale varstvenemu delu mnogo preglavic, zato, ker so še nepokvarjene. Za-nje bodo zadoščale profilaktične odredbe. Tukaj torej ni bilo povoda za varstveno delo. Iz tega je tudi tolmačiti nekako nerazpoloženje, da bi se oprijeli tega za nas novega gibanja.

Prav zató pa splošne opazke ne bodo zadoščale. Skušnja uči, da vobče zarisane misli, osobito o nenavadnih stvareh, prav rade vodijo do nejasnosti. Dovoljeno mi bodi navesti za posamezne slučaje pojasnilnih poedinosti.

1.

Prirodne značilnosti in krasote. Ni je kmalu dežele, ki bi se mogla kosati v tem pogledu z našo Kranjsko. Prirodna značilnost je v njeni zemljepisni razvitosti in razlikovitosti. Naše gorenjsko gorovje s svojimi impozantnimi in romantičnimi oblikami in svojimi mnogostrokimi kulturami — z obdelanimi njivami, senožežmi, mešanimi gozdovi, cerénjem (ruševjem), pašniki — je značilno in ta značaj naj se ohrani. Zakaj, čemu? Zato, ker nam prav ta sestava in harmonična vsotnost nudi neko zadovoljstvo in vzbuja v nas estetične občutke, ki nam rode veselje nad to prirodno krasoto ter nas v tem veselju dvigajo nad brutalno vsakdanjost. Komu ni še srce kipeló, ko je zrl v solnčnem

jutru naše gorenjske gore, vse od snega pobeljene, daleč tam za ospredjem cvetočih dreves in pestrih, sočnih travnikov? In kdo ni nehoté nemo strmel na prelivanje večernega žara iz rožnate nuance pa do *temno-vijoličaste osene na vrhovih naših planin? Ta čar sam je za nas vrednota višje vrste in zasluži, da ne premine. Vobče sicer ne more človek mnogo storiti, niti za ohranitev niti za ugonobljenje te prirodne prikazni, kot take. Ugonobi pa prav lahko one faktorje, ki dvigajo ta čar s svojim kontrastom. Mislimo si n. pr., da stojimo v Radovljici, obrnjeni proti triglavskega pogorju — recimo meseca maja. V ospredju zeleneča polja, sočne košenice, pestre trate v sadovnikih, kjer se dviga cvetoče sadno drevje. V osredju mrko lesovje, ki v zračni daljini vedno bolj izbledeva. V ozadju pa v nebo kipeči sneženi vrhovi triglavskega pogorja. To je lestvica kontrastov, ki jo je pa kaj lahko izpremeniti in v njenem učinku tudi uničiti, ako ji odvzamete znak ali moč ene ali druge perspektivne plasti. Recimo, da pride kaka italijanska družba za izkoriščanje gozdov ter poseka samo en del lesnih kultur osrednje plasti. Ne glede na narodno-gospodarske odnošaje, ki jih ustvari s tem činom, oškoduje estetični učinek, ki je zrasel s tem krajem, kar svet pameti, ter uniči značilno krajevno sliko. Lepote razgleda ni več, pokrajina se nam in tistim, ki jo poznajo v njeni prvotni krasoti, odtuja. Ni ga človeka, preprostega ali visoko naobraženega, ki bi smel tako ravnanje odobravati.

To pa še ni vse. Estetični vtis je sicer silno važen in velikega pomena v psihološkem in narodno-gospodarskem oziru; a podrobnosti iz prirodne delavnice se neposredno ne dotika. Te najdemo še-le pri natančnejšem raziskavanju teh krajevnosti. Sevê, pozorno in z odprtimi očmi moramo iti na delo. Stopajmo v gorsko reber! Vedno menjajoči se razgledi, tipično živalstvo, značilno gorsko cvetličje in rudnistvo, rekel bi, korak za korakom. A gorska favna pojema v številu. So točke, kamor hodijo lovit metulje planinskih vrst, n. pr. apolona, in jih polove velike množine, neglede na to, je-li je bilo živali mogoče, preskrbeti svojo neškodljivo zalego.

Še huje se godi gorskemu cvetličju. Planinke odnašajo v velikih množinah z naših hribov ne samo turisti, ampak tudi prekupci, ki hodijo po-nje s pletenicami in vrečami. In ne, da bi jih samo v velikih množinah odstranjali, še bolj škodujejo tej flori s tem, da jo rujejo s koreninami! Ista usoda čaka tudi druge vrste

planinskih cvetlic, kakor svederce (*Gentiana lutea*, *pannonica* in *acaulis*), rutico (*Artemisia mutellina*), ceptec (*Cypripedium acaule* in *calceolus*), iglec (*Primula auricula*) in narciso (*Narcissus poeticus*), če ne še druge. Prijatelja prirode boli srce, ko mora zreti, kako naši izletniki šopoma trgajo in celo rujejo narcise, a preden dosepejo do kolodvora, lepo cvetje v velikih množinah proč pomečejo.

Kolikor je mogoče vplivati, da se ohranijo ti prirodni znaki in te krasote, to smo kot domovinski varuhi storiti dolžni. S tem ščitimo samo to, kar je Bog našemu domovju podaril in kar je ustvarilo in ohranilo delo naših pradedov: varujemo značaj svoje rodne zemlje in s tem tudi svojo narodno lastovitost.

V tem zmislu bi moralo domovinsko varstvo napeti vse sile, da zasnuje na katerikoli način odpor in pomoč.

Kakor Gorenjska, tako ima tudi Dolenjska svoj značaj. Tu ni mogočne romantike; zato pa zreš idilo za idilo. Milo oblikovano hribovje, čez in čez odeto v kulturno odejo: lesovje, polja, košenice, vinograde. A pod to odejo ždi prikriti dolenski kras: jame, brezdna; v votlinah sem in tam kapniki, siga, led; podzemski vodotoki in vodni reservoarji; jamska favna in vegetacija. Vse je značilno, vse čaka in zahteva vsaj prizanašanja svojemu bivanju.

In notranjski kras! Na najbolj nerodovitnih in za materialno špekulacijo najmanj zanimivih točkah se razprostirajo pod srhko skorjo prostorne podzemске jame s svojimi kapniki, baročno oblikovanimi kapniškimi skledami, jamskimi biseri in mnogostroko oblikovanimi kristali sige. Krasote v jamah vidno ginejo. Naloga domovinskega varstva je, če je mogoče, preprečiti brezzmiselno odbijanje in razvlačevanje teh značilnih prirodnih tvorb.

Najbolj ogroženo v svojem značaju je sedaj ljubljansko barje. Živalstvo je že izginilo — ali skoraj izginilo. Obvodnih in močvirnih ptic po večini ni več; želva, svojčas navadna žival, je že tako redka postala, da je sedanja barjanska generacija nič več ne pozna. Letos je dobil barjansk deček — po preteku 26 let — spet želvo. A ni poznal živali. Doma je začuden pripovedoval, da je »ujel žabo, ki ima hišo na hrbtu«. To se godi danes. Ko bo pa izvedeno osuševanje, tedaj bo v prav kratkem času izginilo tudi značilno rastlinstvo. Lepa, a težko izvedljiva naloga domovinskega varstva bi bila, dobiti potrebnih sredstev in odkupiti primeren kos barjanske zemlje, kakih 25—30 km² na takem mestu, kjer so ohranjeni še vsi življenjski pogoji za

nadaljnji obstanek sedaj značilne vegetacije. S tem bi bilo pre-skrbljeno, da se ohrani spomin na zgodovinsko tako znamenito ljubljansko barje. A težav nikakor ne podcenjujem. Sevé, ko bi imeli ljudi, prešinjenih od domovinske ljubezni do domače grude, ljudi, ki umevajo kulturni tok in kulturne potrebe, bi udejstvovanje take misli ne bilo težko. Knez Schwarzenberg je dal že l. 1868. v svojih Kubanskih pragozdih rezervirati 1800 ha lésa, kjer naj bi nikdar ne zapela sekira. V tem lesu gospodari božja priroda sama, brez vsake pomoči človeške kulture. Ona sama uničuje, lomi in ruje staro drevje, a istotako nadomešča in preraja. Pa sévé — to je na Češkem in je bilo zasnovano že pred pol stoletjem.

2.

Vsi spomeniki, ustvarjeni od človeške roke, morajo biti še v večji meri predmet domovinskega varstva, nego prirodni samotvori. V večtisočletnem delu je prenovil človek obličje zemlji in s tem podelil posameznim krajem nov kulturni značaj, osobito po stavbah. Mesta, trgi, vasi, sela in posamične naselbine so žive priče tega zgodovinsko kulturnega dela. To so svedoki, iz trdnih debel iztesani, iz kamna stavljeni. Njihovo pripovedovanje je jasnejše, nego še tako obširna in plastično pisana poročila. En pogled na-nje zadostuje, da nas uvede v zgodovino dela in stremljenja, uspehov in trpljenja naših pradedov. Kajti vsaka doba je pritisnila na te kulturnozgodovinske proizvode svoj pečat s pomočjo lastovitih in izrazitih oblik.

Ako torej nočemo preslišati poročil naših neizprijenih svedokov, ako nočemo prezreti njihovih migljajev, ki nam jih dajejo o domači samorasli kulturi, tedaj moramo te spomenike tudi ohraniti, dokler se dajo, da nam in bližnjim našim potomcem toliko časa ponavljajo svoj zgodovinski pouk, da bodo iz tega pouka izvajana načela prešla vsej sedanji in prihodnji generaciji v kri in mozeg.

Poslušati je treba ta navodila posebno tedaj, ko smo iz kateregakoli nagiba primorani, tem stavbam in tvorbam na stran postaviti nove proizvode in dokaze svoje kulture. Ako stavimo poleg starega poslopja novo hišo, ne sme ta biti tako neenaka vsem drugim v obližju, da bi se ji videlo, da je tujka. Nova hiša bodi podobna, a zato vendar povse samostojna, tako, kakor recimo novorojenček, ki pri vsej samovlastnosti ne zataji svoje obitelji.

Podoba kraja je vzknila glede na stavbe iz neračunajoče ljudske duše, iz nje neprisljenega estetskega čustvovanja.

Zato nam nudi v svoji krajni celokupnosti pristni in celotni umotvor. Uničimo li posamezne dele njegove, ali jih nadomestimo z novimi, a po duhu tujimi tvorbami, razderemo celotni vtis. To je prav tako, kakor če bi, recimo, na staro krilo prišili krpo kričeče barve in modnega tkanja. To bi bilo zoper logiko, zoper zdrav čut.

Prav radi tega je tudi popolnoma napačno, stavbne črte snovati brez ozira na obstoječe, značilne in vrednostne objekte. Da se ohrani krajevna podoba, je treba regulacijske načrte izvršiti z ozirom na lego umetnostno važnih, starih objektov, ki so svoj čas določali smer ceste in stavb. Načrti, ki ne odgovarjajo tej zahtevi domovinskega varstva, bi se morali revidirati. Seveda upravičene moderne zahteve ne smejo trpeti. V tem pogledu je ravnanje stavbinske oblasti v Požunu sedaj naravnost vzgledno. Iz pogrškov, ki jih je zakrivila prejšnja doba, so se tam res veliko naučili. Najbolj moderne nove stavbe vedó prilagoditi i po situaciji i po značaju obstoječim starim objektom.

Ohraniti krajevno podobo tako, kakršna je v svoji značilnosti sedaj, ko sestaja iz samih starih ali vsaj pretežno iz starih objektov, tudi v bodočnosti z novimi stavbami, ki pa naj se po svoji zasnovi in prostornosti prilagodé starim, a ne kot brez-miselne kopije, ampak kot samostojno zasnovani umotvori, to načelo je prvo in najvažnejše v domovinskem varstvu. To se pravi: domovinsko varstvo ima važnejše naloge za prihodnost nego za preteklost.

Druga potreba, ki naj omogočuje prvo, načelno, je pa podrobni odpor zoper pačenje krajevnih podob. Sem spada razen revizije stavbnih in regulacijskih načrtov v prvi vrsti pozornost na zasnove novih stavb, na praktičnost razpredelbe po zahtevah naših razmer, na učinek silhuete in ornamentalnih oblik, osobito pa na streho. Z eternitom krite strehe kažejo veliko mero brezobzirnega oportunitizma, nerazumevanja razmer, bahavost, nadutost in pomanjkanje vsakega estetičnega čuta. Glede na pokrivanje streh bi se mogle pri nas razviti na novo stare obrti; tako skodlarstvo in krovstvo. Impregnirane skodle in preparirane slamnate strehe so dandanes boljše varstvo zoper škodo* po požaru, nego eternit. Za prepariranje slamnatih streh poznajo stari ljudje še dandanes izvrsten, domač in prastar recept, ki v bistvu popolnoma soglaša z onim, ki ga je dal neki Nemeč pred leti patentirati. Take strehe dovajajo tudi v kapnice ravno tako čisto vodo, kakor z opeko ali z eternitom krite.

Tretja zahteva pri varstvu krajevne podobe je smotrnost pri nameščanju spomenikov. V tem pogledu se gode povsod usodne napake. Treba je vpliva na dotične korporacije, da se ravnajo pri tem po strokovnjaških nasvetih.

Četrta potreba je, da se odstrani ali vsaj kmalu omeji nasilstvo reklame, ki sega sedaj že v gorske vasi. Temu skoraj ne bo mogoče drugače priti do živega, kakor z ukazi in odredbami avtonomnih oblasti. Nanje domovinsko varstvo lahko vpliva, da bo mogoče preprečiti vsaj najhujše izrodke, ki kvarijo s svojo kričavo prešernostjo krajevne slike in — kar je mnogo huje — nepokvarjen naravni čut za dostojnost in lepoto.

Ta vpliv je posebno pri nas na Kranjskem naravnost usoden. Naš deželan spoštuje čez mero vse, kar prihaja iz tujine, ne da bi premislil posledice. Ako pride samo na Štajersko in se tam mudi nekaj tednov, bi človek stavil, da odloži tam domačo obleko in si nabavi zeleno obšito suknjo, klobuk z zelenim trakom in kar je še videl. V tem pogledu so druga plemena vsa drugačna. Štajerc tudi pri nas ne bo odložil svoje obleke; moravske deklice iz Hane (Hanakinje) se med Nemci na Nižje Avstrijskem krčevito drže svoje slikovite in pestre noše. V veliki vöslavski predilnici je uslužbenih znatno število teh Hanakinj. Ako greš ob nedeljah zjutraj neposredno pred službo božjo po glavni cesti, ki vodi do župne cerkve, ne veš, si-li v kakšnem hanaškem kraju ali v dunajski bližini. To je ljubezen do domače grude! Pri takih ljudeh bo imelo domovinsko varstvo prav lahko delo.

Za naše odnošaje pa je nesreča, da tudi ljudje brez višje naobrazbe in brez iskrene, gorke ljubezni do domačije tako lahko prihajajo začasno v druga kulturna osredja in velika mesta. Nehoté se navzamejo ondotnih pojmov in smeri ter jih potem presajajo — tale quale — na naša tla. Tako potujčujejo kulturno našo domačijo. In to drži. Žalibog!

Nesamosojnost naših nazorov se javi prav pogosto pri mestnih stavbah. Kako zanimivo mesto bi bila n. pr. lahko Ljubljana! Tako zanimivo, da bi bilo privlačna sila za tujce, ako bi bila ohranila svoj predpotresni značaj. Ne govorim o starih, razpadajočih hišah, o njihovih nehigieničnih ubikacijah in prostorih, o njihovih strmih in nerodnih stopniščih, itd. To vse so stvari, ki se dandanes ne dajo držati ali le zagovarjati. A če se odstranijo z novimi stavbami označeni nedostatki, za to ni bilo treba uničiti provincialno-stoličnega značaja v stavbah. V potresni

dobi sta se pri nas čudovito združili resignacija in ohromelost energije na eni, a megalomanija in razdraženo drvenje kvišku na drugi strani. Iz Ljubljane so hoteli napraviti Dunaj. Dunajska palača, dunajska najemninska hiša, dunajska prodajalna, dunajska gostilna in kavarna: to so bili smotri, za katerimi je stremila popotresna Ljubljana, ne oziraje se na to, ali to spada v njeno zgodovinsko zasnovno ali ne. In vrsta tujih podjetnikov je narekovala, a brez odpora je poslušala Ljubljana in se pokorila njihovemu nareku. Kopirala je po največ najslabše dunajske stavbe kot vzorce. In to zlo se razleza dalje. Trgi in vasi po deželi tudi že čutijo »moderno« žilico in posnemajo ljubljanske potvare v modificirani izdaji — modifikacija na slabše. — Mnogo zla je povzročila nedvomno tudi tedanja smer umetniške »secesije«, smer, ki je dandanes v kulturnih središčih popolnoma nemogoča. Te od napredne umetnostne kulture zavržene ropotije se pa Ljubljana deloma še sedaj oprijema, a na deželi slovi ta šara ornamentalnih, samo na vnanjost preračunjenih vzorcev in šablon kot haute nouveauté. In te spake kazé značaj naše domovine v njeni vnanjosti.

Prav tako, kakor stavbni objekti trpé tudi cestne poteze. V imenu higijene in prometa stavijo moderni tehniki nedvomno pretirane zahteve gledé na širino in na smer prometnih črt. To je umetno, a neupravičeno, često tudi nepotrebno povečanje mestnega teritorija. Po črtalu zarisane in pravokotno se križajoče ceste so v zmislu prometne tehnike mnogo bolj nesmotrne nego ožje in zakrivljene v starih mestih. Širina ne odločuje; nasprotno: nesmotrnost samo povečuje. Dokaz za to dejstvo izvajam iz statistike prometnih nezgod, osobito po vozovih. Nesreče v starih ulicah so še dandanes redkejše nego na širokih cestah, navzlic temu, da so vozniki po širokih cestah že zelo razvajeni. Kdo bi si upal trditi, da Bolcan na južnem Tirolskem nima tujskega prometa in poleg njega še prav izdatnega domačega? Pa pogledjte, kaj se vse odigrava in razvija v ozkih, vijugastih in često še mračnih ulicah, po 6—8 m širokih! In to brez težav. Kdor je bival v Bolcanu koncem meseca septembra ali v začetku oktobra, ko dovažajo domov sadje in vino, ta mi bo pritrnil. Pred vsako drugo hišo stoji s kadmi ali s sodi obložen tovorni voz, raz kateri točijo mošt ali spuščajo posodo, napolnjeno z drozgo, v veže in v kleti, ali pa valé sode sadja v shrambe. Mimo teh vozov vozijo drugi do sosednjih hiš; med temi prevažajo samotež

postrežki prtljago tujcem in odpošiljatve domačinom na pošto in na železnično postajo. In nihče ne toži. — Ulice osrednjega mesta v Londonu (City) so po 12:38 m široke. Od te širine odpade na vsaki strani za hodišče po 2:20 m; za vozni promet je torej 7:98 m na razpolago. In v teh ulicah beležijo na enourni obrat: 533 vozov — napreženih, samotež, avtomobilov, koles, — in pa 10620 pešcev! To vse se izvrši brez komplikacij. Ljudje imajo urejeno hojo po desni strani gori, po levi doli. Vozovom urejuje »policeman« njihovo pot. V Ljubljani imamo po 20 m široke ceste; od tega gre na hodišča po 3 m na vsaki strani; preostaja torej samo za vozni promet 14 m. A promet? Ako računimo na Bleiweissovi cesti recimo: povprek za vsako uro od 7. zjutraj pa do 7. zvečer po 8, beri osem vozov, pa smo visoko cenili. Na čas od 7. ure zvečer pa do 7. ure zjutraj pa niti toliko ne smemo šteti; morebiti da bi se dalo trditi, da se vozi v teh nočnih urah vsake pol ure en voz; tako dobimo po dnevi 96, po noči 24, skupaj torej 120 vozov na en dnevni datum. Ali je res bilo treba tako šariti s prostorom?

Da me ne bo nihče napak razumel, pristavljam, da se take napake gode povsod. A ker samo pred domačim pragom pometam, se omejujem na domače primere. Ponekod se že kesajo tozadevnih grehov. Ustvarjene praznote v obliki širokih cest in preprostranih trgov so dandanes na škodo zadevnim točkam; tako n. pr. na Dunaju ob votivni cerkvi. Tam so nameravali svoj čas utesniti i ceste i park z navideznimi stavbami, ki bi bile na ta način izvršene, kot so bile one, ki jih je arhitekt Marmorek zasnoval l. 1892. za imitacijo starodunajskih cest in trgov v glasbeni in gledališki razstavi. Da se ta namera ni izvršila, za to gre hvala treznim in pametnim možem, ki so v tej nameri videli po vsej pravici še večje zlo, nego je bila prvotna napaka. To pa se vidi, da ljudje čutijo nepravilnost in se kesajo. — Pri nas se dosedaj še nihče ne kesa.

Kar smo rekli o celokupni krajevni podobi, to velja *mutatis mutandis* tudi o posameznih objektih, tvorečih to celokupnost.

Vsaka stavba: hiše, skladišča, hlevi in druga gospodarska poslopja, shrambe, kleti, zidanice, sušilnice, vodnjaki, vrtovi s svojo opremo, mostovi, pokopališča: vsak teh objektov je nastal vsled določene časovne zahteve. Obrtnik je stavil drugačne zahteve gledé na notranjo razporedbo posameznih prostorov

nego trgovec, krčmar je rabil drugače razpredeljeno poslopje nego posestnik kmetije ali vsaj njiv in travnikov. Pri nas na Kranjskem so posebno mikavne mnogobrojne kombinacije s prav subtilnimi različki, osobito v malomestni kulturi. Tu je obrtnik obenem posestnik, trgovec pogosto na pol kmet. In vselej dobimo za rezultat nov hišni podtip. Koliko kulturne zgodovine tiči v tem delu naših dedov! Prezirajmo ta dejstva in njihove tvorbe, pa uničimo značilni izraz mišljenja in dela, uspehov in truda svojega naroda.

A ti časi vzgledne skromnosti so minili; pojavile so se nove potrebe in zahteve, upravičene in neupravičene. Razvoj občil je rodil tudi napredek v kmetijstvu, obrti in trgovstvu. Brezmiselno bi bilo, ustavljati se kulturnemu napredku; neupravičeno, zaradi obstoječih poslopij, ki so v svojih poedinostih izraz odzvene kulture, izvajati načelo, da naj vse ostane, kakor je bilo. To bi bilo zoper zdravo pamet. Tega se tudi naši dedi niso držali. V notranji zasnovi, v razporedbi prostorov, v higienskih napravah svojih hiš so modernejše zahteve v zmislu napredka pač marsikaj izpremenile in to po vsej pravici! Vendar pa te izpremembe niso bile take, da bi bila po njih tangirana celokupna krajevna slika. Vzemimo Loko ali pa Kranj. Hiše po večini že davno nimajo več prvotne razvrstitve prostorov; a svojega splošnega značaja niso izgubile do naših dni. Kajti naši prednamci so malo manj nego do polovice 19. veka v tem oziru pietetno ravnali in so s tem gojili nenameravano domovinsko varstvo. Smejali bi se nam, ako bi čuli, da moramo danes v imenu domovinskega varstva zahtevati, da naj naši sodobniki uporabljajo pristno, domače in v zadevnih krajih običajno stavbinsko gradivo. To je umevno samo ob sebi! Kakšne uspehe so imeli prej z domačim gradivom! Poglejte kmečke hiše na Gorenjskem! Nekdaj vseskozi lesene hiše so se zelo umeknile tudi v oddaljenih gorskih vaseh zidanim ali pa vsaj deloma zidanim. Vendar je pa še dandanes post tot discrimina rerum ob gorovju in v hribih stavbno gradivo v veliki meri les. Tehnika lesnega stavbarstva provzroča tudi lastovite estetične oblike, ki na nas tako čarobno učinkujejo.

V dolinah in na planjavi so rabili prav zgodaj apnenski drobnjavec, a ob vodovju, posebno ob Savi in njenih pritokih pa so jemali zelo radi lapor kot gradivo za zidovje. Neverjetno je, kaj je zmogla tedanja tehnika: lapor, od tako neenakomerne tvarine so umeli rezati in obdelavati kakor mehki peščenec. Obču-

dovanja vredne primere za to trditev imamo n. pr. pod Taborom (Podbrezje), v Žirovnici, v Bohinjski Beli, na Kupljeniku itd. V 17. in 18. veku se je priljubil lepi »zeleni kamen« za nastavke in okvire ob okenskih odprtinah ter za podboje ob vratih. Koliko nam pripovedujejo te vrste gradiva same, na en sam pogled! In to osnovno pripovedovanje nam podrobno tolmačijo posamezne oblike poedinih stavbnih delov.

Streha je bila krita s slamo, s skodlami in izjemoma tudi z opeko. Ta krovski material ni bil le estetično najbolj prikladen, ampak tudi gospodarsko najcenejši. Kajti nikdar ga niso od daleč dovažali. Krovce je dobil škoпо povsod, kamor je prišel krit; skodle so delali doma v zimskih večerih, samo opeka je prihajala iz opekarne, ako so jo ravno imeli blizu in ako so bili dani drugi pogoji.

Dolenjska hiša, osobito v Beli Krajini je bila skoraj izključno iz lesa in je še dandanes v pretežni večini taka. Na vnarnji strani jo radi omečejo in tudi pobelijo. Krita je s slamo. Dandanes vrnivšim se »Amerikancem« nikjer več ne prija lésena stavba; slabi kraški apnenec in od daleč dovažana opeka je tudi tukaj moderno gradivo. In vendar je Belokranjec še danes, rekel bi, »rojen« tesar in ima za to obrt izrazito in točno, iz bistva izvedeno terminologijo. A kaj pomaga vse to, ako nima ljubezni do domovja! Karakteristične hiše ginejo pred našimi očmi kakor sneg spomladi, a nado-meščajo jih grozne potvare, brez vsakega značaja. Kdor je kdaj hodil iz Črnomlja v Gradac, mi bo pritr dil, ako se spomni samo prve hiše na levi strani ceste pred Gradacom.

Kraška hiša, večjidel od apnenega drobnjavca, a tudi iz lesa, s svojimi tipičnimi strehami in ulomljenimi stranicami, je najjasnejši dokaz, da so se znali naši pradedje mnogo bolj ravnati po krajevnih in klimatičnih razmerah nego njihovi potomci. Zato kliče domovinsko varstvo: Nazaj k prvotnim, samoniklim načelom! A ne zatekati se h kopiji! Pred očmi nam mora vedno biti, da domovinsko varstvo ni igranje in veselje z arheološkimi predmeti, ampak je bistven del celokupne umetniške kulture naše moderne dobe, kateri naj vrne prerajajočo silo ljudske umetnosti na uporabo za vsakdanje naloge in potrebe. Tu tiči največja skrivnost uspehov in neuspehov naše moderne — ne modne! — stavbinske umetnosti. Stavbnik je lahko velik umetnik; a če ne živi v razmerah, za katere naj snuje, se ne oplode najlepše misli in navdihi o prostornosti, o razdelitvi ubikacij, o načinu, kako bo zmogel

tektonične mase, kako bo neprisiljeno poživil stenske ploskve, kako bo z najmanjšimi kubaturami zadostil statiki, na kak način bo dovedel dnevno svetlobo v prostore itd.; vse to ne bo izzorilo dobrega, v značilni krajevni kulturi ukoreninjenega načrta. Na papirju, osobito v perspektivnem pogledu se načrt vidi zanimiv in lep, posebno tedaj, ako je tudi spretno štafiran. Sam na sebi je tudi problem morebiti izvrstno rešen. A ko pride na določeno mesto — izgine ves čar. — Drugače pa je, ako je umetnik prepojen od samorodnih kulturnih potenc, ako je ljudsko naziranje tudi njegovo, ako gleda značilne elemente v krajevni sliki retrospektivno, a jih porablja prospektivno:

Und da sich die neuen Tage
Aus dem Schutt der alten bauen,
Kann ein ungetrübtes Auge
Rückwärts blickend vorwärts schauen!

Umetnik, ki zadene tu pravi glas, govori s svojimi oblikami v značilnem starem dialektu, če tudi v moderni skladnji. In kakor ima lastovita narodna fraza tudi v modernem govoru svojo čarobno moč, ako je uporabljena na pravem mestu in v pravem času, tako bodo tudi tektonični elementi in krajevne značilnosti v obliki in tehniki izvrševale svojo nalogo. A še enkrat: ne kopirati! Stare, samonikle značilnosti naj bodo za moderno tvorjenje idealni vzorec in motiv. Tako bodo dobile nove tovarišice in iz njih oblikovane tvorbe enoten domovinski značaj.

Že iz teh izvajanj logično sledi, da nima nabiranje in posnemanje vzorcev za obrtno izrabo posebnega pomena. Vzorec je pred vsem hrana za umetniško dušo, umetniško silo. Samo ta ga more sprejeti v vsem obsegu — a ga tudi asimilirati. To je tudi glavna stvar. Umetnik izloči pri asimiliranju za svoje potrebe tiste imponderabilne potence, ki ostanejo značilne v domovinskem in tradicijskem zmislu, pri tem pa oblikujejo nove tvorbe. Vse drugo odpade, zato ker je neporabno. Tako ostaneta bistvo in značaj domača, vendar pa je nova tvorba samostojna, po tradiciji prerojena. Ako bi se naše moderno stvarjanje vobče po tem ravnalo, bi se kmalu pokazalo, koliko regeneracijske sile tiči v starih, nereflektiranih stavbah.

A to velja samo o pravih, nadarjenih in naobraženih umetnikih. Kakor hitro dobi vzorec v roke izvajajoči obrtnik in je uporaba predloge njemu prepuščena, tedaj je samo ta alternativa

mogoča: ali bo vzorec neizpremenjen posnel, ali pa ga bo napačno izrabil. Obrtnikova tehnika je tedaj najboljša izvajajoča sila, ako ji umetnikova osnova vodi roko.

In pa še nekaj. Zgodovinski, to je v preteklosti nastali spomeniki, tudi mali, premični, imajo svojo živokulturno veljavo samo v zvezi z osredjem, s celokupnostjo, v kateri so v rabi. Vsak del, iztrgan iz celote, postane kulturno in umetniško brezpomemben. Ud telesa ima samo v zvezi s celim, živim telesom svoj pomen. Ako ga odtrgamo od živega organizma, je mrtev in brez važnosti za regeneracijo. Prav tako je s snimki in vzorci. Vzrok temu pojavu tiči v h o m o g e n o s t i naziranj in kulturnih potreb prejšnjih dob, z eno besedo: v enotnosti kulture. To se je bistveno izpremenilo. Radi tega so snimki in načrti, vzorci in osnove po starih spomenikih samo še znanstveno- in umetniško-arhivaličnega pomena. Deželni muzej si je zato postavil nalogo, da ustanovi tak kulturnozgodovinski arhiv, v katerem bosta dobivala kulturni zgodovinar in folklorist potrebnih podatkov, a tudi umetnik — ne pa obrtnik, ki tega gradiva ne more asimilirati — uporabne pobude za svoje delo, ki bodi namenjeno vsakdanjemu življenju.

Neizmerno važno pa je, da spoznava obrtnik samoraslo domačo tehniko. Z njeno pomočjo mu bo mogoče, umetnikove načrte pravilno in solidno izvajati. Tu pridejo spet javne, t. j. muzejske zbirke v poštev. Te izdelke natančno proučiti je častna naloga vsakemu obrtniku. Vzgoja takih rokodelcev pa je v prvi vrsti naloga obrtne šole in dalje tudi obrtno-pospeševalnega urada. Uspešno delo je mogoče samo tedaj, ako se razni faktorji združijo h kooperaciji: teoretiki in praktiki, znanstveniki in umetniki, tehniki in obrtniki.

Dosihmal pri nas tega prepričanja ni bilo. Ako je kdo v tem oziru kaj storil ali storiti hotel, je bilo kvečjemu to, da je kupoval boljše izdelke za svoje »zbirke«. Take predmete je namestil po praznih hodnikih in drugih bolj »slabih prostorih«, češ, da ne ubijejo lepe, moderne hišne oprave. Tu imamo takoj nesoglasje. Ali se kdo istinito zanima za proizvode stare domače, rekše ljudske kulture in jih res ceni, mora izvajati tudi konsekvence in mora svojim posetnikom obrazložiti vrline svojih pridobitev. Kakor hitro pa se boji, da bi utegnili moderni proizvodi trpeti vsled navzočnosti domačekulturnih predmetov, njegovo naziranje ni pravo in škoduje domovinsko-varstvenemu stremljenju. Taki na-

zori so bili pač tudi vzrok, da dežela Kranjska l. 1911. ni imela v Solnogradu na izložbi, uprizorjeni ob priliki velikega zborovanja za negovanje spomenikov in domovinsko varstvo, nič drugega nego štiri pajnove končnice in srednji del poslikane kmečke skrinje — v kopiji! Ta slučaj jasneje pripoveduje o naših razmerah in označuje smer pri nas udomačenega pojma o domovinskem varstvu bolj nego obširne razprave v govorih in knjigah. In kaj so imele druge kronovine? Doprinesle so dokaz, da pravilno pojmujejo načela domovinskega varstva. Ne vse enako popolno; a temeljni zakoni so bili povsod jasno začrtani. Tu ni bilo kopij, kakor na mali stenski krpi, odmerjeni Kranjski. Videli smo nove skupine hiš in drugih poslopij, vse v značaju starih objektov dotičnih krajev. Niso bili vsi enako dobro pogojeni, to je res; a načelo je bilo pogojeno. Od starih poslopij so bili razloženi pretežno perspektivični posnetki, često v barvah, sicer v fotografiji. Tudi v miniaturnih modelih je bilo mnogo stavb, osobito iz Solnograške. Bila so vseskozi podbudila za umetnike, ki snujejo nove predmete, ne vzorci, ki bi jih kopirali obrtniki.

To je že vse prav, čujem ugovarjati. A človek božji, pomisli vendar! Kje pa bo šel kmet, če zida hlev ali stavi pod ali preuredi hišo, k umetniku, da mu napravi načrte!

Razumevam te ugovore in očitke; razumevam jih, ker poznam kulturni položaj svoje domovine. Ne le kmet, tudi naobraženec ne bo šel zlepa k arhitektu, da ondi naroči načrte. Tistih, ki so v slučaju potrebe premagali to za naše moderne razmere zastarelo stališče, je morda $\frac{5}{100}$ na Kranjskem. A čas bo tudi to izpremenil. Na drugi strani pa tudi ni treba — ali bolje, bi ne bilo treba — arhitekta za navadne kmečke naloge. Kmet bi moral biti sam svoj arhitekt, kakor je bil svoje dni, ko je stavil svojo hišo in gospodarska poslopja in ko jih je preurejal za časovne potrebe. Tisto, kar dandanes umetnik dá, ni nič drugega, nego znak umetnosti, ki je vzkllila na domači grudi, ni nič drugega, kakor zaščita domačega značaja v novih stavbah. Dozdevno praktičen oportunistem pa je čut pri kmetu uničil in ga uničuje dalje. Največ grehov so provzročile pri nas mlekarne. S temi se je zanesel praktičnim potom na deželo pusti amerikanizem, ki nima z našo starobitno kulturo nobene, prav nobene zveze. In ta smer dobiva zaščite, navodila in migljajev iz — večjidel mestnih — central. Na eni strani dobiva naš kmet s tem morebiti materialne

pomoči, na drugi strani pa se uničuje in raznaroduje njegova samonikla kultura. Rajni dr. Gogala je imel devizo: »Eno storiti, drugega ne opustiti«; to bi bilo živo priporočati tudi vsem naprednim gospodarskim napravam.

Kaj bi pravil o ravnanju po mestih! Tu je desetkrat huje. V prvi vrsti kviri trgovstvo stari značaj s svojimi vedno neokusnimi plankami, ki jih preširno nazivajo »portal«... Dobe se izjeme; a te potrjujejo osnovno pravilo, da mora biti portal brez sloga in brez okusa. Istotako pogosto geslo za uničevanje pristnih umetniških vrednot je »f a s a d a«. Na stare, tektonično in ornamentalno enostavno zasnovane meščanske hiše lepijo in štulijo glinaste in sadraste »okraske«, prepotentno se vsiljujoče, a popolnoma neskladne s prvotnim smotreno-skromnim slogom.

Druge hibe so v preustrojni oken, hišnih vrat in vež, stopnišč in streh. Da ne bo nesporazuma: omenjam samo stvari, ki so nepotrebne, pretirane in s prvotnim značajem v nesoglasju. Kar pa zahteva moderna kultura, novodobni obrat, sedanja higiena in potrebna varnost, tega se ne dotikam, zato, ker je upravičeno. Samo to zahteva domovinsko varstvo, da naj se ta upravičenost spravi v sklad z značilno kulturo.

Da te zahteve ne bodo ostale samo glas vpijočega v puščavi, ampak da se bodo realizirale, za to je treba ljudem, ki imajo dobro voljo, a malo sredstev za njih udejstvovanje, nuditi dejanske pomoči. Da bodo prav ravnali, ne da bi jim bilo treba plačevati umetniško naobraženega stavbnika, je domovinskemu varstvu treba v prvi vrsti osnovati posvetovalnico ali presojevalnico za nove načrte. Ta bi načrte brezplačno pregledavala in v zmislu domovinsko-varstvenih zahtev eventuelno popravila ali tudi preustrojila. To delo bi bilo poverjeno izkušenim možem, arhitektom, tehnikom, folkloristom in zastopnikom javnih činiteljev. Da, celo na to bi bilo misliti, da bi v posebnih slučajih dobivali zasebniki male nagrade, ako bi se držali danih nasvetov in bi jih izvedli. Mislim si osnovo tako, da bi bila ta posvetovalnica v najožji zvezi z deželnim umetniškim svetom, z obrtno-pospeševalnim uradom, dalje z obrtno šolo in s posameznimi pripoznanimi domačimi umetniki, ki natančno poznajo domače razmere in ljudsko dušo. Menim, da je to mogoče ustanoviti, vsekako pa je nujno potrebno. Morebiti smemo ta načrt imenovati prvi in najpotrebnejši v domovinskem varstvu naše domačije.

3.

Vse to, kar velja za posamezne stavbe, to velja tudi za vsak predmet ljudske umetnosti v pre mi č ni n a h. Ista načela ohranitve, ista načela za nove tvorbe. Tu se mi ni treba dalje muditi. Pač pa se moram dotekniti drugega vprašanja, ki je postalo pri nas na Kranjskem naravnost pereče. Naš kmet, po svoji naravi in v jedru svoje duše plemenit, je postal zadnje čase nekam čudežno pogolten, dasi se mu bolje godi nego v prejšnjih časih. »Sacrari fames« ga je naredila brezobzirnega, brezpietnega celó do relikvij pradedov. Vse poprôda, ne gledé, komu izroči in kaj se z njegovim posestvom godi. Babična skrinja, ki jo je dobila za balo, stoji nekaj časa zakajena pod streho, potem jo proda ali pa jo pokuri. Koliko gorenjskih kmetov je opustilo svoje čebelnjake, ki so bili včasih prava izbrana galerija ljudske umetnosti. Panjove so dobili otroci, da so se igrali, potem so jih požgali. Materin ošpetelj je sinaha razparala in za »cunje« porabila, zato, ker ga ni mogoče več nositi, češ, da je »preveč po starem« narejen. Kožuš očetov je prodal sin »copatarju«. In tako gre dalje. Ne rečem, da naj kmet kopiči obleko od deda in naprej v deveti rod; to je nemogoče. A mogoče je, premičnine in nošo izrabiti, še nujnejše pa, po teh vzorcih in po tem kroju novo proizvajati s staro solidno tehniko. Z uničenjem premičnine je uničen vzorec za obliko in tehniko.

Česar ni še uničila kmečka brezbržnost, to se je bati, da uniči moderna nabiralska psihoza. To je med inteligenti neurjenje no stremljenje, kopičiti narodopisno blago v svojem stanovanju — vse vprek. Skrinje, omare, majolike, pipe, krila, avbe, slike, prti, ošpetlji, vse je skupaj nanošeno pod pretvezo: nabiram narodno blago. Navadno pa tak nabiralec nima pojma o tem, za kaj prav za prav zbira. Žal da je tudi tukaj dostikrat osnovna, četudi včasih spretno prikrita temeljna misel ta: »Je dobro naložen denar. Te stvari bodo še-le prišle do cene.« To se pravi brez nakitja: branjevska špekulacija na dobiček — brez vsakega kulturnega ozadja. Taki nabiratelji nimajo prav nobenega užitka: ne estetičnega, ne znanstvenega, ne narodopisnega, zato, ker ne vedó, zakaj kupujejo, ampak nabirajo, da morejo reči: imam toliko in toliko skrinj, stolov, majolik in drugega blaga. Obenem pa oškodujejo domovino za toliko predmetov, kolikor jih kupijo. Kajti: kadar je objekt v privatni lasti, je gotovo v 999 izmed 1000

slučajev izgubljen za javnost in za kulturo. In ko se nabiralec poslovi od svojih zbirk, tedaj se razpršé navadno na vse vetrove, najprej iz dežele. Menim, da ni treba posebej poudarjati, da je tako brezsmotno moderno, osobito pri nas »delujoče« nabiralstvo vse prej nego domovinsko varstvo. — Kolikega pomena je obleka za sodbo o narodnem in domačem kulturnem značaju, tega menda ni treba nikomur na dolgo in široko razkladati. V njej se javi kultura telesa, ona daje kretjni značilno umerjenost. V njej tiči tudi velik del psihe. Kroj, okrasje, sestava barv, kakovost blaga, nakitje: vse to odkriva na mah tajne duševne sile, ki so vodile naše ljudstvo, ki so ji narekavale njegova estetična načela stoletja ter ustvarile to, kar danes nazivamo narodno nošo. In ravno ta najodličnejši znak je danes skoraj popolnoma izpodrinjen. Domovinskemu varstvu je na tem poprišču stavljena vzvišena, a tudi zelo težavna naloga, zato, ker je narodno prepričanje in spoštovanje domače grude dospelo na nizko stopinjo. Baumgartner pripoveduje v svojih »Nordlandsfahrten« to-le mikavno in značilno dogodenco. Vozil se je nekoč na Švedsko. Na ladji je bila vkrcana mlada Švedinja, vračajoča se domov iz Kodanja, kjer se je izobraževala. Oblečena je bila v modno obleko po pariškem kroju. Ko se je bližala ladja postaji nje domačije, je deklica izginila v kabino, a se je po kratkem premoru zopet pojavila — v narodni obleki. Dekle se je sramovalo, stopiti na domača tla v tujem kroju. Pri nas je žalibog narobe. A tu ne gre tarnati, ampak poprijeti se dela, da domovini ta velevažni in eminentni kulturni znak vrnemo. Za prvo potrebo bo ravnati umetno, zato, da se ljudje privadijo sami sebi in pojavom svoje lastne duše. To se more izvajati ob priliki večjih prireditvev, tako, kakor je bil prvi poizkus na katoliškem shodu lep začetek in je dobro uspel. To je bil umetno uprizorjen učinek mas na mase. Nihče ni mogel tajiti velikega uspeha. Pri tej priliki so se pa pokazale tudi praznote in vrzeli v pojmovanju domačih svojstev na narodni noši. Ljudje se ne zavedajo več tega, kaj je res domače, kaj tuje; nimajo več bistrega očesa, da bi mogli razločevati posameznosti z ozirom na provenienco. Take prireditve pa jih bodo polagoma privedle nazaj do narodne zavednosti, jim bodo prepojile dušo s tenkočutjem za podrobne, a značilne različke. Ko bodo dobile široke mase čut in spoštovanje za domače svetlinje nazaj, bodo tudi razumevale visoki smoter, ki ga ima poživljenje narodnih noš. Z eno besedo: mase morajo priti na

etično stališče. Tedaj ne bo treba nobenega bodrila več, da naj se pokažejo pri tej ali oni priliki v narodnih nošah. Negovali jih bodo sami, ker se bodo zavedali svoje lastovitosti. A ne samo to. Smoter bo tedaj dosežen, ko se bodo polastili ljudje narodnega kroja in ga na podlagi narodnega čuta naprej razvijali, ne da bi izpreminjali narodni in osnovni značaj. To je mogoče in tudi popolnoma v zmislu domovinskega varstva: ščititi značilnosti domače kulture v bodočnosti. In saj vemo vsi, da se je kroj narodne noše v teku časa tudi izpreminjal in izpremenil. Zakaj bi to sedaj ne bilo mogoče, ako ohrani svoj značaj? In to je smoter, ki daje podbude varstvenemu delu na stoletja.

Pri tej točki se je treba ozreti tudi na tiste spomenike, ki jih je zapustila prastara kultura narodov in plemen, naseljenih v prazgodovinski in rimski dobi v naši domovini. Ti so pokopani pod zemljo in so dandanes edine pristne priče kulturnega dela, ki se je razvijalo pred našo dobo. Iz prazgodovinske dobe imamo skoraj same grobove; iz rimske pa razen grobov tudi še precejšnje število naselbinskih in hišnih ostankov. Tudi to spada nekoliko v domovinsko varstvo. Domovinsko varstvo lahko to brezmiselno razdiranje prepreči s tem, da vpliva na ljudstvo, naj ne uničuje teh pristnih, a nemih prič domovinske zgodovine. Preprost človek ne pozna njihove važnosti in ne razume njihovega pripovedovanja. Etično stališče bi bilo, da ne imej do teh predmetov posamezni posestnik zemljišča, na katerem se slučajno nahajajo, nikakršne pravice. Zakaj ne? Zato, ker so to ostanki od proizvodov one kulture, s katero nima naša doba nobene praktične zveze več. To je za nas samo še nekak duševno in znanstveno porabljen zaklad, zapuščina, do katere ima pravico ves narod v svoji celokupnosti, ne pa samo slučajni posestniki zemlje. Žal, da v tej točki ne soglašajo na starorimskih pojmih stoječa določila našega zakonika.

4.

O ustmeni in literarni tradiciji in produkciji na tem mestu ne bom več podrobno razpravljaj, ker menim, da gledé načel njenega varstva in njene uporabe zadošča to, kar sem rekel v občnem obrisu. Na drugi strani pa je za en del že prav dobro preskrbljeno s tem, da bodo prišle narodne pesmi vendar enkrat na svetlo. Zasluge našega † rojaka prof. dr. Štreklja glede na besedilo slovenskih narodnih pesmi so vobče znane. Odbor za

izdajanje slovenske narodne pesmi z ozirom na napeve in glasbo tudi že pripravlja svoje publikacije in s tem glasbenokulturnim arhivom izvaja jako važen del domovinskega varstva. Tu imamo ohranjen in zavarovan lep zaklad v podbudo prihodnjim poetom, ki bodo krenili nazaj k neizčrpnemu rezervoarju ljudskega čustvovanja in iz tega klijoče pesniške umetnosti.

Semkaj v to točko spadajo tudi stara pisma, pogodbe in listine, torej arhivalno gradivo, neposredni viri za razne panoge kulturnega življenja. Žal, da so tudi tega materiala mnogo pokurili.

5.

Naše ljudstvo je ohranilo tudi še mnogo šeg in navad za vse položaje v človeškem življenju. Te so navezane na osebne doživljaje, na cerkvene svečanosti, na prirodne pojave in na socialne razmere. Zato bo treba tu pač postaviti isto načelo, kakor pri materialnih predmetih: ohraniti jih vse s tem, da se v znanstvene svrhe kodificirajo. Drugo načelo pa, gojiti jih za eventualno nove tvorbe, bo pa pri njih v več slučajih samo ob sebi iluzorično, v drugih slučajih pa bo treba previdnosti, kakor n. pr. pri vražah, ki ne morejo postati nikdar predmet varstva, zato ker nasprotujejo poglobljeni ljudski naobrazbi ter etičnim in verskim načelom. Predmet naši pozornosti morejo biti samo z etnološkega in folklorističnega stališča.

To bi torej bile — jako ob kratkem zarisane — naloge domovinskega varstva.

6.

Da se doseže ta smoter, je pa treba dela, napornega dela, osobito pri nas, kjer prav za prav nedostaje večine predpogojev in kulturne podlage. Vidi se mi, da je skrajno potrebno, zanesti ideje domovinskega varstva literarnim potom in s pomočjo žive besede med širše mase, kakor se je to godilo za časa renesance.

Podlaga vsemu gibanju bodi propaganda. Te se je prav previdno lotiti. Začeti bo v centrali s poukom v predavanjih. Po sposobnih možeh, ki naj bi se vežbali v kurzijah, nalašč za to prirejenih, bi se prenesle osnovne misli in umevanje za to gibanje v širše plasti, najprej v mesta in trge, potem dalje v vasi na deželo. To je treba strogo sistematično izvajati, drugače bo zmeda neizogibna in bo prišlo do nasprotij v naziranju. Dati bi bilo

prva navodila, kako domovino v njenih znakih gledati, pojmovati in motriti. Priporočati bo, da naj sodobniki popuste svoje navidezno praktično utilitaristično stališče in se dvignejo na bolj patriotično in idealno.

V kolikor prihajajo pri tem delu sile, združene na pozitivno krščanski podlagi, v poštev, mislim v prvi vrsti na sodelovanje orlovskih organizacij, ko bodo odbrani za to posebno sposobni in dobro poučeni mladeniči. Imel sem že ponovno priliko konstatirati v tem pogledu mnogo zanimanja in inteligence. To pa ne prejudicira, da se ne bi zavzele za idealno stvar tudi druge organizacije. Tu gre za domovino in nje čast; zato je potrebno sodelovanje vseh patriotov, da dosežemo visoko stavljeni smoter.

Prav tako važen je tudi stik z javnimi oblastmi: z državo, deželo, mestnimi zastopstvi in drugimi avtonomnimi faktorji. Vsi pravkar imenovani činitelji imajo na razpolago veliko, odločujočo silo avtoritete. In na to bo treba pri naših razmerah misliti. Tuintam jo bomo morali poklicati na pomoč. Oblasti lahko dajo potrebne odredbe, kolikor so na podlagi zakonov mogoče, zlasti lahko preprečijo, kar bi bilo domovinskemu značaju na kvar.

Stika bo iskati nadalje tudi s takimi posamezniki, ki imajo resnično zanimanje za stvar brez sebičnih interesov katerekoli vrste. To bi bilo pri nas lahko izvesti, ker imamo že osnovno podlago za take smotre. Mislim na napravo muzejskih mandatarjev, ki imajo itak načelno isto nalogo. Njihov delokrog je treba samo primerno določiti, tako da bodo v njihovih agendah izrečno obsežna tudi vsa vprašanja, ki se tičejo domovinskega varstva. Njih omrežje se bo še itak izpopolnilo. Ko bo to izvedeno, tedaj se bo dal institut mandatarjev prav lahko uporabiti tudi za idealne zahteve domovinskega varstva — najbrže prav uspešno. Koliko dobrega bi ti požrtvovalni možje lahko storili v tem pogledu, to se ne da premeriti.

Z ozirom na negovanje in otimanje starih predmetov, kadar so ogroženi, je neobhodno potrebna kar najožja zveza z deželnim muzejem. To je naravna centrala za vojvodino Kranjsko, v kateri naj dobi domačin vedno nove podbude po pristnih vzorcih, tujec pa vseobsežne informacije o lastovitostih in estetičnih potencah naše dežele. Zato je neobhodno potreba, da ima ta zavod čim najpopolnejšo zbirko narodopisnih predmetov vseh vrst, tako da bo iz njih odsevala narodova duša v svoji vseobsežnosti. Vse, kar ima muzej, je za javnost, vsakomur na ogled in proučevanje,

a nikomur v praktično uporabo. To je tista velika prednost javnih zbirk, da smatrajo predmete svoje posesti za znanstveno gradivo, ki je v pouk shranjeno, ne pa za tó, da bi se izposojevalo v praktične svrhe in se s tem na škodo drugim interesantom kvarilo in ugonabljaló. Muzej je nasproten tečaj privatnemu nabiranju. Tu je vse osebno, privatno in, ako je nabiratelj posebno omikan, subjektivno; vse ima odločno naglašeno praktično stran: bodisi, da služi v vsakdanjem življenju, ali pa kot spekulacijsko gradivo. Vsekako pa je javnost izključena in s tem oškodovana na svojih narodopisnih študijah. V kulturno visoko stoječih deželah, kjer je spoznanje za važnost takih javnih zbirk prodrlo že v vse sloje, je med posestniki narodopisnih in sploh domačekulturnih predmetov pravo tekmovanje za čast, kdo bo muzeju prej odstopil svoj predmet — brezplačno. Pri nas smo še tako globoko, da se taki kulturni požrtvovalnosti smeji celo inteligenca. To dejstvo ne riše posebno razveseljivih perspektiv za bližnjo bodočnost domovinskega varstva; in s tem je treba računati. —

Velevažen činitelj v tem kulturnem delu je kn.-škof. ordinariat. V svojem področju je ta cerkvena inštanca v zadnjih tridesetih letih s svojim smotrnim ravnanjem za domovinsko varstvo mnogo storila in tudi dosegla. Ni šlo vse na mah. A danes je vendar med duhovščino ukoreninjeno načelo, da ne prodaja in ne razvlačuje cerkvenih starin, da hrani in brani staro posest, dokler je liturgično rabljiva in dostojna. Kadar to preneha, tedaj se da v muzej. — A tudi preko svojega področja je kn.-škof. ordinariat pospeševal stremljenje, namenjeno ohranitvi in rešitvi narodopisnih necerkvenih predmetov, s tem, da je v okrožnicah duhovništvu toplo priporočal, naj podpira delovanje deželnega muzeja.

Prav tako je s c. kr. centralno komisijo za negovanje spomenikov. Ta državni osrednji zavod je po krivici razvpit in neprijjubljen. Marsikateremu subjektivnemu naziranju, marsikateri zasebni nameri se je odločno v bran postavil — ker je to bilo načelno in iz višjih oziróv neobhodno potrebno. In to mu je odvzelo mnogo simpatij. Ne rečem, da ni bila tuintam kaka odredba prestroga. A pri tem je vpoštevati, da so bile temu strogemu ravnanju često povod obupne razmere na eni strani, na drugi pa poročevanje, posebno pregorečih ljudi. Vsekako je pa c. kr. centralna komisija preprečila marsikatero nepremišljenost in mnogo nasilstev na našo kulturo in na nje spomenike. Zato ji gre iskrena

zahvala. S tem, da je postavila v Ljubljani lastnega zastopnika za kronovino Kranjsko v osebi usposobljenega domačina, je storila tudi že uspešen korak za domovinsko varstvo.

Iz načrtanih načel sledi, da treba pridobiti za varstveno delo tudi tehnično praktično delujoča in v prvi vrsti odgajajoča zavoda: c. kr. obrtno šolo in pa zavod za pospeševanje obrti. Prvi zavod odgaja obrti se posvečujočo mladino in ima v tem pogledu odločujoč vpliv ne le na individue, ampak tudi na produkcijo njenih rok. Kakor se bosta mladenič in deklica navzela v šoli teh ali nasprotnih nazorov, tako bosta ravnala v življenju. Šola jih prav lahko pridobi — že avtoritativno — za domovinsko varstvo; treba je le, pridobiti šolo za ideje zaščitnega gibanja.

Blizu tako, kakor v obrtni šoli, je tudi velik del vpliva v zavodu za pospeševanje obrti. Tu dobi v življenjskem boju stoječi samostojni obrtnik lahko mnogo podbude v zmislu domovinskega varstva, tudi marsikak migljaj in celó korekturo zasnov, ki bi bile v nasprotju z domovinskim varstvom.

Kako lepo bi se dalo to izvesti, ako se posreči ustanoviti posvetovalni urad, kjer bi bili vsi ti zavodi zastopani! In to bi dežela Kranjska, ki je za kulturni napredek že toliko storila, s pridom in gotovo tudi z lastno koristjo in z lastnim uspehom lahko izvedla. Stvar je nujna; avtonomna deželna uprava pa lažje hitro dela, nego velikanski in zató neokretneje tekoči državni aparat.

Težav, spojenih s to akcijo, si ne prikrivam; končno je povsod kaka zapreka, ki morebiti nekoliko zavira delo, a ga ne more ustaviti. Tu bo lažje zmóči vse ovire, ker je ozračje prepojeno od domovinsko-varstvene ideje.

Da se ljudje, producentje in konsumentje, lažje in hitreje uvedo v te ideje, da se jim bo posvetovalnica čimprej videla umestna, bi zelo priporočal ustanovitev neke »novotarije«, kakor jo bodo pri nas nekateri nedvomno nazivali. Kot zgled tipičnih stavb v prirejenem osredju bi bilo zasnovati z združenimi močmi poseben muzejski oddelek na prostem. Tam bi se postavili na primernih prostorih — polagoma — hišni tipi z Gorenjske, Dolenjske in Notranjske. Zraven sevé tudi gospodarska in pomožna poljska poslopja: kozolci, uljnaki, sušilnice. To vse, ako le mogoče, iz starega, a dobro ohranjenega gradiva. Skodle in slamo na strehah bi bilo treba impregnirati. Uporabile bi se pri teh stavbah samo domače tehnike z vsemi svojimi značilnostmi in estetičnimi učinki. Tak muzej na prostem bi ne bil samo stalen

zgled domačih stavb, ampak tudi opomin, ki bi zdržema klical naši po tuji odgoji raznarodeli inteligenci: nazaj k domačim načelom! Dalje bi bil za tujce velika privlačna sila in za Kranjsko časten dokaz, da se hitro dviga iz zastalih razmer ter se pridružuje velikim kulturam. Tedaj bi imeli doma muzej na prostem in bi ne bilo treba hoditi gledat jih na megleni sever, v Kodanj, itd. Na avstrijskih tleh se snujeta sedaj dva taka muzeja: eden v velikem obsegu na Tirolskem v Inomostu, drugi manjši na Moravskem v Třebiču ali Rožnovu. — To bi bilo pri nas gotovo mogoče, ako bi nabavila kaka družba ali oblast primernih stavbišč, recimo na mestnih travnikih in gozdih ter bi jih prepustila muzeju, ki bi polagoma, kakor bi ravno gradivo dobil, tjakaj postavil cele hiše kot eksponate na prostem. — Čimprej bi ta muzej stal, tem več obiskovalcev bi imel in — to je glavna stvar — tem večje kulturne uspehe bi dosegel.

Pri tem velezanimivem in velevažnem problemu, ki sem ga tu samo v nezvezanih potezah načrtal, se nočem dalje muditi, zato ker vem, da se bo pretežni večini sodobnikov — vsaj sedaj, ko se je prvikrat pojavil in izrekel — zdel nemogoč, neužiten in neprebavljiv. A izrekel sem javnosti željo, ki jo nosim s seboj: nescit vox missa reverti.

Sklepam in povzemam načela tega obrisa:

1. Domovinsko varstvo je kulturno gibanje.
2. Je v prvi vrsti psihično, v drugi še-le materialno.
3. Je namenjeno celokupnemu značaju domače kulture in njegovi ohranitvi v bodočnosti, ne posameznim starinam v sedanjosti.
4. Obsega vso domačijo: zemljo s prirodnimi svojstvi in tvorbe človeških rok.
5. Da se dosežejo ti varstveni smotri, je treba enotnega programa in združenih sil javnih in zasebnih korporacij kakor tudi poedincev.
6. Pomožne sile in naprave je izrabiti, kolikor je le mogoče in kakor hitro se da.

Dixi; sedaj pa pomozí Bog!

Vera in javno življenje.

Franc Terseglav.

Vprašanje, kakšno je ali bodi razmerje med vero in javnim življenjem, se med nami spet živahno pretresa. Pravzaprav se mora to vprašanje glasiti: katero mesto zavzemaj vera v javnem življenju, kakšen pomen in koliko važnost ima versko mišljenje in življenje za vse javno delovanje, se li vloga, ki veri v javnosti gre, zadosti in prav vpoštevava?

Odgovor, ki ga daje na to dandanašnje takozvano javno mnenje, je čudno protisloven. Dočim se dopušča zasebna pobožnost in se pomen vernosti za posamezno človeško dušo pripoznava, dočim se ceni polet, ki ga vera vsej osebnosti daje, se pa veri v javnem življenju odreka vsako mesto. Krščanskega moža vidijo na javnih tribunah radi, če se omejuje na to, da s svojimi osebnimi vrlinami očaruje poslušalce, kaže v svojih govorih ono zmernost in vzvišenost duha nad vsakdanjostjo, s katero res le religiozen človek razpolaga, če zna biti fin in obziren, ne da bi se dotikal tujega prepričanja; skrajno nevšečen je pa modernemu svetu kristjan, ki bi verska načela, po katerih sam živi, oživil v vsem socialnem organizmu, kojega član je, ki bi celemu okrožju, ki ga obdaja, rad vtisnil pečat krščanstva in zato časih razburja in vznemirja nasprotno javnost. Razloček, ki se tu med zasebnim in javnim življenjem dela, je čisto umeten. So mnenja in dejanja, ki so za javnost brez pomena, ki ničesar ne doprinašajo k javni blaginji, niti jo ovirajo ali ji škodujejo, semkaj pa religiozno mišljenje in življenje ne spada, naj gre potem za katerokoli vero. Zakaj vera daje človeku enotno sliko o vsem bivajočem, v njeni luči se umeva svetska celota, po veri se meri pomen in namen vsakršne stvari, naj bo prašek v peščenem morju ali cel univerzum, en sam individuum ali cela država. Prav posebno velja to za kristjana. Kristjan živi, se giblje in je v Bogu, zanj ima vsaka reč svoj odnos do Boga, zanj je vse stvarstvo podoba njegove vsemodrosti, zanj nima sploh nič nobenega pomena in namena, če ne končno v Bogu. Naziranje, ki je ima o začetku, o zmislu in koncu stvari, dejanja, ki se tičejo njegove moralne osebnosti, se ne morejo omejiti samo na njega, zakaj, kar veruje on, je resnica za vse, in kar on dela, če po veri dela, je to, kar morajo delati vsi, če hočejo doseči končni namen vsega človeštva.

Temu namenu pa tudi javno življenje ne sme nasprotovati, ga mora celo pospeševati, zakaj javna blaginja na zemlji je blaginja le, če meri na najpopolnejše blaženstvo, ki je večno in nadsvetno. Če se torej zahteva, da bi resnično krščansko življenje živeči človek svoje versko mišljenje takorekoč presekal, kakor hitro se iz svojega zasebnega torišča poda na javno, se zahteva, ali da se veren človek svoji veri sploh odpove ali pa da igra hinavca. V današnji družbi, ki je ločena v krščanski in krščanstvu več ali manj nasprotujoči tabor, je absolutna nevtraliteta nemogoča, nemogoča tudi na narodni podlagi. Mogoč je le boj, če gre za vero in za stvari, ki so neposredno z njo v zvezi; mogoč je sporazum, če gre za stvari, ki so že v naravni morali utemeljene, čeprav katoličan tudi te stvari z ozirom na obstoječi nadnaravni red globlje in popolneje umeva — recimo, da gre za zakon v varstvo mladine ali za narodno šolstvo —; mogoče je premirje, da se, ako in dokler to ni po krščanskem naziranju naravnost v javno škodo, verske reči po dogovoru pustijo pri miru; mogoča je konverzija brezverstva ali preganjanje kristjanov; absolutna nevtraliteta pa je za katoličana nezmisljena.

Katoličan je po naravi stvari dolžan svoje krščansko mišljenje uveljavljati ne samo, kolikor se tiče lastne poglobitve in izpopolnitve, ampak tudi, kar se tiče družbe. Komur se to morebiti smešno zdi, ta navadno pozablja, da daje krščanska misel prav vsemu življenju neko posebno karakteristiko, tako da bi v resnično krščanski državi veliko takih reči, ki jih imamo danes vsi za indiferentne, imelo drugačno lice, bi se drugače umevale in v drugačnem duhu izvajale nego se danes. Tako izžarjevanje osrednje katoliške misli na vse, kar tvori življenje duha, je povsem naravno. Toda časi so se znatno izpremenili. Krščanska ideja v javnosti pojema, kakor slabeva v premnogih srcih posameznikov. Danes se nam zdi čisto nemogoče, da bi ljudje jokali in da bi legla globoka žalost na bajte in palače, če bi se zgodilo, kar se je takrat, ko se je nevernik polastil božjega groba in se je ves krščanski svet vzdignil v gorečem navdušenju, da iztrga svete kraje iz rok Saracenov. Kar ni naravnost brez vere, kar ji ni očitno nasprotno, je indiferentno, mrzlo, neodločeno, na vsak način brez pravega zmisla in interesa za ideale, ki jih hrani vera. Posameznikov živi dosti v krščanskem zmislu, toda socialni milje, ki jih obdaja, slabi njihove moči; tudi najboljši si dajo od fraz, ki so inficirale javnost, vezati razum in voljo. Tako ugaša ponekod

ogenj za ognjem, kar jih je še tlelo v idealnih srcih, in masa topih, le še za najbolj počutne potrebe in slasti dovzetnih, nesamostojnih oboževalcev vsakokratne mode strahovito narašča. Tista tvorba, ki tega krščanstvu nasprotnega ali vsaj navidez in za silo indiferentnega duha v sebi najbolj pooseblja in tudi na dobre katoličane dostikrat kvarno vpliva, je moderna država, ki krščanskemu idealu nikakor ne odgovarja, o kateri je bivši kancler nemškega cesarstva, Bülow, rekel, da je poganka. Nesrečni razkol, ki je ločil poprej katoliško človeštvo v dva tabora, je privedel do tega, da se je — če pustimo na strani preludij renesance — po pasavskem in vestfalskem miru postavilo načelo verske paritete. Praktično je ta pariteta v žal obstoječih razmerah seveda potrebna, da se družba izogne še večjemu zlu, če bi se boj med konfesijami tudi na zakonodajnem torišču do svojih zadnjih logičnih posledic izvajal, toda neoporečno je, da izvira paritetično stališče iz zmotnega načela, da so vse vere enakovredne in enako prave, da le ne motijo naravnega policijskega reda. Kar je vestfalski mir začel, to je potem dovršila francoska revolucija. Oropala je oblast božje sankcije in na njeno mesto postavila avtoriteto ljudske volje, neodvisne od absolutno veljavnih principov krščanske morale. Na ta način se je končno razvila temeljna zmota, da je država kot taka, naj ukazuje, kar hoče, suverena v vsakem oziru, na drugi strani pa se je spričo nestalnosti ljudske volje morala sankcionirati upravičenost revolucije, naj zahteva, kar hoče, saj je »misel svobodna« in ustavlja se ji more le sila. Tista nevtralnost glede najvišjih, to je verskih vprašanj, pa je le umišljena, zakaj tudi liberalizem, socialna demokracija, monizem so »svetovna naziranja«. Kjer se v moderni državi nevtralnost opaža, izvira ali iz tega, da protikrščanstvo nima moči, da bi svoje naziranje do konca uveljavilo ali ker mora pripoznavati, da bi utegnilo samo sebi odrezati vejo, na kateri sedi, če bi krščanstvo, katerega načeloma ne izpoveduje, skušalo povsem izkoreniniti. Kjer je brezverski fanatizem ta ozir pustil pasti, se je še vedno pokazalo to, kar je dejal Voltaire v svojem znanem »Eseju o človeških nraih« o anabaptistih: »Proglasili so pravice človeka, uveljavljali so jih pa kakor divje zverine«. Razen nemoči in oportunitizma pa deluje v moderni državi, če je nevtralna, tudi navada in pa ona tajinstvena moč krščanstva, ki se udejestuje tudi v najbolj neugodnih razmerah in tvori s tihim priznanjem vseh še vedno podlago evropske civilizacije, ker

bi se sicer vse porušilo. Toda tudi za versko najbolj tolerantno moderno državo velja, da sloni na principiелno zmotnih načelih. To je milje, v katerem mora dandanašnji katoliška Cerkev vršiti svoje poslanstvo na svetu, to so razmere, v katere je postavljena dandanašnji vsaka katoliška stranka.

Spričo tega značaja moderne države je neizogibno, da je sodelovanje zavednih katoličanov pri današnji zakonodaji zelo otežkočeno. Zasledovati večnoveljavna in neizpremenljiva krščanska načela glede naloge človeške družbe in časne splošne blaginje, za katero se ima država prizadevati, v obstoječih razmerah, ki so se razvile na čisto drugačnih temeljih, gotovo ni lahka naloga. Zato so napake, če jih katoliške stranke v tem oziru kdaj kje zagreše, umljive, seveda ne odpustljive. Če kje obstojajo stranke, ki puščajo verstvo popolnoma v nemar, bodisi da pravo krščansko podlago natihoma sponirajo, ali pa stoje na stališču, da naj se v verskem oziru ohrani status quo, pa svoje delo koncentrirajo na državnopravne in ekonomske reči, kakor n. pr. na Hrvaškem, se jih morejo katoličani seveda udeleževati, če je obstoječe stanje v verskem oziru res kolikor toliko povoljno in dokler sodelovanje med različnimi kulturnimi strujami in med konfesijami nima za posledice oslabenja verskih načel in verskega življenja. Kjer se pa pokaže potreba, da se zavedni katoličani samostojno v politično stranko organizirajo, naj potem katoliško kulturno podlago izrečno izpovedujejo ali pa iz taktičnih oportunističnih razlogov naglašajo, da so »izključno politične« in imajo samo namen čuvati nad strogim izvajanjem paritete — recimo, med katoličani in protestanti, kakor je to na Nemškem — je treba ločiti. Program katoliških strank — naj bodo že take ali drugačne — obsega sledeče točke: 1. verske, 2. politične in 3. gospodarske. Kar se vere in moralnih principov tiče, so stranke prav tako kakor posamezniki podvržene avtoriteti Cerkve. Temu se tudi katoličani, ki pripadajo centru, ne morejo odtegniti. Mi pa vemo, da verska misel v gotovem oziru sega tudi na vsa ostala polja. Kakšna bodi ustava, kakšne gospodarske naprave naj se uvedo, kako naj se porazdeli budget, to so gotovo politična in gospodarska vprašanja, ki so stvar politične razsodnosti in gospodarskih potreb. Toda tudi tu so neke meje, ki so versko-nravnega značaja. Tudi o ustavi, tudi o gospodarskih vprašanjih govori morala, indirektno namreč, ko uči, da morajo v vsem življenju, tudi političnem in gospodarskem, vladati npravna načela pravice. Morala ne zameta

republike, a obsoja revolucijo; ne zameta politike, a obsoja politiko sile; ne zameta gospodarskega napredka, a obsoja napredek, ki gazi pravice delavcev do življenja. Pri vseh vprašanjih so neke npravne meje. A kaj spada indirektno pod vsesplošno religiozno-moralno načelo, o tem more za katoličane tudi samo Cerkev končno veljavno razsoditi. Tudi, kako je versko pariteto razumovati in do kam sme segati, v katerem zmislu in do katere meje se more tuje versko ali drugo prepričanje spoštovati in vpoštovati, spada v dvomnih slučajih v področje cerkvene oblasti. Katoličani, ki bi se skušali iz tega izviti, sklicujoč se na »duha moderne ustavnosti«, so ali že principiuelno pot zgrešili ali pa slepomišijo. Torišče, na katerem se katoliške stranke ali katoličani v različnih strankah lahko svobodno uveljavljajo, je veliko; edinost, ki je v teh stvareh potrebna, je stvar strankarske discipline; avtoriteta, ki stranki v tem oziru gre, je avtoriteta, ki izvira iz razumnega spoznanja in svobodne samoodločitve strankinih pristašev; glede temeljnih religioznih principov krščanstva, ki pri katoličanih obsegajo tudi naravni npravni red in osvetljujejo vse važnejše odnose v življenju, pa ni svobode, ampak stroga obveznost nasproti razodeti resnici. Zato se iz življenja katoliške stranke direktiva Cerkve, kjer in kolikor je potrebna, ne da izločiti, kakor se v označenem okviru tudi drugod ne da. To temenj, ker katoliška stranka, ki je nekak javni izraz vsega, kar katoliško ljudstvo, katero jo je izvolilo, misli, čuti, želi in goji najvišjih družabnih idealov, — nima samo te naloge, da uveljavlja v političnem življenju to, kar se spričo obstoječih razmer najmenj da, ampak mora kazati vedno živo voljo in stremljenje udejestviti najvišji ideal krščanske človeške družbe na zemlji. S tem stranka Cerkvi, ki ima vse stvarstvo v krščanski misli presnavljati, pomaga in se katoliški stranki tega odnosa med seboj in Cerkvijo gotovo ni sramovati. Če hoče biti stranka tej nalogi kos, je treba, da je prešinjena vseskozi od katoliškega duha. Tega pa ni mimo Cerkve in brez nje.

Kar smo tu naglašali, je načeloma že izdavnja ugotovljeno. To je danes prav tako jasno kakor je bilo takrat, ko se je v javnosti prvič začul klic po »katoliški renesanci«. Tudi se naravnost ne taji, pač pa se tu pa tam že skuša zatemniti in se je marsikje več ali menj pozabilo. To je vpliv obdajajočega nas duha, ki je nekoliko ohromil našo odporno silo. Tako pa naša zavest še ni oslabljena, da ne bi tega kvarnega vpliva čutila in

ga skušala premagati. Ta še zdravi krščanski čut nam — če se zdaj obrnemo do konkretnih razmer — pravi v luči pravkar obzloženih načel sledeče:

Največja zmota, ki izvira iz zatemnjenja resničnega odnosa, ki mora vladati med katoliško stranko in vero, je načelo, da nima verskoetično stanje posameznikov nič ali pa le malo opraviti s stranko, oziroma z javnim interesom. Kot dogma se to sicer ne proglašča, pač pa mimogrede bolj ali menj rahlo izraža, tu pa tam tudi praktično izvaja, časih tako, da se zdi, kakor bi hoteli posnemati Gogoljevega Čičikova, ki je pridno nabiral duše, dobre, srednje in slabe, žive in mrtve. Hujše in usodepolnejše zmote, kakor je ta, pa si ni misliti mogoče. Res mora katoliška stranka v prvi vrsti skrbeti za to, da se uveljavljajo zakoni, ki pospešujejo napredek ljudstva po krščanskih normah, ali pa vsaj preprečevati, da se ne uzakonjujejo stvari, ki to onemogočujejo, oziroma otežujejo; res mora stranka imeti posebno pred očmi preosnovo vseh javnih institucij in sredstev v tem zmislu, da po tej poti stori svoje pri pokristjanjenju družbe, kar je in mora biti njen vrhovni ideal — braniti se, to je vendarle samo etapa v njenem političnem boju —, toda iz tega ne sledi, da ji more biti verskoetična plat pri vzgoji pristašev indiferentna. Zakaj družba ne bo nikdar ozdravela in se pokristjanila, če se posamezniki ne bodo, in trditev, da doživljamo katoliško renesanco, bo potem le bridka ironija. Verska reforma in poglobitev posameznika ni direktna naloga stranke, ki naj vpliva na to le potom predrugačevanja celega družabnega miljeja, toda mar ji mora le biti, mora jo tudi po možnosti pospeševati, ne sme ničesar storiti, kar bi jo kakorkoli oteževalo, in mora verskoetičnemu stanju okoli sebe posvečati primerno pozornost v toliko, da se sčasom ne izkvari celo ozračje, v katerem stranka živi in dela. Prave mere v tem oziru ni težko najti, če je stranka zdrava, če ji ne manjka krščanskih značajev od nog do glave, ki izvršujejo asimilujočo moč na maso pristašev, če cveto v njej osebne kreposti, izvirajoče iz otroškoverne duše in Bogu pokorne, močne volje; — če se pa vseli vanjo častihlepnost, če mineva idealizem in prevladujejo posamezni, osebni interesi, če se vgnezdjuje oportunističen in ozir na politične konvertite na škodo načel, se vse zmaje. Potem seveda ni čudno, če se najdejo med katoliškimi strankami časih ljudje, ki se smatrajo za fanatične strankarje, v verskem oziru pa so silno širokih nazorov, ali pa taki, ki se pri vsaki priliki pač zelo ogrevajo za

verska načela, malo jim je pa mar za dejansko religioznoetično izpopolnjevanje. Najbolj demoralizujoč element so pa tisti, ki pridejo v katoliške stranke približno tako kakor je hugenot Henrik IV. prišel na francoski prestol, rekoč: »Paris je pa le ene maše vreden...« Puščati popolnoma iz vidika versko izobrazbo in poglobljevanje pri posameznikih, se pravi pustiti, da ugaša plamen, ki katoliško stranko greje, se pravi mirno gledati, kako se uničuje njeno hranivo. Zakaj čisto neoporečno je, da je avtoriteta katoliške stranke zato tako velika, ker izpoveduje kot temelj vsemu svojemu delovanju krščansko idejo in stoji zaradi tega do Cerkve, absolutne avtoritete za katoličane, v odnosu medsebojne pomoči, pri čemer je stranka v toliko podrejeni faktor, v kolikor nadnaravni namen Cerkve presega v prvi vrsti časovni namen stranke. Če pa krščanska zavest, ki se kaže v delotvornem krščanstvu, v strankinih pristaših oslabi, ker se zanemarja, more biti posledica le ta, da se tudi avtoriteta stranke oslabi, in sicer prav tako pri dobrih kakor pri menj dobrih katoličanih v stranki.

Ako pa pojema kje v kaki katoliški stranki tudi po njeni delni krivdi zmisel za krščansko preobrazbo posameznikov, morajo vplivi sodobnega družabnega miljeja imeti še bolj izprijujočo moč nanjo. Moderne stranke so večinoma vse demokratične po principu. Moderni demokratizem se pa, kakor povsod opažamo, kaj rad izprevrže v diktaturo enega ali par voditeljev. To more, ako kje v kaki katoliški stranki zbledevajo vrhovna načela, tudi demokratizem krščanskih strank izkvariti. S tem je v zvezi prekomerno povečevanje strank, ki se proglašajo za neko inkarnacijo politične modrosti same na sebi, tako da je baje vse, karkoli iz njih emanira, prav in dobro. Tudi to bi se v označenih razmerah te ali one katoliške stranke utegnilo prijati. Česar potem načela ne zmorejo, mora skušati vzdrževati gola disciplina. To je tisto reklo: Stranka je vse! ki je temeljito napačno. Kdor živi v pravem duhu krščanstva, temu se samovladstvo take stranke najprej upre. Njemu so najvišji principi etični principi krščanstva, njemu je najboljša vodnica Cerkev, kraljestvo božje na zemlji, svojo stranko pa smatra kot najpripravnejše sredstvo za uresničenje vseh versko-svetskih idealov, kolikor se morejo uresničevati z javnim delovanjem. V tem zmislu mu je tudi stranka le orodje v rokah višjih namenov, ne namen, le sredstvo, s tem so dane tudi meje njegove pokorščine. Sploh je resničnemu katoličanu moderna težnja po strogem uniformiranju vsega, ki jo danes v vseh panogah javnega življenja

opazamo, zoprna. Katoličan je prijatelj pametnega reda, blagodejne harmonije. Celo nebesje in ves vidni svet stojita v službi enega samega smotra. Naloga Cerkve je natančno določena, pomen, delokrog, oblast države na vse strani definirana, dolžnosti in pravice nedvoumno opredeljene. Kjer je edinost nujno potrebna, je edinost, sicer pa svoboda. Treba je le pogledati iz današnjega časa v one, ko je krščanstvo vladalo vso javnost. Nobena trditev ni tako brez podlage kakor ta, da je bilo takrat vse strogo centralizirano, uniformirano, da je vsak svobodni polet duha bil onemogočen! Kdor to trdi, ne pozna prav nič zgodovine, zakaj res je, da je krščanstvo vedno vzdrževalo ravnovesje med individualističnimi težnjami duha in nujno potrebo enotnosti, — danes pa bivata skupaj neporavnani največja anarhija misli in despotizem celote, to pa še celo v vprašanjih, kjer bi smelo mnenje biti svobodno. Politična teorija modernega demokratizma izreka brez vseh ovinkov in rezerv celó kot brezpogojno veljavno načelo, da je vse prav, kar večina sklene, ker je večina. Toda majoritetni princip mora imeti svoje etične meje in nasprotno pojmovanje je vse kaj drugega kakor krščansko. Če se vrine ta duh kdaj v kako katoliško stranko, obenem ko se ruši trdnost njenih iz religiozne podlage izvirajočih principov, mora sčasom nastati več ali menj huda kriza.

Najbolj očitno se razjedajoči vpliv krščanstvu nasprotnega duha kaže v časopisju, ki je ogledalo javnega razpoloženja, obenem pa nanj odločilno vpliva. Tukaj se natančno spozna, kako zelo je oni fini krščanski čut za to, kaj je dobro in lepo, kaj grdo in slabo, otrpnil. Politično časopisje po veliki večini piše tako, kakor da bi res že bilo popolnoma ugotovljeno, da politika nima nobene morale ali čisto posebno, dočim mora biti vsaj katoličanu jasno, da je — kakor je rekel veliki kardinal Newman — »poštenost zmeraj najboljša politika«. Kar se tiče boja zoper nasprotnika, se odločnost rada zamenjuje s sovraštvom; vsaj jasno se pozna iz načina pisave. S tem se pa žal vsa plemenita čustva polagoma udušijo, kar je končno zelo v kvar tistemu krščanskemu čustvovanju, kojega vzvišeno stališče je v tem oziru tako mojstrsko orisal Shakespeare v »Viharju«, svojem najbolj dovršenem in najbolj krščanskem umotvoru, himni prave ljubezni do bližnjika. Kjer gre za oslABLjenje ali za onemogočenje kvarnega vpliva nasprotnikov, ki so, kakor pravimo, »mala fide«, je v mejah krščanske etike javno odločno ožigovanje vsekako potrebno, kjer pa gre za ljudi v dobri veri in se more upravičeno sklepati, da se dajo

izlepa pridobiti, ima pač krščanska ljubezen tudi na političnem torišču dosti mesta, da se uveljavi. Na vsak način pa mora biti politični boj za uresničenje krščanskih idealov vsekdar prešinjen od žive in odkritosrčne želje pridobiti v zmoti tavajoče za resnico. Boj brez vsakega ozira škoduje tudi dobri stvari, kateri mora služiti. V tem oziru ima katoliška stranka bolj kakor vsaka druga vlogo modrega pedagoga, ker je katoliška stranka po svojem programu in nalogi izmed vseh najidealneje zasnovana in se od nje po pravici največ zahteva. Seveda ne bi vedeli povedati vnaprej, kako se stranka ravnaj za vsak slučaj posebej; kjer je krščanski čut še močno živ, se pravo v tem oziru kmalu zadene, kjer pa je oslabeled, je težko sestavljati za vsak kazus moralni recept za stranko. Tudi za dostojnost je tak čut potreben, je potrebna krščanska vzgoja. In koliko časopisje tudi v tem oziru greši! Žalibog je tako marsikod postalo časopisje časih bolj faktor posirovljanja kakor pokulturjevanja ljudstva. Resni možje iščejo poti in načina, kako bi svoj narod dvignili do take izomike, da bi na svetovnem torišču kaj pomenil; te ljuto krvaveče rane — časopisja, ki nas dostikrat ponižuje, — pa ne ve, kako zaceliti. O laži, ki se vedoma in hotoma trdi kot resnica, o zlobnem izkrivljanju, o obrekovanju itd. niti ne govorimo. V taki atmosferi, ki je tudi katoliško javnost tu pa tam otrovala, je regeneracija družbe v krščanskem zmislu izredno težka.

To je nekaj točk, kjer morajo katoličani zastaviti svoje sile, da bo smer in duh strank, v katerih so organizirani, vedno v skladu z onim visokim krščanskim idealom, ki ga mora tudi vsak posameznik zasledovati. Omenili bi samo še nekaj na naslov več ali manj izrazitih nasprotnikov krščanskega svetovnega naziranja. Ti se boje, da bi se jim, če zmaga katolicizem vseskozi tudi na političnem polju, godila krivica in da bi jih pritiskala sila. Ti pa pri tem popolnoma pozabljajo na to, da bi se o taki odločivni zmagi katoličanstva dalo pravzaprav govoriti šele, ko bi se velik del modernega sveta pridobil z notranjo močjo naših idej, — in to bi se, kolikor je v človeških močeh, zgodilo, če bi se propaganda naših idej vršila predvsem s praktičnim udejstvovanjem katoliške misli v življenju nas samih. V tem slučaju se ni bati, da bi katoličani zaradi občne blaginje ne znali imeti zadostnega obzira in kazati praktične tolerance nasproti onim, ki bi še ostali na nasprotni strani, kolikor to zahteva krščanska pravičnost in modra ljubezen brez škode za idejo samo. Prejšnjih stoletij s svojimi

popolnoma drugačnimi razmerami ne gre tukaj za primer jemati. Danes bi brezdvoma v krščansko prenovljeni družbi splošno obveljalo, kar je Fénelon svetoval Ludoviku XIV., naj v prvi vrsti gleda, kako bo mogel ljudi s prepričevanjem na pravo pot privedi, ker »sila navadno ne izpreobrača, ampak rodi hinavce«. Demokracija in krščanstvo bi sodelovala v najtesnejši harmoniji; demokracija, dajoč ljudstvu čim več svobode, krščanstvo pa etične moči, da svobodo čim bolje uporablja. Tako je pisal že l. 1797. v pastirskem pismu kardinal Chiamonti, poznejši papež, kot škof v Imoli: »Demokracijska vladna oblika, ki je pri nas uvedena, ne nasprotuje načelom, ki smo vas jih učili, ni v protislovju z evangelijem. Nasprotno, ona v današnjih razmerah najbolj razvija one vzvišene kreposti, ki se morejo le v šoli Jezusa Kristusa naučiti in ki vam jih je treba le izvajati, da dosežete srečo in slavo republike.« Tu bi se sila pač na najnujnejše omejila in bi se idejna privlačna moč krščanstva potencirala. Ali glavno je, da nas prešine vse krščanski idealizem v kar najvišji meri, da nas krščanska misel zanese k največjemu poletu, da se tudi sami ob njej ogrevamo, jo sami v sebi oživotvarjamo! Potem bodo tudi katoliške stranke, kolikor je ob nepopolnosti človeške narave mogoče, svojemu idealu odgovarjale, tako odgovarjale, da bo vsak od nas mogel kakor Fra Bernardino da Feltre na vprašanje, kateri stranki v svoji od političnih strasti razrvani domovini pripada, odgovoriti: Io sono del partito di Dio! — Jaz sem božje stranke! To doseči, bodi naše neutrudno stremljenje.

Veliki pomor XX. stoletja.

(Neomalthuzianizem.)

Dr. Lambert Ehrlich (Celovec).

II. Vzroki.

Ako hočemo brez predsodka in vsestransko premotriti vzroke za padanje rojstnosti, si moramo predvsem predočiti, da je ta pojav splošen. Vzroki, ki so že po svojem bistvu lokalnega značaja, zato gotovo ne morejo zadostno pojasniti tega pojava.

Vzroki, ki niso vzroki.

Tak vzrok je na primer fizična degeneracija. — Brezdvomno je fizična degeneracija vsled bolezni, alkoholizma, posebno tudi vsled spolne nebrzdanosti itd. pri posameznikih dostikrat kriva njihove nezmožnosti za roditev. Toda taka fizična degeneracija se vendar ne da zlahka trditi o celem narodu v tej meri, da bi izdatno vplivala na rojstnost. Tem manj se da kaj takega dokazati o celi Evropi. Da bi se taka fizična degeneracija širila v taki meri ravno v zadnjih desetletjih v Evropi, je gotovo pretirana trditev. V neki meri velja to za velika industrijalna mesta, toda nasplošno gotovo ne. Govorimo tu vendar o taki fizični degeneraciji, ki fizično onemogočuje oploditev ali roditev. Dejstvo, da je rojstnost kmečkega ljudstva navadno višja kot rojstnost meščanov, tudi ne govori naravnost za ta vzrok. Pri ženskem spolu bo sicer fizično trdnejša konstitucija kmečkih ženâ gotovo ugodno vplivala na število rojstev, dočim bodo slabejše meščanke ravno zaradi slabe konstitucije za kmetičami glede rojstev nekoliko zaostale. Toda višja rojstnost kmečkega stanu in nižja v mestih ima brez dvoma glavne vzroke drugod.¹

Tudi drug vzrok, ki se semtertja navaja, namreč anti-patija proti zakonskemu življenju, ne more pojasniti splošnega evropskega pojava. — Kajti tudi ta vzrok je le indi-

¹ Kot »curiosum« omenimo še naziranje nekaterih sociologov, ki trdijo, da čimbolj se razvijajo duševne moči človeka, posebno razum, in čimbolj si ljudje bistrijo um in se ukvarjajo z napornim duševnim delom, tembolj tudi peša rodivna zmožnost. — Splošne mednarodne tendence nazadovanja rojstev taki razlogi pač ne morejo pojasniti.

vidualnega značaja. Znano je sicer, da ostane dandanašnji dosti mož v samskem stanu, ker ne dobijo tako lahko primernih žen. Ženski spol, posebno v meščanskih krogih, je postal tako blaziran in razvajen, da ni sposoben več za trezno gospodinjstvo. Temu je kriva ženska vzgoja v šolah. Toda take lokalne izjeme ne morejo vplivati v posebni meri na splošni položaj. Število zakonov namreč v Evropi ne nazaduje, temveč je dosti normalno.

Na 1000 prebivalcev srednjih ljudskih stanov je prišlo zakonov:¹

	Povprečno vsako leto:			Povprečno vsako leto:		
	1891-900	1901-05		1891-900	1901-05	906-910
na Saksonskem . .	9·1	8·3	na Francoskem . .	7·5	7·6	7·9
na Pruskem	8·3	8·1	na Bavarskem	7·7	7·6	
na Badenskem	7·8	8·1	na Laškem	7·3	7·4	
v Luksemburgu . .	6·9	7·7	na Irskem	4·8	5·2	5·2
v Avstriji	8·0	7·9	na Ogrskem	8·7	8·6	
na Angleškem . . .	7·7		v Nemčiji	8·2	8—	7·95

Za Nemčijo in Avstrijo nam to dokazuje naslednja tabela še bolj natančno:

Na 1000 ljudi je prišlo zakonov:

leta	v Avstr.	v Nem.	leta	v Avstr.	v Nem.	leta	v Avstr.	v Nem. ²
1891	7·82	8—	1898	7·88	8·4	1905	7·84	8·1
1892	7·80	7·9	1899	8·35	8·6	1906	7·96	8·2
1893	7·99	7·9	1900	8·29	8·5	1907	7·60	8·1
1894	7·95	7·9	1901	8·17	8·2	1908	7·68	7·9
1895	8·11	8—	1902	7·82	7·9	1909	7·59	7·7
1896	7·99	8·2	1903	7·84	7·9	1910	7·60	—
1897	8·13	8·4	1904	7·81	8—			

Številke za Avstrijo so zračunane na podlagi podatkov iz »Österreichisches Statistisches Jahrbuch 1911«.

Glede zakonov so dežele povsem normalne, kajti navadno se računa 6—7 zakonov na 1000 ljudi v 1 letu.

Celo Francija v tem oziru ne dela izjeme. Edino na Irskem je maloštevilnost zakonov vzrok, da je tudi rojstnost nizka. Toda

¹ Dr. Bornträger, o. c. str. 18.

² O. c. str. 4.

tam vladajo posebne gospodarske razmere, ki Ircem dostikrat onemogočujejo zakonsko zvezo. Skoraj cela irska dežela je last angleških lordov in Irci so samo najemniki. Ti lordi, oziroma njihovi oskrbniki, zapodijo vsako leto nebroj Ircev z domače grude, ker ne morejo plačevati visoke najemnine; na deželi je pa lasten dom in lastna zemlja skoraj nujen pogoj za ustanovitev lastne družine. Od leta 1850 do 1890 se je izselilo 3 milijone Ircev iz domačije v tujino; v dobi 1900—1910 se je izselilo 332.505 Ircev iz Irske,¹ torej 7·4⁰/₀ vsega prebivalstva, to je razmeroma daleko najvišje število izseljencev izmed vseh evropskih držav. Izseljujejo se pa navadno kot tudi drugod ravno možje in žene, ki so za zakon sposobni. Ker je nadalje Irska v nravnem oziru vzorna (na Irskem velja prislovica: casti ut angeli, bibunt ut pisces: so čisti kot angeli, a pijejo kot ribe) in ima samo okrog 3⁰/₀ nezakonskih otrok ter se torej otroci rekrutirajo skoro izključno iz zakonov, je pač nizka rojstnost popolnoma razumljiva.

Niti vedno bolj pogoste ločitve zakonov in razporoke se ne morejo navajati kot dokaz za splošno antipatijo proti zakonskemu življenju, ki bi mogla potem povzročiti splošno padanje rojstev po celi Evropi.

Razporoke kot take tu sploh ne pridejo posebno v poštev; kajti v 90 od 100 slučajev se razporoka uprizori samo v ta namen, da se ugladi pot do druge zakonske zveze; — rojstnosti kot taki razporoka ne škoduje. Edino ločitev zakonov v onih deželah, kjer je zakonska vez nerazvezljiva, bi mogla onemogočiti vsaj zakonske porode. Toda ravno v teh deželah so ločitve zakonov razmeroma redki pojavi, in sicer prav zato, ker je pot do drugega zakona zaprta. — Tako se je n. pr. v Avstriji ločilo 2417 izmed 214.970 zakonov, torej 1·1⁰/₀, na Pruskem je bilo ločenih leta 1905 — 2·3⁰/₀, l. 1906 — 2·43⁰/₀, l. 1907 — 2·54⁰/₀, l. 1908 — 2·69⁰/₀, l. 1909 — 2·95⁰/₀ vseh sklenjenih zakonov.²

Število ločenih zakonov sicer nekoliko narašča, toda je še vedno tako minimalno, da ne more veljati kot glavni vzrok mednarodnega dejstva nazadujoče rojstnosti.

Končno je treba še vpoštevati izseljevanje.

Izseljevanje je splošno mednarodni pojav ter odteguje narodom brezdvomno najboljše življenske moči. — Ne moremo torej tajiti, da ne bi že samo po sebi nekoliko zniževalo števila rojstev.

¹ Summarische Ergebnisse der Volkszählung, str. 34.

² Bornträger, o. c. str. 32.

Izseljujejo se namreč deloma ljudje samskega stanu ter čestokrat zato ne morejo skleniti zakonov; deloma se izseljujejo že poročeni ljudje, ki potemtakem vsaj za daljšo dobo prekinejo redno zakonsko življenje.

Naslednja tabela¹ naj pojasni za dobo 1909—1910 vpliv izseljevanja na razvoj posameznih držav.

	Dejanski pri- rastek	v %	Živih porodov v %	Umrlih %	Do preselje- vanju	v %
na Ogrskem	+ 1,631.928	+ 8·5	+ 38·6	- 26·9	- 629.523	- 3·2
na Avstrijskem . . .	+ 2,421.226	+ 9·26	+ 36·3	- 24·4	- 683.430	- 2·61
v Bosni	+ 329.952	+ 21·0	+ 45·9	- 31·4	+ 102.185	+ 6·5
v Nemčiji	+ 8,536.245	+ 15·2	+ 35·6	- 20·2	- 139.150	- 0·2
v Švici	+ 426.528	+ 12·9	+ 28·7	- 17·9	+ 68.560	+ 2·1
na Angleškem	+ 3,547.426	+ 10·9	+ 28·7	- 16·3	- 491.894	- 1·5
na Sotskem	+ 287.342	+ 6·4	+ 29·4	- 17·2	- 257.338	- 5·8
na Irskem	- 76.824	- 1·7	+ 22·9	- 17·2	- 332.505	- 7·4
na Švedskem	+ 385.502	+ 7·5	+ 26·7	- 15·4	- 194.504	- 3·8
na Norveškem	+ 171.221	+ 7·7	+ 28·4	- 14·7	- 133.436	- 6·—
na Danskem	+ 309.635	+ 12·7	+ 30·3	- 15·2	- 60.993	- 2·4
na Nizozemskem . . .	+ 749.684	+ 14·7	+ 33·4	- 16·6	- 106.610	- 2·1
na Francoskem	+ 1,150.721	+ 2·9	+ 21·0	- 20·0	+ 743.844	+ 1·9
v Belgiji	+ 730.236	+ 10·9	+ 28·1	- 17·7	+ 32.375	+ 0·5
na Laškem	+ 2,211.400	+ 6·8	+ 33·4	- 22·3	- 1,386.483	- 4·3
na Španskem	+ 884.982	+ 4·8	+ 35·3	- 25·9	- 867.733	- 4·6
na Srbskem	+ 418.819	+ 16·8	+ 42·2	- 25·7	+ 7.710	+ 0·3
na Rumunskem	+ 909.099	+ 15·3	+ 43·7	- 28·4	- 2.156	- 0·—
na Bolgarskem	+ 540.561	+ 14·4	+ 44·6	- 24·4	- 218.177	- 5·8

Ako bi izseljenci ostali doma, bi se odstotki živih porodov zvišali v posameznih deželah v sledečem razmerju:

	v %	v %		v %	v %
na Ogrskem	od 38·6	na 39·86	na Nizozemskem . . .	od 33·4	na 34·10
na Avstrijskem	> 36·3	> 37·24	na Francoskem	> 21·0	> —
v Nemčiji	> 35·6	> 35·68	v Belgiji	> 28·1	> —
na Angleškem	> 28·7	> 29·13	na Laškem	> 33·4	> 33·82
na Sotskem	> 29·4	> 31·11	na Španskem	> 35·3	> 36·94
na Irskem	> 22·9	> 24·61	na Srbskem	> 42·2	> —
na Švedskem	> 26·7	> 27·71	na Rumunskem	> 43·7	> —
na Norveškem	> 28·4	> 29·4	na Bolgarskem	> 44·6	> 47·22
na Danskem	> 30·3	> 31·05			

¹ Summarische Ergebnisse der Volkszählung str. 34.

Na prvi pogled je jasno, da izseljevanje sicer vpliva na rojstnost, toda daleč ne v oni meri, v kateri je padala rojstnost v zadnjem desetletju. Zakaj rojstnost je nazadovala:

	dejansko v ‰	po izse- ljevanju v ‰		dejansko v ‰	po izse- ljevanju v ‰
na Ogrskem	- 3·7	- 1·26	na Danskem	1·5	- 0·75
na Avstrijskem . .	- 2·6	- 0·94	na Nizozemskem . .	2·0	- 0·70
v Nemčiji	- 3·4	- 0·08	na Laškem	2·5	- 1·42
na Angleškem . . .	- 3·9	- 0·43	na Španskem	0·9	- 1·64
na Šotskem	- 2·2	- 1·71	na Srbskem	2·6	—
na Irskem	+ 0·1	- 1·71	na Rumunskem . . .	0·8	—
na Norveškem . . .	- 3·1	- 1·70	na Bolgarskem . . .	0·9	- 2·62
na Švedskem	- 1·6	- 1·01			

Lahko bi kdo oporekal, da ta tabela ni popolnoma točna, ker bi bila rojstnost izseljencev, ko bi doma ostali, gotovo znatno višja, kot rojstnost doma ostalega prebivalstva. Priznamo, da ima ta ugovor nekaj zase, ker se je odstotna rojstnost izseljencev računala po rojstnosti drugega prebivalstva, dasiravno smo omenili, da se izseljujejo večinoma za zakonsko zvezo zreli ljudje. Statistika pač ne nudi druge podlage za izseljence in poljubno si domnevati in suponorirati višje odstotke rojstev ni znanstveno. Toda ako bi dejanske izgube po izseljevanju vplivale bistveno in izključno ali vsaj v prvi vrsti na rojstnost, bi pač one države, ki imajo največ izseljencev, morale imeti relativno največjo izgubo rojstev in sčasom vsaj bi morale imeti tudi absolutno najnižje število rojstev. A nikakor ni tako.

Primeri tabelo, ki velja za dobo 1900—1910:

	izse- ljevanje v ‰		Število živih porodov v ‰		Nazadovanje rojstev proti dobi 1890-1900 v ‰
Irška	7·4	Bolgarska	44·6	Angleška	3·9
Norveška	6·0	Rumunija	43·7	Ogrska	3·7
Šotska	5·8	Ogrska	38·6	Nemčija	3·4
Bolgarska	5·8	Avstrija	36·3	Norveška	3·1
Španska	4·6	Nemčija	35·6	Avstrija	2·6
Laška	4·3	Španska	35·3	Laška	2·5
Švedska	3·8	Laška	33·4	Šotska	2·2
Ogrska	3·2	Nizozemska	33·4	Nizozemska	2·0
Avstrija	2·61	Danska	30·3	Švedska	1·6
Danska	2·4	Šotska	29·4	Danska	1·5
Nizozemska	2·1	Angleška	28·7	Španska	0·9
Angleška	1·5	Norveška	28·4	Bolgarska	0·9
Nemčija	0·2	Švedska	26·7	Rumunska	0·8
Rumunija	—	Irška	22·9	Irška	+ 0·1

Tu smo se ozirali samo na one države, iz katerih se je ljudstvo izseljevalo. Glede drugih držav, ki so nasprotno narastle po priseljevanju, je n. pr. zanimivo, da je Francija potom priseljevanja največ pridobila (1·9%), a kljub temu je število rojstnosti, ki je itak že bilo najnižje (2·22% za dobo 1890–1900), še padlo na 21%. Irska nadalje, ki je imela največje število izseljencev, je glede rojstnosti celó napredovala. Angleška in Nemčija, ki sta gledé izseljevanja razmeroma v jako ugodnem položaju, sta pa ravno gledé rojstnosti razmeroma najbolj nazadovali. Laška, Šotska, Švedska, Španska, Bolgarija kažejo sicer jako visoke odstotke izseljevanja, a niso kljub temu gledé rojstnosti posebuo nazadovali. Danska, Angleška imata sicer precej nizko število živih porodov, a to ne izvira iz izseljevanja, saj so odstotki izseljevanja razmeroma majhni. Še bolj jasno pa dokazuje resnico naše trditve, da se splošno nazadovanje rojstev ne da razložiti z izseljevanjem, razmerje med mesti in deželo.

Eden poglobitnejših vzrokov vseh današnjih socialnih problemov je brezdomno izredno preseljevanje ljudstva z dežele v mesta. Mesta so silovito narastla in prebivalstvo na deželi deloma nazaduje celo v absolutnem številu. A kljub temu bi večina mest, sami sebi prepuščena, kmalu ali popolnoma obtičala v svojem razvoju ali celo nazadovala! In vendar prihajajo v mesta ravno najkrepkejši, najzdravejši ljudski sloji. Dežela pa, navzlic temu, da mora izgubljati dan na dan najboljše može in žene, mesta gledé rojstnosti še vedno daleč nadkriljuje.

V tem oziru podajeta dr. Rost in dr. Bornträger zanimive številke. Na Pruskem¹ je prišlo na 100 poročenih žen v starosti 15—45 let rojstev:

	v mestih	na deželi
l. 1891	29·7	34·7
» 1896	27·9	34·3
» 1901	22·6	33·7

Na 1000 ljudi je prišlo na Pruskem² porodov:

	v mestih	na deželi
l. 1876	42·7	42·7
» 1881	38·0	39·0
» 1886	37·3	40·7
» 1891	37·1	40·6
» 1896	35·4	40·5
» 1901	34·8	40·0
» 1906	32·1	37·5

¹ Dr. Rost, o. c. 24.

² Dr. Bornträger, o. c. str. 19.

Na Bavarskem:

	v mestih	na deželi
l. 1891—1900	34·9	38·4
» 1901—1905	33·3	38·2

V pruskih mestih je rojstnost še za enkrat toliko nazadovala kot na deželi.¹

V Berlinu² je padla zakonska rojstnost v teku 25 let za 60 porodov na 1000 in 1000 odraslih ženskih oseb rodi zdaj na leto okrog 89 živih otrok. V onih treh kronovinah (Zahodna Prusija, Poznanjska, Vestfalska) pa rodi 1000 žen več kot dvojno število, namreč 192—193.

V Berlinu obstoja, kot znano, že precej izrazit sistem 1 ali 2 otrok; sličnemu položaju se bližajo tudi druga nemška mesta.

Roesle³ pravi: »Zmanjšana plodovitost v mestih je tem bolj presenetljiva, ker je tam število zakonov splošno izdatno višje in so sloji, sposobni za roditev, številnejši kot na deželi.«

V največjih belgijskih⁴ mestih je prišlo na 1000 ljudi porodov:

	l. 1899	l. 1905	l. 1909
v Antverpenu	27·4	23·5	18·7
» Bruselju	23·4	19·1	16·4
» Lüttichu	21·4	18·3	15·1
» Gentu	26·5	23·1	19·9
» celi Belgiji	29·0	26·2	23·7

Torej so zaostala redno vsa mesta za povprečno številko cele dežele.

Velika mesta Anglije⁵ kažejo sledeče številke. Na 1000 ljudi je prišlo porodov:

	l. 1899	l. 1905	l. 1909
London	29·7	27·1	24·2
Glasgow	33·8	30·0	26·5
Liverpool	35·6	33·3	31·0
Manchester	32·6	29·5	27·5
Dublin	30·4	29·5	28·6
Belfast	32·7	31·8	28·3
Bristol	29·2	27·0	22·5
Edinburgh	27·5	23·0	20·9
Portsmouth	26·2	28·0	27·2
Angleska sploh	29·9	27·0	26·0
Šotska sploh	30·2	28·9	26·4

¹ O. c. str. 22.

² O. c. str. 7.

³ Dr. Bornträger, o. c. str. 29.

⁴ Dr. Rost, o. c. str. 37.

⁵ O. c. str. 38.

Angleška mesta kažejo deloma višje številke kot dežela. Toda na Angleškem pravega kmečkega stanu v večjem obsegu sploh ni več! — Cela Angleška je ena sama velika tovarna.

Roscher¹ računa, da pride izmed 100 oseb na Angleškem, ki si služijo kruh, 10·4 na kmečki stan, 56·9 na industrijo, 10·8 na trgovski stan, 22 na druge poklice.

Na Nizozemskem:² na 1000 prebivalcev

	l. 1899	l. 1905	l. 1909
Amsterdam	30·0	26·6	23·9
Rotterdam	36·0	34·9	30·8
Haag	28·8	27·7	26·7
Utrecht	33·1	30·1	27·5
cela dežela sploh	32·5	31·2	30·1

Značilno je, da sta bili 1899 dve mesti še nad srednjo številko, a do 1909 so mesta hitreje nazadovala kot dežela.

V Švici:³

	l. 1899	l. 1905	l. 1909
Genf	20·5	19·5	17·8
Basel	33·4	26·9	25·5
Zürich	32·6	25·9	22·3
cela dežela	28·1	27·2	25·7

Švica kaže isto sliko kot Nizozemska.

V Avstriji:⁴

	l. 1899	l. 1905	l. 1907
Dunaj	31·7	26·7	22·1
Praga	30·9	24·9	25·8
Trst	32·1	31·0	31·9
Lvov	42·2	34·0	32·2
Gradec	29·9	28·3	28·2
Brno	27·5	26·2	21·7
Krakov	38·8	30·2	28·5
cela Avstrija	37·1	34·0	34·2

Na Laškem:⁵

	l. 1899	l. 1905	l. 1909
Rim	22·8	23·6	23·4
Neapel	29·6	28·4	27·3
Milan	25·1	25·4	23·8
Turin	20·8	19·2	19·1
Palermo	31·1	29·2	30·4
Genova	24·2	21·9	21·2
Florenca	23·4	21·0	21·0
cela dežela	34·9	32·6	32·6

¹ Nationalökonomie des Ackerbaues 1905 str. 84.

² Dr. Rost, o. c. str. 42.

³ O. c. str. 48.

⁴ O. c. str. 52.

⁵ O. c. str. 53.

Na Španskem:	l. 1899	l. 1905	l. 1907
Madrid	30·1	25·9	26·4
Barcelona	22·7	24·9	24·2
Cartagena	34·7	31·5	31·1
cela dežela	35·3	35·3	33·7

Izključeno je torej, da bi preseljevanje edino ali v prvi vrsti vplivalo na razmerje rojstnosti.

Pravi vzrok: neomalthuzianizem.

Preostaja nam samo še samovoljna omejitev otrok od strani staršev. Večina sociologov, ki so se pečali s tem vprašanjem, je prišla do tega zaključka. Budge, Bertillon, van der Smissen, Levasseur, Mombert, Brentano, Groth, Dietrich, von Gruber, Kriege, Auguste Comte se strinjajo v tem, da je to zlo človeške družbe moralnega, ne fizičnega značaja, to je, da je kriva človeška volja, ne pa telo.

Seveda ni tu mogoče s takim statističnim gradivom operirati kakor v prejšnjih slučajih, toda tozadevna propaganda po vseučiliščih, shodih, knjigah, brošurah, reklama za sumljiva sredstva proti rojstnosti, izkušnje zdravnikov in babic itd. ne pripuščajo nobenega dvoma več, da imamo na telesu današnje socialne družbe razjedajočo rakrano, katera se skriva pod znanstvenim imenom

neomalthuzianizem

in s tem smo prišli do najvažnejše točke vsega vprašanja.

Ni namreč nobenega dvoma več, da so deloma cele dežele, deloma vsaj večja mesta zapadla neomalthuzianizmu, to je, da se pod krinko znanstvenosti in z ozirom na narodno gospodarstvo, plemensko higieno itd. širijo med narodi pogubonosni nauki brezverske monistične etike, da je človek neomejen gospodar svojega telesa ter da je popolnoma opravičen, omejiti število svojih otrok, ako mu to velevalo materialni interesi.

Za Francijo nam to potrjuje zakonski načrt francoskega senatorja Lannelongue, ki hoče ustaviti nazadovanje francoskega prebivalstva. Komentar te predloge pravi dobesedno:¹ »Danes ne moremo več dvomiti o tem, da se plodovitost žena omejuje iz previdnosti; odločilna je namreč volja, imeti samo malo ali celo nič otrok, in ta volja je rezultat raznih, našemu narodu lastnih intelektualnih, moralnih in estetičnih dispozicij; iz vsega tega se

¹ Dr. Bornträger, o. c. str. 34.

rodi neki gotovi računajoči determinizem, na katerega posledicah danes trpimo.« Francija je postala klasična dežela neomalthuzianizma, dasiravno je tekla zibelka tej teoriji na Angleškem. Zanimivo je, da je Francija praktično že pred nastopom Malthusa izvajala to načelo. L. 1767 in 1786 sta izšli na Francoskem dve knjižici, v katerih se toži, da očetje omejujejo število otrok, z namenom, da bi jim mogli zapustiti večjo dediščino, ali tudi, da bi mogli bolj udobno živeti in da se je ta razvada že tudi jela širiti med delavci!¹ — Torej že pred revolucijo! Posebno pa je začelo zastrupljati francoski narod to zlo v dobi 1830—1840, ko se je začela po Robinu sistematična agitacija za sistem 2 otrok.

Olje v ogenj je bila hujskajoča brošura »Chair a canons« (»človeško meso za topove«), namenjena delavskim stanovom, ki je obravnavala zadevo s stališča razrednega boja, češ: meščanski sloji in država so izgubljeni, ako stavka delavski stan na tem polju; s tem je zadobil neomalthuzianizem pri ljudskih masah značaj edino uspešnega in torej nujno potrebnega sredstva v boju proti drugim stanovom! Torej neomalthuzianizem: programatična točka proletariata v razrednem boju proti kapitalizmu. To je vleklo: francoski narod je obtičal v popolni stagnaciji,² tako da je n. pr. škof Bouvier škofije Le Mans poročal l. 1842 papežu Gregorju XVI., da se je sistem 1 ali 2 otrok jel močno širiti v njegovi škofiji.³

Razni sociologi računajo, da se dandanašnji na Francoskem uniči vsako leto okrog 500.000! zarodov potom kaznivega umetnega splava! Kaj to pomeni, je razvidno iz tega, da se zdaj rodi vsako leto na Francoskem okrog 700.000 otrok. Skoraj polovica torej se jih uniči. Samo za Pariz računa Bertillon⁴ število umetnih splavov na 50.000 vsako leto in za Lyon na 19.000.

Zola, gotovo nesumljiva priča, je zabrusil Francozom v svoji knjigi »Fécondité« sledeče očitke v obraz: »Na pol milijona se računa število onih ženà, katerim se je umetno uropal cvet materinstva. V 10 letih je nam to povzročilo več škode kot krogle Prusov v usodepolnem letu« (1870).

Na Angleškem je malthuzianizem pognal korenine samo v višjih krogih, a ljudstvo je ostalo nedotaknjeno. Šele, ko je zdravnik

¹ Dr. Rost, o. c. str. 85.

² Dr. Bornträger, o. c. 37.

³ Dr. Rost, o. c. str. 85.

⁴ Dr. Bornträger, o. c. 71.

dr. Drysdale ustanovil 1877 posebno ligo za razširjenje Malthusovih idej med ljudstvom, je začelo padati tudi na Angleškem številu rojstev. Eugen Dühring trdi v svoji knjigi »Das Geschlechtsleben in England«, da je uporaba preventivnih sredstev proti porodu silno razširjena. Še 25 let, in Angleška bo padla na nivo Francije.¹

Iz starega sveta se je preselil neomalthuzianizem tudi v novi svet, predvsem v Zedinjene države severne Amerike.

Kot obtožitelj svojih rojakov je vstal mož, ki dobro pozna svojo domovino, nekdanji predsednik Zedinjenih držav, Roosevelt, ki se mu pač ne bo mogla očitati enostranska sodba. On pravi: »Ne vem, bi li bolj obžaloval ali bolj zaničeval moške in žene, ki nočejo razumeti, da ima samo to v življenju vrednost, kar povzroči navadno stroške in trud. Moški ali žena, ki se namenoma izogneta zakonu in ki imata tako odrvenelo srce, da ne poznata nobene strasti, in tako površne in sebične možgane, da so jima otroci zoporni, sta v resnici zločinca nad lastnim plemenom in bi morala biti vsem pametnim ljudem predmet studa in zaničevanja.«

Benjamin Franklin trdi, da je bilo v njegovih časih (pred 100 leti) navadno število otrok 8. — To se je danes temeljito izpremenilo.

»Poglavitni vzrok te izpremembe je zavedna in prostovoljna preprečitev spočetja od strani staršev, ki ne samo, da želijo imeti le malo otrok, ampak tudi vedo, kako tej želji ustreči,« tako dr. John Shaw Billings.² — Dr. Rost omenja dalje, da delajo ameriški časniki javno reklamo za neomalthuzianizem in da je splošna navada, da dekleta in žene zahajajo v posebne zavode, ki se nahajajo v vseh večjih mestih Zedinjenih držav, kjer skrbe za umetne splave. Žalibog je postavodaja v tem oziru silno pomanjkljiva in nudi le malo obrambe proti temu zločinstvu. Ni se čuditi, ako je dr. Holmes, ki je proučeval 3 leta tozadevne razmere v velikem mestu Chicago, prišel do naravnost katastrofalnih zaključkov. En sam časnik dobiva od velikih tvrdk 50.000 dolarjev letne podpore, ker dela pod slabo skrito krinko zdravil reklamo za razna sumljiva sredstva proti porodom. Umor klijočega življenja pred rojstvom je najpogostejše zločinstvo sedanosti in število letnih umetnih splavov znaša v Chikagi najmanj 60.000, tako sodi ta zdravnik o mestu Chicago. Tako zastrupljanje javne morale in

¹ Dr. Rost, o. c. str. 37.

² Dr. Rost, o. c. str. 56.

tako omalovaževanje človeškega živega bitja kaže, da je padlo krščansko etično naziranje v Ameriki pod ničlo; tak intelektualni, moralni in fizični propad bo nedvomno v bližnji prihodnosti močno vplival na gospodarsko in politično moč cele dežele.

V Evropi je neomalthuzianizem preplaval v prvi vrsti severno-zahodno Evropo. Med Angleško in Francosko leži Nizozemska. Čisto naravno je bilo, da se je ukoreninil neomalthuzianizem tudi tu. L. 1882¹ se je ustanovil »Nieuw-Malthusiaansche Bond«; pravila je vlada odobrila. Celo minister van Houten je razvijal močno propagando za to društvo.

Da je seme, zasejano od tega društva, le preneglo vzklilo, temu je najboljši dokaz svarilni in obupni opomin liberalcev, ki so ga priobčili v svojem glasilu Weekblad v Haagu leta 1909. V tem tožijo, da je neomalthuzianizem decimiral liberalne vrste, posebno zato, ker se širi ne samo med svobodomiselnimi srednjimi krogi, ampak tudi že med delavstvom. Roti potem svoje pristaše, naj vendar ne izvršujejo samomora nad lastno stranko.

Tudi v Nemčiji prodira neomalthuzianizem čimdalje bolj v ljudske sloje.

Neki zdravnik računa, da se na Nemškem v sedanosti uniči na leto po 200.000 zarodov pred porodom,² torej dobra desetina vseh porodov sploh, katerih je 2.100.000. L. 1920 bi se Nemčija približala sedanjemu položaju Francije.

Kako je moglo priti do tega, izvrstno pojasnjuje dr. Bornträger v že večkrat navedenem delu na str. 40—70. Podajmo tu nekaj njegovih glavnih misli, ki so mednarodnega pomena. Začetkoma so se pečali s tem vprašanjem samo resni znanstveniki, sociologi, zdravniki itd., ki so pač iz najboljšega namena zavzemali zmerno stališče nasproti malthuzianizmu.

Učenjak von Schmoller trdi nekje, da je gotovo bolj zaslužno pred Bogom in svetom, imeti manj otrok in te boljše vzgojiti, kot izpostaviti večje število otrok gotovemu poginu. Mombert izjavlja, da je padanje rojstev naravnost merilo napredujoče prosvete in čim manj je rojstev, tem več je vložnih knjižic v hranilnicah. Torej blagostanje se s tem pospešuje. Najbolj trivialno je obravnaval to vprašanje Forel, ki je znan zaradi svojega sirovega naziranja v seksualnem vprašanju. On družni načela Nietzscheja in Darwina v absurdno in protinaravno teorijo, ki vršiči v tem, da

¹ Dr. Rost, o. c. str. 40.

² Dr. Rost, o. c. 93.

naj bi se samo »nadčlovek«, ki se odlikuje po posebnih etičnih in fizičnih vrtilinah, smel zaroditi, in sicer tudi po priležnosti in mnogoženstvu, da bi se na ta način človeško pleme učvrstilo! Vse to v imenu znanosti!

Bolj opasna je postala stvar, ko so se je lotili zdravniki. Na eni strani so ravno ti najbolj dostopni raznim modernim strujam, ki ne priznavajo več metafizike, ampak povečujejo zgolj empiristične vede, na drugi strani uživajo kot zaupniki najintimnejših družinskih razmer velik ugled. Kot poznavalci tehničnih metod, ki lahko svojevoljno regulirajo rojstnost, pač lahko povzročajo neizmerno veliko zla. Vprašanje, ali so zdravniki sploh upravičeni in poklicani, posezati v delovanje narave ter preprečevati porode, tudi le zgolj z zdravniškega stališča, da se na primer reši življenje matere, je načelnega značaja in katoliška morala je v tem oziru silno stroga, kot bomo videli še pozneje. Splošno je veljalo prej načelo, da zdravnik ni poklican preprečevati spočetja in da je samo v skrajnih slučajih upravičen povzročiti splav, ako je namreč materino življenje v smrtni nevarnosti. Opravičevali so se zdravniki s tem, da so rekli: Ako se prepusti mati usodi, sta uničeni dve bitji. Boljše je torej mater rešiti; otroka itak ni rešiti.

Dasi to stališče ni popolnoma upravičeno, je vendar še naravnost idealno proti modernim naziranjem zdravnikov. Po mnogoštevilnih sedanjih zastopnikih medicinske vede je namreč zdravnik upravičen in poklican, preprečevati porode iz jako dvomljivih nagibov; n. pr. v slučaju notoričnega alkoholizma, tuberkuloze, ubožstva, da! na enostavno željo mater, ki jim zaradi udobnosti, bolehnosti, celo zaradi gledališke in koncertne sezone za enkrat nosečnost ne ugaja! Zdravnik torej kot zdravitelj ne samo telesnih, ampak sploh vseh socialnih boli! Pero nam zastaja pri tako gorostasnih trditvah! Seveda prvačijo v tem oziru židovski zdravniki; pač umljivo. Ti se najlažje oprostijo vseh spon, ki jih narekuje vera in etika. Pri njih je odločilna najbolj gmotna stran tega vprašanja. Značilna je v tem oziru polemika zdravnika dr. Goldsteina z dne 1. jan. 1912. v nekem nemškem dnevniku proti Bergerju (Crefeld), ki se je skliceval na mnogoštevilnost otrok v kitajskih družinah. Dr. Goldstein izvaja dobessedno: »Ako morda še ni prodrlo do Crefelda ime neomalthuzianskih zdravnikov, navajam razen sebe sledeča imena: Rohleder, Bernstein, Nyström, Rütgers, Drysdale, Marcuse.«

Zdravnik, »ki podpira v svoji praksi kitajsko politiko, ne izpolnjuje svoje dolžnosti... V Crefeldu očitno boljše poznajo prosveto Kitajcev kot socialno medicino.«

Dosti! Omenimo samo še, da se ta beseda »socialno« zlorablja na čuden način. — Pod krinko »socialne« medicine gre neomalthuzianizem v klasje.

Razen znanstvenikov in zdravnikov so se pa nakrat pojavili na tem polju čudni elementi, ki so bili gotovo najmanj poklicani se vmešavati v to delikatno vprašanje, a ki so kot gavrani na bojnem polju po vojski, katerih gotovo tudi nobeden ne kliče, spoznali z bistrim očesom, da se dá tu nekaj zaslužiti. Razni veletrgovci, lekarnarji, mazači, bandažisti, brivci, krošnjarji so takoj spoznali, da je to krasna priložnost za zaslužek! Velika tvrdka v Berlinu je izjavila nekemu zdravniku, da se dela v sedanjih časih z različnimi tehničnimi sredstvi proti porodom največ dobička! Nebroj letakov, katalogov, prospektov se razširja med ljudi, ki zanašajo strup v družine! Pri tem se sklicujejo ti elementi na razne avtoritete, znanstvene izjave i. t. d.! Dejstvo je, da je prešlo vse neomalthuziansko gibanje iz rok znanstvenikov, sociologov, zdravnikov v popolnoma nepoklicane roke nestrokovnjakov, katerim so zdravstveni, socialni, filantropični, statistični razlogi deveta briga! To, kar izvaja dr. Bornträger za Nemčijo, se dogaja v prav isti meri v Avstriji. V tem oziru bi mogli povedati posebno duhovni pastirji marsikaj resnega! V zadnjih letih je preplavila neka budimpeštanska tvrdka slovenske koroške vasi (in gotovo tudi drugod) z nebroy proizvodi omenjene literature. Župniki so morali z lece svariti ljudstvo pred tem strupom in naprosili so se večkrat govorniki, da naj na shodih izobraževalnih društev svare ljudstvo pred takimi brošurami. In last not least! Razni kinematografi in razna panoptika, ki se postavljajo še s hinavsko reklamo: samo za odrasle može ali žene, ilustrirajo to, kar se je drugod samo čitalo. V tem slovstvu se je razvil že cel sestav vseh razlogov in slučajev, ki naj bi opravičevali preprečevanje porodov. Dr. Bornträger jih našteva str. 40:

1. Nepotrebno ogroženje ženskega zdravja.
2. Poslabšanje starih bolezni.
3. Nedostatek zaslužka v mnogih družinah za vzgojo več otrok.
4. Motenje družinske zložnosti in udobnosti.
5. Slabotni in bolelni zarod.
6. Naraščanje proletariata, beračev, zločincev.

7. Kvarljivo razkosavanje dediščine.
8. Nezmožnost žene, služiti si kruha za dobo nosečnosti in poroda.
9. Težkoče, pridobiti si stanovanje za družino z več otroki.
10. Ovira za ženski spol, udeleževati se duševnih užitkov (»rodovni aparat« itd.) in se emancipirati.
11. Prenapolnjenje vseh stanov.
12. Naraščanje socialne demokracije.
13. Boj proti kapitalizmu in militarizmu s »porodniško stavko« (Geburtsstreik).

Zadnji razlog sem sam pristavil; treba je bilo zapisati tudi to besedo, dasiravno je zoprna! — V Berolinu je namreč neka struja v socialni demokraciji lani (sept. 1913) naravnost proklamirala ta najnovejši štrajk, kljub temu, da so nastopili proti temu njihovi voditelji!

Pisma iz Bleiweisove dobe.

Peter Butkovič — Gorica.

Z objavo teh pisem hočem rešiti marsikako zanimivo drobtino literarno-historične vrednosti, ki bi drugače morda dolgo ležala nepoznana, če ne za večno pozabljena. Pisma sem dobil v knjižnici osrednjega semenišča v Gorici med rokopisno zapuščino pesnika Matevža Hladnika¹, čigar osebni prijatelj Štefan Kociančič je omenjeno povezal v tri kartonirane zvezke. Isti je zbral tudi vse Hladnikove pesmi, priobčene in nepriobčene, in jih pripravil za tisk pod naslovom knjige »Matevža Hladnika Vertičik samôtnih cvetlic«. Ostale so v rokopisu, kar je bilo prav. Pisma, katera podajam, so bila naslovljena na Matevža Hladnika, ki je pošiljal takratnim urednikom svoje proizvode. Odgovarjali so mu: Bleiweis, Zamejc, Jeran, Janežič i. dr. Priobčujem v celoti le bolj zanimiva, in sicer tri pisma urednika »Novic« dr. Janeza Bleiweisa, tri, ki jih je dobil od A. Zamejca, in dva od L. Jerana, ki sta bila urednika »Zgodnje Danice«, zadnje Jeranovo pismo je posebno dolgo in posebno zanimivo, in eno, ki ga je pisal Fr. Močnik.

¹ Primeri: Glaser, Zgod. slov. slovstva III. str. 72 in 245!

Bleiweis.

I.

Predragi prijatelj!

Prosim, de mi ne vzamete za zlo, ker Vam g. Močniku¹ namenjeno pesmico nazaj pošljem, ne zato, de bi mislili, de ni dobro zložena, ali de jez nisim spoštovavec g. Močnika, — marveč Vas zagotovim, de me serčno veseli, de je ravno on izvoljen, ker smemo pričakovati, de se bo v prid našim šolam obnašal,² in de bi za narodske krajnske šole slabo stalo, ko bi bil g. Šlaker ali njegov protivnik³ izvoljen, ki sta si eden drugimu jamo kopala, pa obá va-njo padla.

Vzrok, de nê morem pesmice v Novice vzeti, je edini le ta: ker še zdej od g. Močnika še nič gotovega ne vémo, kako se bo kot nadzornik narodskih šol obnašal. Za terdno scer vse dobro od njiga pričakujemo — in prepevali bomo radi njegovo slavo, ko bomo le prvo delo v prid domačim šolam vidili, in potem bo slavospev veliko veljavniši. Ako bi ante festum prevelik hrup vzdignili, bi nam utegnili slovenšine protivniki očitati, de ga hočemo s nevgodnim prilizovanjem v naše zanjke

¹ Hladnik je zložil dva soneta iste vsebine. Bleiweis pa ni sprejel ne prvega ne drugega, kakor sem videl iz Novic. Citiram na tem mestu drugega. »Krajnska kronovina blagorodnemu gospodu Doktorju Francetu Serafinu Močniku, bivšemu c. kr. profesorju na vseučilišu Olomuškim, sedaj-nimu c. kr. nadzorniku ljudskih šol na Krajnskim, oveseljena, v serčni

Pozdrav.

Če kadej bla, smem biti zdaj vesela
Jest blazih Krajncov mojih domovina,
Naš vodja ljudskih šol ker domačina —
In slavovenčan'ga — bom zdaj imela.
Kak serčne radosti bi ne kipéla:
Moj cvet in up — šol narodnih mladina,
Zročena Serafinu dragotina
V omiko bo narzáhtnej' rasla, cvela!
On, ki ga slavo daljni ptujc natiska,
Kí med učeni nova zvezda bliska,
Zdaj um in trud rojakam plod zastavi!
»Bog živi Te, moj biser, Serafine!
»In dolg' ohrani v blagor Te mladine!«
Tak, slava moja! moj Te vrisk pozdravi.«

² Primeri: Novice 1851, str. 23, 64 in 92!

³ Novice 1851, str. 10. »J. Schlaker, c. kr. vodja normalnih šol v Ljubljani«. Kdo naj bi bil njegov protivnik, nisem mogel izvedeti. Je pač tudi nalašč puščen v pismu prazen prostor.

vjeti — saj véste, de Lloydovi¹ in Gracarčni dopisniki nar sve-
tejši in čistejši reči podkladajo krive namene.

Upajmo tedaj, de bo priložnost prišla, s e d a j namenjeni po-
zdrav z nekakšnimi premembami pozneje natisniti, in o pravim času.

Bote scer morebiti rēkli: saj je to le pozdrav eniga pri-
jatla,² — ali temu moram odgovoriti, de v pesmi Krajna govori,
de tedaj pesmica stopi iz ozke prijateljske meje na polje občinstva.

Vašimu prijateljstvu se serčno priporoči

V Ljublj. 1. 2. 1851.

udani sluga

Dr Bleiweis.

II.

Častiti gospod!

Kritiko Vašo o Poklukarjevih novinah³ sem prejel, in nič
nimam zoper pretres, ako se nektere gerde psovke izpustē, ki se
ne prilegajo »einer anstandigen Critik«, kakor »kljuka« in enaka
epitheta. Kaj sta si s Poklukarjem tudi sovražnika? Kritika utegne
prav ojstra biti in vendar je »honett«. Kdor pa v prepiru z be-
sedami »slepar, goljuf, ... itd. okoli meče, takega gotovo ne bote
deržali za omikanega človeka.⁴ — To naj je le memogredē rečeno.

¹ Dunajski časopis.

² Prijateljsko pismo Močnikovo priobčujem kot zadnje v celoti.

³ Jožef Poklukar (1791—1866), profesor duhovnega pastirstva in ka-
nonik v Ljubljani, se je pečal s problemom splošnega pravopisa za vse na-
rode. Naznanil je tak alfabet že l. 1851. v posebni knjižici »Ankündigung
eines . . . allgemeinen lateinisch-slavischen, zugleich . . . eines Universal- oder
Weltalphabetes«. Novice pa so prinesle l. 1860. v 34. številki prvo, v 48. šte-
vilko drugo in l. 1861. v 5. številki tretjo »Poskušnja novih domestivnih
čerk za slovenski alfabet.« Gl. Marn, Jezičnik XXIV. str. 60. Bleiweisovo pismo
z dne 6. septembra 1860 se nanaša na prvo objavo, naslednje pismo pa na
drugo. — Ivan Grafenauer.

⁴ Za zgled Hladnikove polemike navajam iz daljše pesmi v distihih
nekaj verzov, ki se nanašajo na Poklukarjeve novotarije:

. . . Če bi imēla pogrēta le Metelčnica biti,
(Koga ne zbode v oči sam že spomin rogovil!)
Želel iz cel'ga sercá vsak Slovenec tvojim bo kljukam
Namest tavžent kron, tavžente mišjih zobov.

Neki epigram pa pravi:

Poklukarija.

Komaj Metelkovih rogovil znebili se Kranjci,
Z novim' pisanje nam če kljukam' Poklukar blodit!
Alj ni čez Babilon to: že trikrat v dvajsetih letih
Abecedo premen't! Stolp še drug bodo zidal'!

Še enkrat tedaj rečem, da ves Vaš pretres¹ od konca do kraja v Novice vzamem, ako dovolite, da se izpuste ne prilične psovke. Drugo pa je, da dovolite spis Svoj natisniti kakor sedaj ves slovenski svet piše, ki mu stara kita ne visi od glave do nog. Dobro vem, da tudi jez sem se opiral zoper oblike, ki so po ministerstvu oktroirane; al ker sem se **prepričal**, da **pri nas**² ni drugače edinosti doseči, ako se nam ne **ukaže**,³ sem za voljo toliko zaželjene edinosti roko podal sedanji pisavi toliko bolj, ker sem se prevéril, da ravno te oblike so stare, ki so jih spodrinili le pisatelji (kranjski) v novejši dobi. Sej sami veste, da po bukvah in pridigah se lahko ljudstvu kaj vcepi, kar ni narodovega (pervotnegã), ampak mu le vsiljeno. Če papigu vsaki dan žvigamo »de, de — bo pozabil svoj da, da itd. Ravno pri tej besedi se očitno vidi, kako pisatelji kvarijo v časih jezik naroda. Če pridete v Radoljico, Bled, Bohinj in kamor koli gori na Gorenškem, ne bote iz ust terdega Gorenca ali terde Gorenke nikoli drugače slišali kakor da; — če greste na Dolensko in pridete nižje doli do Metlike itd. nikoli ne bote slišali drugaš (!) kakor da.

Lejte! in zoper nepokvarjeno Gorenško, Dolensko in Notrajsko hoče trohica kitarjev terdovratno se opirati in hoče v eno mer pisati de. Da pravi Štajerc, da pravi Korošci (!), da pravi Istran — in kitarški **de** bi mogel obveljati.

In tako je tudi z drugimi oblikami. In **ker**⁴ sem se **prepričal**, da je tako, sem odstopil od svojih prejšnjih misel, in nisem terdovraten svojoglavec. Errare humanum est — razen papeža pa ni nobeden infallibel. Menda Vi kot duhoven gospod bi mogli še le veseli biti, ako človek svojo **pomoto spozna** in se **spokori**, pa **ne ostane terdovraten**⁵ zoper boljo vednost!

Sploh pa Vam to rečem, da vsa vojska je le minutia in da je najboljše, ako od oblik de, iga, sim⁶ rečemo: De mortuis

¹ O tem pretresu (kritiki) govori še naslednje pismo Bleiweisovo.

² Štirikrat podčrtano.

³ Trikrat podčrtano.

⁴ Trikrat podčrtano.

⁵ Trikrat podčrtano.

⁶ Primeri: »Bleiweisov Zbornik« Mat. Slov. I. 1909, spis dr. Jan. Lokarja: »Bleiweis in Novičarji«, str. 38. ss. Opozarjam posebno na »brez-
imno pismo« str. 126, ki je — Hladnikovo! Čitaj tudi adnotacijo
ravno tam!

nihil! Delajte, pišite očitno, anonym, pseudonym meni, Zalokarju in sto drugim: vse je zastonj. Kitaraska pisava je obsojena! Requiescat in pace. Amen.¹

Nadjaje se, da tudi Vi bote spregledali enkrat in se sami sebi čudili, da ste zavoljo takih malenkosti mógli kot **duhoven tako**² strasten biti, — in nadjaje se dalje, da zavolj zaželjene **edinosti**³ slovenske ne bote dalje podpirali »verlorene Sache«, sem obderžal spis Vaš »Pokljukarici«, skor da prepričan, da mi bote kmali odgovorili rekši: »Natisnite ga v Novice kakor Vam je drago, kajti meni je le za stvar ne za čerko.«

Tak odgovor pričakovaje Vas pozdravlja novega oblikarja

V Ljublj. 6. 9. 60.

starooblikar

Bleiweis.

Podpis. Če pa nočete tako, Vam bo (-m!) poslal na svoje stroške spis nazaj in potem bi le to Vas prosil, da bi v prihodnje mi ne jemali dragega časa s takimi smešnimi minucijami.

III.

Visoko častiti gospod profesor!⁴

Danes še le Vam morem poslati Vašo kritiko⁵ o Pokljukarjevih novih pismenkah nazaj, da jo akomodirate novemu raz-

¹ O novo- in starooblikarstvu se najboljše poučih iz krasne razprave dr. A. Breznika »Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis« v »Dom in Svetu« 1913. Posebno opozarjam na tozadevna poglavja I.—II. (»Pravopisni preobrat v letu 1849.« in »Nove oblike in njih usoda«) v številkah 2.—4. Najpomembnejši dati so sledeči: 1848: Majarjeva knjiga »Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje . . .«. 1849: Svetčeva reforma, s katero se uvedejo nekatere nove oblike. 1851: Ministrstvo za uk in bogočastje ukazuje 6. februarja 1851, št. 927, da se uvedejo v šolske knjige *n o v e* oblike. 1853: Bleiweisove »Novice« se oprimejo novih oblik. 1863: Jeran jih vpelje v »Zgodnjo Danico«. — Ivan Grafenauer.

² Petkrat podčrtano.

³ Trikrat podčrtano.

⁴ Ker je učil kaligrafijo v »latinskih šolah«, odtod ta titulacija.

⁵ Kritika je objavljena v Novicah I. 1860, str. 415. »Ozir na dozdanje slovenske alfabete — dozmete in ponujane.« Da je Hladnikova, sodim iz »Pogovorov vredništva« (Novice 1860, str. 412). »Gosp. M.(atevž) Hl.(adnik) Pa ker imamo en sam list še, bomo mogli odložiti berž ko ne za novo leto.« — Pa tudi stil Hladnikov izdaja, da je on sam pisal.

glasu,¹ ki pride v prihodnjih Novicah na dan, pa ga Vam tu priložim s Poklukarjevim pismom vred.

Čudna je naključba, da mož, ki že več let umira, bo kritikov od gospoda, ki mi je tudi uni dan pisal, da ne bode dolgo živil! Veste, kaj je moja serčna želja? — Da bi obá² še dolgo živela domači reči v korist!

Ker pride Poklukarjev sostavek v dveh odlomkih, ima še 3 tedne časa, da mi pošljete kritiko, o kateri se nadjam, da bo resnična pa brez osebnega razžaljenja, kakor se možakom spodobi. — Soneta ne morem vzeti, prvič za to ne, ker o tako važnih zadevah se reč ne more s pušicami »abfertigovati« — in drugič, ker tudi jez sem te terdne misli, da za slovenščino in pisatelje, ki hočejo kdaj s svojimi knjigami brez dnarne škode izhajati, ni druge pomoči, kakor da se izcimi za jugoslavenske dežele edini književni jezik.³ Da ne bo to že jutri ali čez 14 dni, to je gotovo; tudi še nobeden ne vé kako se prav za prav ta reč bo mogla dognati, — al Nemci, Talijani, Francozi in drugi narodi, ki imajo podnarečij še več kot mi Jugoslaveni, so dosegli edinstvo književnega jezika — zakaj bi tudi za nas to ne bilo mogoče; al še enkrat ponavljam — Bog vé, kdaj da bo. Idea pa ni, ravno gledé na druge narode, prazna utopija za to je ne smemo križati ali zasmehovati. Mi Slovenci gledamo po svetu le preradi po ozki lini svojega stanovanja; še se spomnim, kako smo izpočetka udarke delali na kakó, takó, itd. dokler mi ni enkrat blazi g. Stojan prosil, naj opustim to sebično krajnščino in pustim, da Štajrc bere kako, tako, in ga ne silim v takó in kakó.

Glejte, dragi gospod! to so moje vodila, ktere, ker nisem terdovratnež iz boljega prepričanja, ste Vi že tolikrat križali!⁴ Kaj čmo mi s svojo pohlevno slovenščino terdovratniki biti! To

¹ Novice 1860 I. str. 383 in 391. »Poskušnja novih domestivnih čerk za slovenski alfabet. Druzega mnogo spremenjenega natisa.« Tu ni podpisa. Iz Bleiweisovega pisma je razvidno, da je pisal Poklukar.

² Poklukar in Hladnik.

³ Naslednje misli so jako aktualne gledé jugoslovanskega vprašanja od književne strani. Primeri »Jugoslovansko anketo« v Vedi I. 1913!

⁴ Z raznimi pesmimi in pismi, kar mu očita Bleiweis v prejšnjem pismu: »Delajte, pišite očitno, anonym, pseudonym . . . itd.« Povdarjam še enkrat »brezimno pismo« v »Bleiweisovem Zborniku« str. 126, posebej pa še v isti knjigi str. 49. pesem: »Novicam za novo leto« s podpisom »Stari Krajnc«, ki je tudi — Hladnikova.

ni sedanjim časom več primerno, ker je napredok potreben in smo brez napredka pogubljeni. Napredok pa ni Poklukarjeva stvar, ker edina abeceda utegne kedaj le cirilica biti.

Uni dan ste mi gratulirali k mastni službi »Medizinalratha«. Povedati Vam morem, da z odpravo¹ »Landeserzierung« (?) v Ljubljani je konec vzela tudi ta služba, katero so mi za nekoliko mescov »provisorisch« ponudili do novembra. Masti ni nič v to službo bilo, dela pa dosti, — le ta čast me je doletela, da so drugi prosili za to službo in je niso dobili, — jez pa se za-njo še zmenil nisem, pa so jo mi dali.

Bog daj, da spet okrevate!

V Ljublj. 26. II. 60.

Vaš

udani sluga

Bleiweis.

Andrej Zamejc.

I.

Častiti gospod!

Lepa hvala na poslano poslavico! Po Vaših željah smo jo precej dali natisniti, kakor iz 22. lista Zg. Danice razvidite. Kar pa »pevcu«² tiče, nam je prav žal, de ste se v imenu zmotili; pesnik ni tisti gospod Stritar, kteriga mislite, ampak njegov stričnik, šestošolec in Alojzianec v Ljubljani, mladeneč, ki ga je Bog s posebnimi dušnimi darovi oblagodaryl. Kar omenjena soneta: »Zgodnji Danici«³ in »Sedanja odreja mladine«⁴ zadene, sta v roke gospod Jerana peršla, kteri Vas za zamero prosi, de nista bila v natis dana; sonet: »Sedanja odreja« se mu namreč pre-zabavljiv dozdeva in bi utegnil več škodovati kakor pa koristiti; soneta »Zgodnji Danici« pa ni zagledal, ker ni listka na drugo stran obernil; ta sonet bo prihodnjič na svitlo peršel, uni se ve de ne. Novico žalostno in veselo Vam moram še naznaniti. Moj

¹ Razpust deželnega medicinskega sveta se je izvršil 12. novembra l. 1860. — Dr. Jos. Tomiška spis v »Bleiweisovem Zborniku« str. XXXI pod črto.

² Hladnikova pesem: »Pevcu štirih sonetov v 21. listu Zgodnje Danice« pod šifro M. (Zg. Dan. 1853, str. 96).

³ Zg. Danica 1853, list 23. str. 93. pod pseudonimom »Bogomil«.

⁴ Zg. Danica 1853, list 27. str. 109. pod pseudonimom »Svetogorski«. Je torej izšla, čeravno je takrat Zamejc ni hotel sprejeti.

dragi tovarš¹ je namreč sklenil misionarjem v Srednji Afriki se pridružiti in odbor Mariine družbe na Dunaju mu bo [odtrgano] vodstvo popotnikov in robe od Hartuma [odtrgano] -ročilo. Ta novica, pravim, je žalostna, ker Sloveni veliko veliko izgubé; je pa tudi vesela za katoliško cerkev, de se tako učen in pobožni duhoven strašnim težavam za razširjanje svete vere podverše (!) Vidite toraj, de bo Danica vprihodnje le na mojih ramah ležala; prosil sim že gospoda Stritarja, ki ste mu toliko hvalo zapeli, de bi mi namesti g. Jerana v tovaršijo stopil; pa se brani tako, de je malo upanja; in jest sim silno obložen z drugimi deli in dostikrat še boleham. Pa sej Bog Krajnca ne zapusti; če ni lačin je pa žejin. Iz Gorice pričakujem kakor dozdej tudi vprihodnje veliko pomoči, in svest sim si, de Goričani ne bote prepustili, de bi katoliški časnik, edini, ki ga imamo Slovenci, umiral, ali še celo umerl.

Z Bogam. Vaš pokorni sluga

V Ljubljani 3. 6. 1853.

And. Zamejc.

II.

Častiti gospod!

Vaše drago pismo, 13. t. m. do mene pisano, sim še le dans ob enajstih prejel.

Kod de se je pismo valjalo, mi ni znano. Toraj ne smete hudi biti, de se Vaša lepa vganjka² ni mogla natisniti, ker je v pravim času nismo imeli.

Prav lepo se Vam zahvalim za trud, ki ga zavoljo Danice imate. Spisi preč. g. Mozetiča³ bodo gotovo cerkveni list silno lepšali. »Nič ne déne, če so v nemšini spisani; njih poslovenjenje se bo že poskerbelo. Ko bi vedil, de bi preč. gosp. ne razžalil, bi jim sam pisal. Zato pa Vas prosim, blagimu gospodu za ta dobri sklep mojo zahvalo sporočiti.

Tega Vas še prosim, de, ako bote blagovolili še kakšne spise poslati, tiste besede, ki imajo povdarek, podčertate, de se stavljajč vprihodnje ne bo zmotil. — Perstavek »Iz Goriškiga«⁴

¹ Luka Jeran.

² Zg. Danica I, 1853, str. 100?

³ Primeri naslov »poslavice« iz prejšnjega pisma citirano mesto.

⁴ Misli gotovo na dopis iz Gorice gledé novoizvoljenega društva »il pio sovégnos«. Zg. Danica I. 1853, str. 100.

se je potreben zdel, de bi nihče ne sumil, pohvala Zgodnje Danice bi od vredništva izhajala; zakaj natolcovanja je na svetu obilno.

Prav lepo se Vam perporoči

V Ljubljani 18. rožnika 1853.

Vaš ponižni sluga

And. Zamejc
učenik kerš. nauka.

III.

Častiti gospod!

Ogovor,¹ ki ste ga za Danico blagovolili poslati, Vam s serčno zahvalo tukaj nazaj pošljem; umazan je sicer, pa ne smete zameriti, ker ima stavljajč gerde roke, za kar prime, se pogerdi; sim mu sicer naročil, de bo treba rokopis nazaj poslati, pa ni nič pomagalo. — Vaš »Ples«² imam; ali me strašno pritiskajo tudi drugi pisavci; o priliki se Vam bo volja spolnila. — V sonetu »Žlahni vertnar«³ mislim, de Vam bo prav, ako namesto »žlahni« blagi zapišem, ker imate to besedo tudi v versti Ti, blagi Červ i. t. d. — In cauda venenum bo treba spustiti ad majus malum evitandum. — Lepo Vas še prosim, g. Pircu povedati, de sim pismo in denarje po g. Diaku pošteno prejel, za kar se mu lepo zahvalim; in izročite mu priloženih 100 iztisov: »O Gospa«, ki jih je bil nedavno naročil bil, ter mu povejte, de jih zdaj za ženske nisim dal posebej natisniti. Ne bodite hudi, de Vas toliko trudim. Bog Vam plati! Bog ohrani Goriške prijatle Danici in

V Ljubljani, 3. listopada 1853.

njenimu vredniku

And. Zamejcu.

Luka Jeran.

I.

Čestiti gospod!

Nikar ne bodite nejevoljni, Vašiga dopisa⁴ v Danico jemati ne smemo, ker je njenimu namenu sceloma nasprot, zakaj njé naloga so verske reči in pa mir delati, kolikor le moč, ne ga po-

¹ Zg. Danica l. 1853, str. 171. — »Iz Gorice, 1. kozoperska 1853. — Teržan. Od plesa«. — Teržan — pseudonim Hladnikov.

² Zg. Danica l. 1854, str. 4.

³ Zg. Danica l. 1853, str. 196.

⁴ Sodim, da je hotel Hladnik nadaljevati boj proti »poklukarici« tudi v Danici, kateri je omenjen v II. in III. pismu Bleiweisovem.

dérati. G. Toman je nedavno proti Gradcu popotoval, zdaj ne vem, kje de je, torej Vaših reči kom za njim pošiljati; tudi se mi ne zdi prav pristojno mu take reči v roke dajati, ker so v njih besede »Miserere«¹ in »Incipit lamentatio«,² ki so materi Cerkvi visoke in spoštljive, v tej nesveti tvarini nekako neosvetene.

Sicer sim pa čisto in scelama tudi jest Vaše misli; z jezikam mešanice ne delati, ampak pošteno slovensko pisati, torej se tudi Danica ogiba neslaniga noviga oblikarstva, kolikor je le moč. V pesmih, zlasti v visokem spévanju, kakor so g. Tomanove, katerih nekoliko mi je poslal, zamore že nekoliko več svobode biti, po pravilu: »Multa licent stulti, pictoribus atque poetis«; v prozi se bo Danica očitniga iliriziranja ogibala. Tudi take reči je — g. Toman ponudil, pa si jih nisim upal sprejeti. — Viditi je, de ne veste, de je tiste oklicane Zore³ pisavec tudi g. Toman, ne le Razlag, ker ga le zastran pesni v Danici prijemate, — sej je v Zori vsa novooblikarska krma skupaj. — Svetujem Vam še, se s takimi ljudmi ne vojskovati, ker novooblikarji si ne dajo kej

¹ Podajam v komentar sonet z adnotacijami avtorja.

Miserere!^a

Solzé mi žive dosti se ulile
 Ko slavne nam, o Lovre! citre Tvoje
 Se zopet^b veličastno, že, po svoje,
 U listu domorodnim oglasile.
 Alj glase domorodne — zatajile!^c
 In oh. v vetrencov šegosužne roje,
 Kim glas le rodotajin mično poje,
 Tud one verolomno potegnile!
 Tak to je »Lovro«! Tvoje »rodoljubje«
 In sobahunov, de — prisegi v kljubje,^d
 V zasram rodú, se ptujeglasno dère!
 Tako se znašate, »učene kavke«,^e
 Zdajavci glasov narodnih, zdajavke!
 Vernite se in pojte — Miserere!

^a Oglas na »Genitori . . .!« Lovrata Tomana v 13. listu Zgodnje Danice 1852. — ^b »Katoliška cerkev«, v njenim 11. listu. — ^c Po »novih oblikah« Krajncam ptujih! — ^d »objimo, bratje! mater poljubimo, Zvesti ostati vsi ji prisezimo!« — ^e Glej 28. list Novic 1849.

² Gledal sem v pesmih in jih nisem dobil, bodo morda v priloženem pismu?

³ Razlagova »Zora jugoslovanska«, ki je prinašala spise v »ilirski« mešanici.

dopovedati; skušnja jih bo učila, de jih bo po nekuhanih oblikah želodec bolel.¹

V Ljubljani, véliki ponedeljik 1852.

Vaš zvesti prijatel

L. Jeran.

II.

Hvaljen bodi Jezus in Marija!

Ljubi prijatel!

Ko bi me kdo vprašal, kolikrat sim Vam že začél pisati, bi mu ne vedil odgovoriti; zdaj moram vender že enkrat izpeljati.

Od pesme in pesmarstva nalaš nočem ne besedice zdaj ziniti, preidem pa h reči, ki je imenitniši.

Vaša nejevolja zastran umazanih pisáv² je pravična, razun de včasih nekoliko iz vojníc stopite in preveč mahate, s čimur

¹ O »novih« oblikah primerjaj zgoraj opomnjo k Bleiweisovemu pismu z dne 6. septembra 1860. — O Razlagovi »Zori« pa so prinesle Bleiweisove »Novice« že pred tem pismom v št. 9—11. I. 1852. (od 31. januarja do 7. februarja) ostro kritiko iz peresa L. Svetca pod naslovom »Pomenki o Zorici«. Jeran na tem mestu po pomoti istoveti novooblikarje s pristaši ilirskoslovenske mešanice, čeprav ti dve struji nista istovetni in so bili mnogi (ne vsi!) novooblikarji nasprotniki mešanja hrvaščine s slovenščino. — Ivan Grafenauer.

² Hladnik je zložil več pesmi, v katerih krtači ostro, a po krivici, pisatelje Novic glede »pohujšljivih« spisov. Najbolj napada Matija Valjavca radi objave zaljubljenih narodnih pesmi in drugačnega narodnoga blaga. Nekaj odlomkov, ker v celoti bi žalil čut sramežljivosti.

»... Kdo več' je ósel? — alj pripovedvávec,
Alj kdor v svoj »Časnik« jemlje pripovedke
Toljkaj neredne, kot za kmečke Metke? —
Spisuje naš neslani jih Valjavec?
Kaj tacih oslarij Te, o pisavec!
Ni sram? In take vraže in zamelke
Pobéraš, trosiš Ti med ljud? — Preredke
So mar zasjane že, o vertoglavec!«

Na Erjavčevo popolnoma nedolžno povestico »Veliki petek« v Novicah I. 1857 str. 110, (Izbrani Spisi I. str. 3—7.) se nanaša naslednje:

»... Za »vel'ki petek« od zaljubljene Ane —
V zavzetje bravcam vsim keršanskim — blesti!!
Ste li v tesnob' za kermo, alj ob — možgane?
Opomnimo resnobno vas po vesti:
Poslovite ljubeznice neslane!
Alj bravci vás, alj vé take povesti!

bi se nič ne doseglo. S tacimi sostavki mi pač težke butare nakladate, ker nar veči del unih gospodov, ki Novice s takim živežem pitajo je duhovnov. Ako nato s takimi rečmi kakor jih Vi v ognjeni gorečnosti pišete, med občinstvo pustimo, ne vém, kaj bi se vnelo in kakošni bi bil konec? Posvetoval sim se z gospodi in pravijo, de bi se pisavec mogel podpisati. Kar tiče kazališa¹, je treba vediti, de so tudi dobre reči, ki se utegnejo predočitovati, p. Rojstvo Jezusovo s pastirci, egiptovski Jožef itd. Torej bi se mogla ta reč od druge strani in polagama prijeti. Kar tiče tiste pohujšljive pesmi, pripovedke itd. je ta reč zares nar škodljivši, zlasti še, ker se duhovni s tacimi rečmi pečajo! Jaz sim Bl. že velikrat očital in ga nagovarjal, de naj ne razglasuje taciga, pa nič ne opravim. Rekel mi je enkrat, ako me kdo napelje, de bi se čez njega očitno vzdignil, utegne tacih reči od duhovnov pokazati, ki so stokrat hujši kot nekatere »milene«, ki jih včasih Novice podajo. Tukaj ne pomaga drugo zadosti, kakor de bi bilo duhovnam po škofijstvih prepovedano, enake reči pisariti in mazačiti, ali pa de bi škofijstva vredništvu naznanile, de hočejo list svojimu občinstvu prepovedati, ako bo še kej taciga razglasil. Tudi bravci bi to lahko in še nar ložej odvernil, ako bi bili enih misel; naj bi vselej, ko kej taciga pride, 10—15 listov od raznih krajev do vredništva prišlo, de s tacimi rečmi niso zadovoljni, in precej bi bilo boljše. Mislil sim, de bi daljši spis zastran tacih reči izdelal. Vaše opombe porabil in potem prosil nekatere profesorje, katehete itd., de bi ga podpisali, potem bi bila veči veljava. Z g. Zamejcom sva govorila, de naj bi jes prosil izvestniga dr. Čebašeka, naj bi zastran tega izvestin spis za Danico izdelal in se podpisal, kar bi morebiti tudi kej več izdalo. Viditi saj je, de je on tistimu nadležnimu kriku zastran zamaknjениh² pred nekaj časom s svojim

¹ Hladnik v pesmi: »Kazališa — kaziliša!«:

»... Kje se kaj prida so tē semeniša
Zaplódile v povzdigo nравne olike? —
Kje ne zaplódile le čemerike
Pohujšanja — te vražje kaziliša?« —

² Okrog leta 1850. je zbudila veliko pozornosti neka »zamaknjena« deklica na Gori nad Sodražico, ki so jo hodili ljudje gledat in je poročala o njej tudi »Zgodnja Danica«; »Novice« pa so bile mnenja, da deklica slepari. Ko je nato l. 1855. monakovski nadškof izdal odlok, ki ostro graja in prepoveduje po vsej svoji škofiji šarjenje z »zamaknjenci« in »zamaknjenkami«, je porabil Bleiweis to ugodno priliko, da je z naravoslovskega stališča na kratko obrazložil »zamaknjenje«, kakor se običajno pojavlja, kot naravno

včenim spisom usta zamašil. Po vsaki ceni se mora nekaj odločnega zgoditi, ker posamezni glasovi, kakoršnih je bilo že dosti v Danici, nič ne pomagajo, ali pa le malo. Nikar sedaj ne mislite, de je Vaše prizadevanje zgubljeno, in Vaše misli v ti reči so tudi moje in še mnogih misli, tode take reči le malo dobromislečih bere, torej ne vedó, kaj se vse godí, drugi pa molče; njih dosti je pa tudi, ki se za nič dosti ne zmenijo. Vi vse te in take pohujšljive reči po časnikih že veste in morebiti tudi zaznamnjane imate; ali bi hotli vse poznamnjati in nekoliko popisati, kaj je tu in tam spotikljiviga, de bi se pri korenini prijelo? Jez sam Vam moram povedati, de tistih narodnih povedk skorej nič ne berem in pesme pogosto le, ako imam natolcovanje, de bi kej napačniga utegnilo biti. Postavili bi, p.: »V tem in tem listu Nr. — se to in to bere itd.« in imenovali bi tudi pisavca. Ako kej taciga sestavite, prosim mi poslati, si bom prizadeval, to reč dalje gnati in če se bo kako dalo, se utegne tudi nemški spis napraviti in v č. škofijstvu predložiti, vse po imenu, kako in kaj.¹

prikazen hipnotizma. (Novice, 1855, št. 41, str. 165, št. 42, str. 167.) Dr. A. Čebašek, profesor bogoslovja v Ljubljani, pa je v »Zgodnji Danici« l. 1855, str. 101—103, ugovarjal, da je poleg naravnega tudi nadnaravno zamaknjenje, cesar Bleiweis, kakor pojasnjuje v Novicah (l. 1855, str. 192.), tudi ni hotel tajiti; poudariti da je hotel le, da so ti novejši slučaji povečini naravne prikazni, deloma pa celo dokazane sleparije; zadnjo besedo je imel nato zopet dr. Čebašek v »Zgodnji Danici« l. 1855, str. 107. — Ivan Grafenauer.

¹ O Jeranovem boju zoper ljubezensko poezijo glej Grafenauerjevo Zgodovino novejšega slovenskega slovstva, II. zvezek 137 sl., posebno str. 143. — Novice so priobčile l. 1856, št. 96—100, 102, zbirko narodnih pesmi, ki jih je »po Varaždinski okolici in po bližnjem Štajerskem« nabral Matija Valjavec. Da bi bile pohujšljive, se o njih ne more trditi, čeprav so nekatere izmed njih »zaljubljene«. Zaradi njih se je Jeran v ostrem pismu 13. febr. 1857 obrnil na Bleiweisa: »Častiti gospod doktor! Vam pošljem spis g. Korbana, za Novice odmenjeni, in povem ob enim, de sim dobil hud spis zastran nekterih zaljubljenih berklarij, ki se nekterikrat v »Noviskih« pesmih sem ter tje nahajajo, cesar sevó de ne bom porabil, zamorete si pa ad Notam vzeti in prepričani biti, de je s takimi rečmi prav v. liko bravcov razžaljenih, in de so zlasti mladostni misli škodljive, naj že izhajajo od kogar hočejo. Vaš odkritoserčni in resnični prijatelj Jeran.« (Bleiweisov Zbornik, 1909, str. 133.) Tukaj omenjeni spis je morda kaka Hladnikova pesem, ki je pa Jeran ni sprejel, ker je bila pač bolj nesramežljiva kot pa napadene pesmi. Bleiweis se za ta opomin ni menil in mu odgovoril precej ostro, ker se mu je očitanje zdelo po pravici krivično, kar kaže ravno to Jeranovo pismo z dne 30. junija 1858. Ali je bilo kaj z vlogo na škofijstva, tega ne vem, pač pa se je Jeran v »Zgodnji Danici« z dne 19. velikega srpana 1858 znosil nad »Pesemsko kugo« (str. 136). V dotičnem članku se je odločno izjavil zoper vse

Toliko za zdaj ob kratkim in naglim in pristavim še, de se nikar ne jezite, ako Vam precěj ne odgovorim, ker jez sim v resnici sužinj svojih opravil in imam hujši skerbi kakor so pike in pičice. Ravno sim opet list iz Afrike dobil, de je umerl g. Uberbache, eden laških duhovnov, in g. Možgan,¹ Slovenec. In moji zamurci² mi vedno ušesa belijo.

Naj je za zdaj dosti.

Z Bogam!

V Ternovim 30. rožn. 1858.

Vaš

zvesti

Luka Jeran.

* * *

Manj pomembni sta še pismi A. Janežiča, kateri ocenjuje doposlane pesmi Hladnikove. Dr. H. Costa prosi v prvem nemškem pismu Hladnika za podatke o ordinaciji Valentina Vodnika, ki je bil v novicijatu na Kostanjevici pri Gorici, v drugem se zahvaljuje za neugoden odgovor in popisuje zunanjo obliko Vodnikovega albuma. Med rokopisi so tudi tri pisma Fr. Močnika, nemško pisana. Podajam v celoti najstarejše iz leta 1837, v katerem častita Hladniku k novi službi in opravičuje svoj sklep, zakaj ni postal duhoven.

Kirchheim den 22. 8ber 1837.

Hochwürdiger Herr Collega!

Die erst gestern erhaltene Nachricht von Ihrer Ernennung zum Lehrer der 4. Classe hat mich recht sehr erfreut, und ich ermangle nicht, Ihnen meine Freude hierüber, so wie den Wunsch zum glücklichen Antritte dieser Stelle hiermit kund zu geben. Die Posten, die wir bekleiden, sind vielleicht wichtiger, als sie es auf

narodne pesmi zaljubljene vsebine, ki so mu vse odkraja pregrešne; če so estetično lepše, so moralno tem nevarnejše. Obenem pa je Jeran priobčil v isti številki »Zgodnje Danice« »Košček peklenške komedije«, v kateri nastopajo slaščičar in medeninar, pesnik, rajda fantovavcev in vasovavcev ter peklenšek, in sicer vsi v peklu. Pesnitev se pa obrača le bolj zoper zaljubljene verzifikacije na sejemskih sladkarijah. Jeranu odgovarja v Novicah 1 1858. 4. avgusta in 15. septembra Gregor Krek, ki statuirá razliko med pravo narodno pesmijo in med umazanimi štirivrstičnimi poskočnicami; te imenuje pohujsljive, a odločno brani »prave« narodne pesmi. Ivan Grafenauer.

¹ Priobčeval je pisma iz misijonskih postaj v Zg. Danici.

² Dva zamorčka, ki ju je pripeljal Jeran ob vrnitvi s seboj.

den ersten Blick zu seyn scheinen. Die Hauptsache unseres Amtes besteht keineswegs in der bloßen Mittheilung gewisser Fertigkeiten und Kenntnisse, was vielleicht Mancher mit Erfolg leisten könnte, sondern vielmehr in der Gründung eines festen Characters im Bezug auf den ganzen Menschen bei Jünglingen, die einst die mittlere Volksclasse bilden sollen, — eine ganze Volksclasse! Unsere Aufgabe ist also, den Grund zur immer größern Wohlfahrt und Sittlichkeit der mittlern Volksclasse, in deren künftigen Gliedern zu legen; und zur Lösung dieser Aufgabe wollen wir, so uns Gott seinen Beistand gibt, in Verbindung mit unserm würdigen Herrn Katecheten mit vereinten Kräften beitragen. —

Mein Entschluß, nicht Geistlicher zu werden, wird Ihnen wahrscheinlich schon bekannt seyn; ich hoffe, Sie werden mir deßhalb Ihre Zuneigung nicht entziehen, da ich Sie versichern darf, daß mich dabei einzig allein die Sorge für mein Seelenheil leitete. Ich habe über diesen Gegenstand selbst reiflich nachgedacht, mich bei andern verständigen Personen Rath geholt; und das Resultat von allem diesen war die moralische Gewißheit, daß ich in meinen gegenwärtigen Verhältnissen, ohne mir weiters schwerere Pflichten aufzubürden, am leichtesten und sichersten meine Bestimmung erreichen kann. —

Mehreres, wenn wir persönlich zusammenkommen. Mit aller Achtung

Ihr

ergebenster Freund

Franz Mozhnik.

O bistvu življenja.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Dr. Boris Zarnik, privatni docent zoologije in anatomije v Würzburgu, je napisal za »Socialno Matico« brošuro o »bistvu življenja«. ¹ Moderna veda je odkrila toliko lepega in presenetljivega o skrivnostnem snovanju življenja, da bi mogli biti le veseli, če bi kdo podal vsaj nekaj tega tudi našim ljudem v našem jeziku. ² A dr. Zarnik tega ni storil. Pustil je marveč polje pozitivne vede in se spustil v filozofična vprašanja. Lotil se je vprašanja: mehanizem ali vitalizem. Škoda! Kot zoolog bi nam bil gotovo mnogo zanimivega povedal, njegova filozofija ne moremo reči da bi bila srečna. Celò nesrečna je pa bila misel, da je strnil to vprašanje z vprašanjem o svetovnem nazoru sploh. Tu, odkrito moramo izpovedati, meji njegova filozofija že na — šarlatanstvo!...

Mehanizem ali vitalizem?

Znano je, da so tolmačili stari (Aristotel, Tomaž Akvinski i. dr.) življenjske pojave s pomočjo posebnega življenjskega počela. Zdelo se jim je, da življenjski pojavi bistveno presegajo delovanje zgolj mehaničnih in kemičnih sil in da so zato pač le pojavi »žive snovi«. Živa snov bi se torej bistveno ločila od mrtve snovi. Ker se pa snovno bistveno ne ločita, treba potemtakem priznati v živi snovi neki notranji življenjski ali vitalni princip. Vitalizem! Stari so sicer že v kemičnih prvinah ločili dve počeli: snovno, tvar, in specifično ločilno, dej (Aristotelova enteleheja). Dej tvar udejstvuje in specifično določuje; dej je n. pr. tisti notranji činitelj, ki določuje v kristalovanju kristalu svojski lik. Toda ta dej je pač le počelo fizikalno-kemičnih svojstev, zato empirična veda nima povoda baviti se z njim. V živih bitjih je pa ta princip višjega reda, počelo čisto posebnih pojavov, ki se fizikalno-kemično ne dajo več doumeti, zato je tudi empirična veda prisiljena vsaj toliko konstatirati, da je tu neka uganka, da se javi neka

¹ Dr. B. Zarnik, O bistvu življenja. Izdala »Socialna Matica«, Gorica 1913. S 6 podobami, 97 str.

² Primeri nemške poljudno-znanstvene publikacije raznih zbirk, n. pr. Teubnerjeve: Dr. K. Kraepelin, Einführung in die Biologie; E. Teichmann, Die Befruchtung; ali Göschelove: Dr. W. Migula, Pflanzen-Biologie; Dr. H. Simroth, Abriss der Biologie der Tiere.

neznanka x. Filozofija pa mora izkušati, da iz pozitivnih dejstev ta x doume. Opomniti je treba, da so stari, prevarani od nekaterih navideznih dejstev (da se n. pr. v gnjočem mesu »sami od sebe« zarede črvi) verovali v samorodnjo (generatio aequivoca) nekaterih živih bitij, kljub temu so vzdržavali med neživo in živo snovjo bistveno razliko, ki se izraža v nauku o življenjskem principu.

Doba materializma je vse, kar bi bilo netvarnega ali le nemehaničnega, kratkomalo znikala. Živa bitja so ji bila le mehanični stroji. Tudi človek je le stroj (La Mettrie: L'homme machine, 1748). **Mehanizem!**

A skoraj se je pokazalo, da stvar vendarle ni tako preprosta, kakor si je mislil materializem. Čim bolj je napredovala pozitivna veda, tem bolj je spoznavala, da je »med nebom in zemljo mnogo več skrivnosti«, kot si pa domišlja mehanizem. Tudi življenje je taka skrivnost. Kako globoko je segla moderna empirična veda v tajne skrivnosti plodnje in dedovanja, a odkrila je le nove čudeže tajinstvenega delovanja žive snovi!¹ Zato so se moderni začeli vračati k staremu vitalističnemu nazoru. Zdi se tudi njim, da brez nekega življenjskega počela nikakor ne bo mogoče doumeti življenjskih pojavov. Seveda o tem skrivnostnem počelu niso vsi ene misli. Ujemajo se v splošnem znanstvenem prepričanju, da tako počelo mora biti, a kako naj si mislimo to počelo, o tem so zasnovali razne hipoteze. Reinke govori o dominantah, Driesch o entelehijah, drugi (Pauly, Francé, Wagner, ki jih navaja tudi dr. Zarnik) o nekem psihičnem principu, ki mu treba pripisovati nekako spoznanje in sklepanje. **Neovitalizem!**

Če pazimo na ta razvoj problema iz vitalizma preko materializma spet v vitalizem, nam bo sama od sebe prišla misel, da mora imeti vitalizem že dobršno znanstvene moči, sicer v naši tako pozitivni dobi ne bi bil več mogel na površje. Možje kakor Reinke, Driesch nimajo nobenega interesa, da bi si z repristinacijami zastarelih nazorov manjšali znanstveni ugled. Važno je tudi, da se v osnovni tezi vsi vitalisti ujemajo: zgolj fizikalno-kemično življenje ni mogoče doumeti. To je po njih resnem prepričanju negativno-znanstven rezultat, iz katerega pa sledi pozitivna po-

¹ Primeri v kaki moderni biologiji poglavje o plodnji s slikami o čudovitem kretanju takozvanih hromosomov. N. pr.: E. Wasmann, S. I., Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie (1906³); ali M. Muckermann S. I., Grundriss der Biologie oder die Lehre von den Lebenserscheinungen u. ihren Ursachen (1909).

sledica: življenje je mogoče doumeti le kot pojav nadmehaničnega principa. Da v posameznostih glede tega principa še niso edini, to ni nič čudnega. Treba le pomisliti, da je tudi ta princip izpočetka le bolj negativno označen: ne - mehaničen. Bolj pozitivno vsebino more dobiti ta pojem le po skrbni analizi in sintezi. Ta pa tudi pokaže, da so tiste razlike le napačne interpretacije dejstev.

Na kaj se opira vitalizem? Na znana dejstva, ki jih pa moderna veda mnogo natančneje opazuje.

Živa bitja imajo nekaj čisto samosvojega, česar v neživi snovi nikjer ni. To je najprej individualnost. Neživa snov je indiferentna, naj jo delimo kakorkoli: vsak delec se ima kakor celota, kosčeki kristala kakor kristal. Ne tako živa bitja. Živo bitje je »nedeljiva enota« in more živeti le kot celota. Če živo bitje razrežemo, morajo deli ali počasi poginiti ali pa se spet razrasti v celoto. Globlji razlog za to je organizacija živega bitja. Neorganična snov je homogena; vsi deli so enaki. Živa snov ne tako. Moderna veda je dognala, da je najpreprostejša stanica že organizirana, to je, da ima različne dele z različnimi funkcijami, ki so pa vse v službi celote. Zato ni čuda, da ne more živeti, če ji uničimo življenjske organe: mora si jih ali iznova sesnovati ali pa, če to ni več mogoče, poginiti. Potem se živa bitja hranijo. To se pravi: živa bitja sprejemajo vse primerne snovi, ter jih izpreminjajo v živo snov, nerabne ali izrabljene snovi pa izločujejo. In v tem je nekaj zares skrivnostnega: iz iste redilne tekočine (kakor omenja tudi dr. Zarnik) ustvarja živo bitje »tu mišično snov, tu maščobo, tam rogovino, drugje apno in klej« (20). Posebno svojstvo živih bitij je dalje dražljivost. Dražljive so tudi nežive snovi, a značilno za živa bitja je, da odgovarjajo na razne dražljaje prav, kakor je v biološkem interesu bitja. Naposled se živa bitja plodé. »Živa bitja ustvarjajo nova bitja enake vrste« (dr. Zarnik, 11). Pri neživi snovi govoriti o plodnji je brezumno.

V vseh teh svojstvih pojavih živih bitij vlada neka čudovita smotrnost. Živo bitje reagira kot celota, vsi deli snujejo v službi celote, in vse delovanje in snovanje se ravna po enotnem smotru celote.

Vsega tega v neživi snovi, kjer delujejo zgolj fizikalno-kemične sile, ni. Zato sklepajo Reinke, Driesch i. dr., da mora biti v živih bitjih poseben življenjski princip. Ta sklep podpirajo zlasti s presenetljivimi pojavi smotrnosti, n. pr. z zares prečudnim pojavom v razvoju zametka nekaterih živih bitij. Oplojeno jajce se nabrazda

in tekom razvoja razdeli na več delov. Razvojni stadij morskega ježka sestoji n. pr. iz 4 stanic.¹ V normalnih razmerah se razvije iz teh 4 stanic eno živo bitje, in sicer tako, da vsaka stanica proizvede po en del organizma z vsemi značilnimi svojiniami tistega dela. Če zametek umetno razpolovimo in ločimo, tako da dobimo 2 polovici po 2 stanici, se razvija vsaka polovica v samostojen, seveda manjši zametek. Ako pa ločimo vse 4 stanice drugo od druge, se razvijejo 4 majhni zametki in iz njih 4 morski ježki. Kaj sklepa odtod Driesch? To, da stoji ves razvoj pod neko direktivo: iz iste snovi se razvije ali le del organizma ali tudi cel organizem. Ker se pa organizem in del organizma po svoji sestavi bistveno ločita (organizmi niso homogena snov, kakor n. pr. kristali), torej snov sama v sebi ni determinirana ne za del, ne za celoto, ampak dobiva determinacijo iz odnosa na celoto: če ostane zvezana s celoto, se razvije v del, če jo kaj loči od celote, se razvije v manjšo celoto. Očividno je torej tu, pravi Driesch, nad snovjo neka determinanta, po kateri se snov tako ali drugače razvija. Še čudovitejši je drug zgled. Clavellina, 1—2 cm dolga živalca, sestoji iz dveh delov: prednji konec so škrge, s katerimi vzprejema in oddaja vodo, zadnji konec pa čreva, srce in spolovila. Če tej živalci odrežemo prednji del, se ta začne izpreminjati, organi izginejo (Rückbildung) in vse se spoji v belo kepo. Čez tri tedne se v tej kepi začne novo življenje, kepa se začne spet razvijati in se razvije v novo, popolno, a zelo majhno živalco. Mehanisti pravijo, da so živa bitja stroji. Kje je kak stroj, odgovarja Driesch, ki bi si obnavljal pokvarjene dele ali pa celo sam sebe iz posameznega kosa rekonstruiral? V živi snovi mora biti torej višji princip, ki snov smotrno organizira in če treba, v nekih mejah reorganizira, — vitalni princip.

Ker ta princip »dominira« nad fizikalno-kemičnimi silami snovi, ga je Reinke imenoval »dominanto«; ker je smotrni princip razvoja, ga je imenoval Driesch po Aristotelu »entelehija«. Ker se pa zdi, kakor da bi ta princip mislil in sklepal, so mu začeli nekateri pripisovati nekako primitivno mišljenje in sklepanje. Tu pa že tiči neko neumevanje smotrnosti. Brez dvoma kaže vsaka smotrnost na umnost, zakaj le um more spoznati odnos sredstev k smotru, le um motri ta odnos, toda umnost je lahko v tistem bitju ali pa je nad njim in mu je le vtisnila smotrno determinacijo.

¹ Primeri: dr. Zarnik o. c. 73.

Teleologija živih bitij torej pač dokazuje, da mora bivati nad stvarstvom Um, ne dokazuje pa še, da živa bitja sama mislijo; za to treba pojavov, ki ne kažejo le na smotrni, ampak na zavedno smotrni princip.

To so v velikih potezah osnove vitalizma.¹

Živa bitja bi bila torej živa po posebnem notranjem življenjskem principu, in zato življenje ne morda rezultat zgolj fizikalno-kemičnih sil. Odtod bi bilo tudi dejstvo, da so živa in neživa bitja v naravi tako strogo ločena. Tega tudi mehanisti ne morejo več tajiti. »Razlika med neživo ali neorgansko naravo in živimi bitji, pravi dr. Zarnik, je jako precizno karakterizirana in najti ni nobenih prehodnih tvorbo« (12). Odkar je Pasteur znanstveno dokazal, da se rajajo živa bitja vedno le iz živih klic, je moralo tudi vsako govorjenje o samorodnji kot dejstvu umolkneti.

Toliko je po tem vsekako gotovo, da ni vitalizem nobena lehkomišelnost ali celo smešna teorija.

Poglejmo sedaj, kako se dr. Zarnik bori proti njej za mehanizem!

Dr. Zarnik priznava, da je v naravi »dualizem« živih in neživih bitij: »Nobene prikazni v naravi ne kažejo tako stroge ločitve kakor ravno živo in neživo« (43). Odločno pa zanikuje, da bi bila ta ločitev znak bistvene razlike. Nazor o posebnem življenjskem principu mu je »prosta fantazija« (19), »fiktiven pojem« (27), »bankrotno« naziranje (92), »mističen fantom« (47). Živa bitja so le »stroji«, in sicer »kemični stroji« (19).

Dokazi:

1. Tudi za živa bitja »veljata dva važna zakona, zakon ohranitve snovi in zakon ohranitve energije« (12). Torej? Torej »nikjer ni mesta za kake posebne tajinstvene sile« (19).

Ta dokaz sloni na podstavi, kakor da je življenjski princip posebna energija poleg drugih snovnih energij. To je pa le samovoljna podstava. Dr. Zarnik dobro ve, da Reinke in Driesch ravno nasprotno poudarjata, da življenjska »sila« ni nobena posebna vrsta energije, temveč notranja determinacija snovi, vsled katere ima delovanje žive snovi nekaj svojkega, od delovanja nežive

¹ Za pojme smotrnosti treba seveda podrobnejšega poznanja vseh življenjskih funkcij, zlasti plodnje. Sploh bi pa bilo treba za pojave smotrnosti celih knjig. Primeri n. pr. za rastlinstvo priznava botaniko dr. Schmeila, ki je polna migljajev o biološki smotrnosti pri rastlinah, za živalstvo pa morda zanimive razprave prof. Pengova v »Mentorju«!

snovi bistveno različnega. Dočim teži neživa snov po čim največji stabilnosti, katere višek je v kristalovanju, je živa snov v vednem labilnem stanju. Kaj vzdržuje to labilnost? Če labilnost preneha, živo bitje pogine. Milijone in milijone živih klic požene vsako pomlad in za vse je značilen isti pojav; nobena ne nastane iz nežive snovi in vsaka se loči od nežive snovi po svojskem delovanju. Ali ni upravičen sklep, da mora biti v živi snovi neka notranja determinacija, ki določuje tisti svojski način delovanja? Tudi se loči vsako živo bitje od neživega po individualnosti. Dr. Zarnik sicer ponavlja, da imajo tako individualnost tudi kristali, a ta trditev je popolnoma neosnovana. Za kristal je popolnoma indiferentno, kolik je, in kar je odločilno, kristal je homogena snov, ki jo poljubno delimo, ne da bi kak del izgubil svojsko naravo. Pri živem bitju je ravno nasprotno: za vsako živo bitje so določene neke meje kolikosti, in deli živega bitja kot deli sploh ne morejo živeti. Tudi ta organizacija žive snovi, sestojeeče iz različnih delov z različnimi funkcijami, v individualno bitje, terja neki notranji princip enote. Vsaj povedani nasprotni dokaz dr. Zarnikov nima proti tej teoriji nobene moči.

2. Dr. Zarnik pravi, da je vse govorjenje o smotrnosti v živih bitjih le »neka komodnost v izrazu« (27) in sploh smotrno nazarjanje le »mitološko naziranje« (77). Le pri človeku in pri visoko organiziranih živalih je »motrenje po načelu smotrnosti opravičeno«, namreč le tam, kjer moremo dokazati, da je »bil zamišljeni cilj vzrok akcije« (29, 28). »Ako smotrnost polagamo v naravo, tedaj je to antropomorfizem, mi projiciramo naše duševno življenje v prirodne prikazni« (28). Če čebela zbira med za zimo in za hrano ličink, ni to smotrno, zakaj »čebela nima nobene predstave, kakemu namenu naj to dejanje služi; vse to delovanje je izraz stereotipne prirodne sile, instinkta; zamišljenega cilja tu ni; tu ne moremo govoriti o smotrnosti, ker manjka psihični akt, predstava cilja« (86—7). »Načelo smotrnosti je pač poseben način motrenja raznih prikazni in je ravno nasprotno kavzalnemu, vzročnemu opazovanju, ki je edina prirodoslovska metoda . . . Mi moremo le reči, organi so ustvarjeni tako kot da jih je provzročil njih zamišljeni namen, oni so taki, kot da bi bili smotrni . . . Kdor torej dokazuje: Glejte, živa bitja so smotrno urejena, iz tega sledi, da delujejo v njih psihiški faktorji, je to le znak, da ne zna logično misliti, to je navadna petitio principii, kajti v prvem stavku že trdi brez vsakega dokaza implicate isto, kar izreka v drugem stavku.«

(27—30) ... »Dokler se držimo temeljnih načel prirodozlovja, ne moremo in ne smemo priznati nobenih mističnih entelehij« (32).

Tudi to dokazovanje dr. Zarnikovo proti vitalizmu ni nič bolj srečno. Dr. Zarnik meša vsevprek. Najprej pravi, da prirodozlovje ne more priznati vitalnega principa, zakaj »razložiti kako prirodno prikazen se pravi pokazati, kako izhaja ta prikazen iz drugih nam poznanih enostavnejših činiteljev« (30). Ne vemo, če je res tako. Ali je zakon gravitacije, ki z njim Newton razlaga tekanje nebesnih teles, bolj znan kakor ti pojavi tekanja? Ali je eter, ki z njim Maxwell tolmači enoto luči, elektrike in magnetizma, bolj znan činitelj kakor magnetični, električni in optični pojavi? Zakaj bi torej ne smel prirodozlovec tolmačiti življenjskih pojavov na podstavi posebnega življenjskega principa? A recimo, da je tako. Ali je pa prirodozlovje vsa veda? Če prirodozlovje ne sme ničesar priznati, česar empirično ne dožene, ali velja to tudi za filozofijo, za metafiziko? Ali ni prav to funkcija sklepanja, da vodi od tega, kar je že poznano, do neznanega?

Druga hiba dr. Zarnikove argumentacije je, da nima pravega pojma o smotrnosti. To, o čemer on govori, je le ena, seveda najvišja vrsta smotrnosti. Smotrno je dejanje, ki ga provzroči misel cilja. To se pa lahko zgodi na tri načine. Lehko tisti, ki misli in hoče cilj, kako bitje ali po vnanji uredbi ali po notranji determinaciji tako naravna, da tisto bitje nesvestno deluje v službi cilja. Tako nam ura nevede in nehote kaže čas; smotrno delovanje ji je določil urar. Lehko tisti, ki misli in hoče cilj, kakemu bitju da tako notranje razpoloženje, da se smotrno udeje v po posredovanju čutnega spoznanja: torej nehote in nevede, a ne brez nekega spoznanja. Tako ptica znaša gnezdo, ne brez spoznanja, a ne vede čemu; tako sedi na jajčkih, spet nevede čemu. Žene jo neki gon, neka slà. To je tisto, kar imenujemo instinkt, neko vrojeno teženje, ki žene živali na dejanja, njim prijetna, (ta mik jih ravno »vleče«), a njim ali vrsti, za kar pa same ne vedo, biološko koristna ali potrebna, torej smotrna. Najvišja smotrnost dejanja je pa seveda tista, ko bitje samo misli: samo svobodno zamisli cilj in ga s svojim hotenjem udeje v.

Neumno je govoriti pri rastlinah in živalih o zavestnem mišljenju in sklepanju. Zato je tudi neumno, da dr. Zarnik pobija smotrnost, ki bi izviralà iz mišljenja in sklepanja rastlin in živali. A s tem še ni pobil smotrnosti same. On pravi: Živa bitja delujejo

kot da bi mislila in sklepala. S tem že priznava smotrnost; priznava namreč, da je njih delovanje v službi smotra, naj si bo to delovanje zavestno ali nezavestno. Dr. Zarnik govori o instinktu; a ravno instinkt je najboljši dokaz za smotrnost. Če ni n. pr. gnezdenje in valjenje ptic smotrno, kaj je še smotrno? A smotrnost podstavlja misel cilja! Seveda! Zato pa treba le sklepati, da je Nekdo, ki je mislil za stvari ter je vtisnil v njih teženje smotrnost!

Dr. Zarnik tudi govori, kakor da je smotrnost v nasprotju s kavzalnostjo. Spet zmotno! Smotrnost kavzalnost še le utemeljuje. Stari so dejali: finis causa causarum, to je, dejavni vzroki delujejo in morejo delovati le pod vplivom smotra. Ali mar ne doumejem ure kavzalno, če preučim vsa kolesa in nazadnje konštatiram še umno uredbo? Ali ne doumem kavzalno rastline, če jo preučim snovno in energetično ter potem še ugotovim, da mora biti v rastlini poleg snovne in energetične plati še nekaj, neka smotrna determinacija? Itd. Dr. Zarnik misli bržčas na mehanično kavzalnost, a to je samovoljen predsodek, da bi morali doumeti vse mehanično-kavzalno. Če se da, dà; če ne, ne. Vedi mora biti le do resnice, ne do predsodkov.

Ali je pa s tem, da ugotovimo n. pr. pri rastlinah ali živalih smotrnost, že dokazano, da je v njih poseben vitalni princip? Na prvi mah ne. Saj smo dejali, da je smotrnost mogoča tudi po mehanični determinaciji (n. pr. v uri, v uredbi svetovja). Prav tako po kemični. Vsi zakoni so forme smotrnosti, a med zakoni so tudi mehanični in kemični. Pojavi smotrnosti morajo torej biti taki, da presegajo zmožnost fizikalno-kemičnih sil. Tega časih za posamezni slučaj seveda ne bo lahko dognati. N. pr. smotrno je, če cvetice odpirajo čaše solncu, a jih zapirajo nočnemu mrazu. Ali pa ni to le rezultat fizikalno-kemičnih sil? Mogoče bi bilo in naloga vede je, da to preuči. So pa drugi zgledi, ki se zdi da do popolne razvidnosti nasprotno dokazujejo. Navedli smo že nekatere po Drieschu, zlasti tisti presenetljivi zgled, ko se razpolovljeno živo bitje vrne najprej v prvotno nerazločeno stanje, da se potem iznova diferencira ter si iznova ustvari potrebne organe. Pravzaprav so pa zadostni že tisti splošni zgledi, da si tvorijo živa bitja iz iste redilne snovi različne organe. Dr. Zarnik govori nekaj o »encimih«, češ, v živem bitju je nešteto posebnih »encimov«, ki povzročajo razne kemične izpremembe. Tako posebni prebavni »encimi« povzročajo prebavo, drugi pospešujejo tvorbo maščobe,

drugi oksidacijo, spet drugi tvorbo sladkorja. »V mišicah so posebni encimi za mišično snov, v kosteh za tvorbo apna, v živčevju za tvorbo živčnih sestavin; tako je torej mogoče, da vzamejo iz krvi, ki je edina redilna tekočina telesa, gotovi organi te snovi, a drugi zopet druge« (20). To je vse lepo, a nastane le novo vprašanje, odkod ti »encimi«? ti umni kemiki, ki sede pri posameznih organih, vsak pri svojem, in vodijo svojsko delovanje vsakega organa? Ali ni to spet dokaz prečudne smotrnosti, ki pač presega vse fizikalno-kemične sposobnosti snovi, da si ustvari živa snov toliko raznovrstnih encimov, kolikor jih bo potrebovala za razne potrebe?

3. Najmočnejši dokaz za mehanizem je pa dr. Zarniku ta, da se je posrečilo z »enostavnimi fizikalnimi sredstvi razne življenjske pojave oponašati.« (33). Tako vidimo pri kristalih »regeneracijo«, pri tekočih »na pol živih« kristalih rast in »nekako« plojenje, v nekaterih raztopinah tudi »nekako« vzprejemanje hrane. Tudi se je že davno posrečilo umetno kemičnim potom sestaviti organske snovi, n. pr. scanino, in poskusi zadnjih let »dajejo nekaj upanja«, »da se bo morda le kedaj« posrečilo tudi sestaviti živa bitja.

Toda vse to ni nič. Že večkrat smo opomnili, da je kristal vse kaj drugega kot živo bitje. Rast in plojenje tekočih kristalov je pač le »oponašanje« življenjskih pojavov in se torej loči od njih kakor se loči vsako oponašanje od resničnosti, n. pr. oponašanje papige od človeškega govorjenja. To priznavajo tudi resni nasprotniki vitalizma. V kritiki dr. Zarnikove brošure v »Ljubljanskem Zvonu« (1914, str. 132) pravi n. pr. dr. P. Grošelj, da nas te »kopije« nikakor še ne upravičujejo do sklepa, da pri življenjskih pojavih nimamo vzroka sklepati še na kak drug neenergetičen moment; »saj je ravno življenjsko bistvo teh pojavov, ki bi ga bili morali energetiško razložiti, pri teh poizkusih ostalo nerešeno; poudariti bi bilo treba, da original in kopija nista samo dve razni varijanti istih činiteljev, temveč da sta — vsaj za enkrat še — bistveno različna!«

Tudi to, da se je kemiji posrečilo umetno sestaviti nekaj organskih snovi, ni nič. Seč pač ni živa snov! Prepričani smo, da se ji bo kdaj posrečilo sestaviti tudi beljakovino. To je za naše vprašanje brez pomena. Beljakovina je namreč neživa ali pa živa. Da bi mehanizem dognal svojo misel, bi moral kemično ustvariti — živo beljakovino! O tem pa danes še sanje ni!

4. Ko si dr. Zarnik ne more več drugače pomagati, smeši entelehije, češ, zakaj pa tega in onega ne morejo: »Ako gotovi kromosomi manjkajo v jajcu, manjkajo larvi, ki se razvije iz takega jajca, gotove lastnosti, n. pr. ogrodje je slabo razvito, ali pa manjka pigment itd., vsa entelehija ne more prav nič pomagati. Uboga entelehija! Popoln bankrot entelehije!« (92)

Kdor tako govori, se le sam smeši! Lehko je kdo največji umetnik, a če nima primerne materiala, malo zmore. Če polomite piščalke na orglah, najboljši umetnik ne bo mogel orglati in brez potrebnega materiala tudi ne orgel popraviti. Dr. Zarnik vitalistom podtika, česar ne trdijo, kakor da vitalni princip sam ustvarja snov in energijo. Vitalni princip le uporablja snovi in energije, ki so dane ali ki jih more dobiti iz zraka in zemlje. Če ni primerne snovi, najboljši kemik nič ne zmore, kaj li nezavestno delujoči vitalni princip. Pravzaprav je že to preveč reči: delujoči. Vitalni princip sam zase nič ne dela, on je le notranji oživljajoči princip snovi in le živa snov deluje!

5. Navsezadnje pa, če ni mogoče še podati »zaključene (fizikalno-kemične) razlage življenja«, pravi dr. Zarnik, ni čuda, saj nimamo za seboj »morda niti četrtine poti, ki vodi do rešitve življenjskega problema« (46).

Tako? In kaj se to pravi? Ali kaj drugega kakor da še $\frac{3}{4}$ življenjske skrivnosti ne moremo mehanično razložiti? $\frac{1}{4}$ je seveda preprosto umevna, saj je v živih bitjih ista snov in so iste energije kakor v neživi snovi, zato je naravno tudi delovanje v enem oziru isto, namreč fizikalno-kemično. A direktiva sil je druga. Odtod pojavi, ki jih zgolj fizikalno-kemično ni mogoče razložiti. In teh je, kakor priznava dr. Zarnik, v živi snovi $\frac{3}{4}$. Kljub temu pa sklepa on svojo brošuro: »Spoznali smo jih (življenjske pojave) kot kompleks fizikalnih in kemičnih činiteljev, ki se bistveno prav nič ne razločujejo od pojavov v mrtvi prirodi« (45). Ali je to znanstveno? Koliko bolj znanstveno je, kar pravi dr. P. Grošelj v Lj. Zv. (l. c. 132): »Pri motrenju organizmov s fizikalno-kemiškega stališča uvidimo, da kljub vsej sorodnosti v snovni zgradbi mrtvih in živih teles, kljub vsej veljavnosti energetičnih zakonov za živa bitja, kljub vsem bolj ali manj posrečenim analogijam za gotove primitivne funkcije organizmov — rezultira pri celi analizi še vedno bistven ostanek, ki ga zaenkrat še ne moremo razrešiti in ki tvori ravno »bistvo življenja«. Ta nerešeni ostanek pa vsebuje prav preporni tema«. — — —

Dotlej moramo reči, da filozofija dr. Zarnika ni bila posebno srečna. A tu se začne — ni drugače, kakor da ponovimo trdi izraz — šarlatanstvo!

Kaj je dognal dr. Zarnik? Da je $\frac{1}{4}$ pojavov v živi snovi fizikalno-kemičnih, $\frac{3}{4}$ pa doslej neznanka x. In kaj izvaja? Iz »naših rezultatov, pravi, sledi, da je vsa priroda enotna, da je vse, kar doznavamo in čutimo, le izraz enega in istega bistva... Tudi človek, ki ni ničesar drugega kakor najvišje razvito živo bitje, je kot tak proizvod istih prirodnih činiteljev... Ta enotnost vseh prirodnih prikazni je temelj modernega svetovnega nazora, naziranja, da je vse, kar postoji, eno in isto večno bistvo. Razdrti so razni mistični fantomi, a na njih mesto postavlja moderni nazor nov ideal, ideal neomejenega razvoja človeštva; iz lastne sile se je razvil človek iz prirode in se dvignil na višino spoznanja, na kateri stoji dandanes, ne kot suženj izven-svetskih činiteljev, nego kot gospod, kot najvišja razvojna stopnja svetskega bistva...«

Človek se čudi in strmi. Le kako vse to sledi iz premis? Iz $\frac{1}{4}$ znanega in $\frac{3}{4}$ neznanega pa taki mogočni in samozavestni sklepi? A tako! Tako se delajo »temelji modernega svetovnega nazora«? To je tisto znanstveno svetovno prepričanje? Humbug, a ne prepričanje!

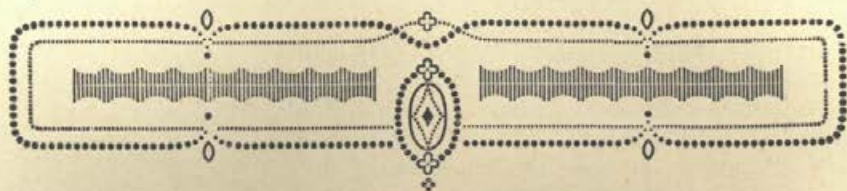
Ko bi bil dr. Zarnik tudi res dokazal, da delujejo v živih bitjih le fizikalno-kemične sile — česar celo po svoji izpovedi za $\frac{3}{4}$ ni —, ali bi mar vsaj tedaj sledilo, kar on izvaja? Kratkotermalo ne! Smotrnosti v živih bitjih ni mogoče tajiti. In smotrnost kaže na Stvarnika. Potem je v živalih nov pojav: čutenje. Znano je, kako je Du-Bois-Reymond sodil o tem: Življenje je uganka, a ni absolutna. Mi nikdar ne bomo fizikalno-kemično razložili življenja, a mogel bi ga doumeti absolutni um. Čutenje je pa absolutna uganka: čutenja fizikalno-kemično sploh ni mogoče doumeti. In potem pride še človek s svojim zavestno smotnim delovanjem in s svojo svobodno voljo. Tu je vsak mehanizem absurden!

»Iz lastne sile« naj se je človek razvil iz prirode? Kakor se je Pavliha sam za lase potegnil iz močvirja? Komur iz 1 znanke in 3 neznank kar samoodsebe sledi tako jasen rezultat, da ga postavi za temelj modernemu nazoru, takemu seveda taki logični nezmisli ne delajo nobenih težav!

Ali ni to pravo šarlatanstvo?

Če je mogoče šarlatanstvo še povečati, je dr. Zarnik tudi to storil. Brošura je pisana najprej za širšo publiko, bržčas da si utrdi »moderni svetovni nazor«. Zadaj so pa dodane opombe z znanstvenim aparatom za strokovnjake. In kaj pravi dr. Zarnik tam zadaj? Spredaj za svojo publiko deklamira: »Tem večji je pa teoretični pomen naših rezultatov, kajti iz njih sledi, da je vsa priroda enotna in ta enotnost je temelj modernega svetovnega nazora... Razdrti so razni mistični fantomi... Iz lastne sile se je razvil človek...« Zadaj pa pravi: »Ta enotnost je temelj temu naziranju, nikakor pa ne smemo reči, da je moderno svetovno naziranje neposredni, neobhodno potrebni zaključek iz navedenih prirodoslovnih dejstev... Ta problem ne pripada več prirodoslovju, nego je metafizičen. Človeški razum ne potrebuje nobenega posebnega vzroka za svetovje, ker je mnogo enostavnejše misliti si svetovje kot večno... To je torej uporaba ekonomije mišljenja. Dokazati pravilnosti tega naziranja seveda ni mogoče...«

Sedaj umejemo materialistično naziranje »modernih« ljudi. To je ekonomija mišljenja! Logične miselnosti je že itak malo, škoda, da bi jo porabili še za kaj drugega kakor za to, kar praktičen človek »s pridom sliši«! Mnogo »enostavneje« je nič misliti kakor pa razmišljati o resnobi življenja, o Bogu in večnosti. Nazadnje bi človek imel še kake sitnosti z vestjo! Sedaj umejemo »Novo pisarijo« moderne filozofije!

OBZORNIK.

Verstvo in kultura.

Notranji boji.

Orientacija v modernem svetu ni tako lahka. Zato tudi katoličani časih v javnem življenju ne vedo prav, kaj in kako. Ali naj iščejo z zmernejšimi nasprotniki skupnega stališča, skupne baze, da bi s skupnimi močmi delali za tiste dobrine, ki so jim še skupne, za brambo domovine, za gospodarski napredek, za socialne reforme, za svobodo, proti prevratnim silam: ateizmu, revolucionizmu, anarhizmu? Tedaj bi morali seveda specifično katoliška načela — ne sicer zatajiti — a nekako pritažiti, jih ne poudarjati, molčati o njih. Tako je storil nemški Centrum, ki ni hotel sprejeti v program točke, da bo deloval v vsem v soglasju s katoliškimi načeli. Boji se, da bi vtisnila taka izpoved njegovi politiki znak konfesionalizma in mu oslabilo moč. Ali pa naj katoličani v vsem javnem življenju brez strahu izpovedajo katoliška načela, malo upajoč kakršnemukoli interkonfesionalizmu, a trdno zaupajoč v božjo moč katoliških načel?

Nikomur ni tajno, da se zavzema Pij X. za to drugo. Ono taktiko v težkih posebnih razmerah tuintam tolerira, za to — opportune impor-

tune, naj se zdi modernemu svetu prilično ali neprilično — katoličane dramatično, budi in navdušuje. Ex cathedra kajpada te izjave niso, a odkdaj so katoličani dolžni poslušati sv. Očeta samo tedaj, če govori ex cathedra?

Jasno, dasi le indirektno, je povedal Pij X. svojo misel spet v pravdi »Katholisches Sonntagsblatt« - »Katholischer Volksbund«. Urednik onega, A. Mauss, je očital temu, da je otrovan od kolinske struje. Predsednik grof Trautmannsdorf je šel zoper Maussa sam v Rim in podal tu sv. Očetu spomenico o načelih, ki je dejal, da so vodilna za »Kath. Volksbund«. S silno ljubeznivo taktiko je sv. Oče rešil vso pravdo. Po svojem državnem tajniku je pisal dunajskemu nadškofu pismo, v katerem nič ne omenja dosedanjega ravnanja »Volksbunda«, ne nasprotnega očitanja, marveč pravi po zmislu kratko tako: Predsednik »Volksbunda« nam je podal spomenico. Mi moremo reči: le tako naprej, kakor je začrtano v spomenici! Potem pa poudarja iz spomenice tiste točke, ki sv. Oče želi, da bi bile vodilne vsem katoličanom v Avstriji. »V spomenici, pravi, 'Volksbund' ne samo da odločno

zameta vsak kriv nauk, vsako zmotno tendenco, zlasti kar tiče socialnih in političnih vprašanj, in izjavlja, da mu nikdar ni prišlo niti na um, da bi hotel uvajati v te katoliške dežele sistem interkonfesionalnih društev — sv. Oče je taka društva pod gotovimi pogoji in kavelami v nekaterih krajih sicer dovolil, a edinole z ozirom na posebne razmere tistih krajev — ampak 'Volksbund' tudi z vso jasnostjo in odločnostjo, v soglasju z opetovanimi nauki sv. stolice, izpoveda, da socialno vprašanje ni zgolj gospodarsko, temveč v prvi vrsti versko in nravno in v tem oziru sodbi in oblasti Cerkve podvrženo vprašanje, in ima namen ter voljo dejavno delovati na vseh poljih po pravcu katoliškega nauka in tako pomagati, da se udeje v prelepi program svetega Očeta: Vse prenoviti v Kristusu. Če se bodo ravnali avstrijski katoličani po teh načelih, tako sklepa pismo, se bodo mogli zmagovito bojevati za triumf Cerkve in domovine.

V »Stimmen aus Maria Laach« (B. 86, 255 do 265) izkuša znani kanonist J. Laurentius S. I. glede Centroma nekako posredovati. Radi vednega očitka, da je Centrum konfesionalna stranka, se mu zdi, da ni brez pomisleka, če bi Centrum sprejel izpoved katoliških načel tudi v program, češ, da bi bili v paritetni državi, kakršna je Nemčija, taki očitki v svojih posledicah pogubni. Poglavitno je, pravi, da »je katoliško ljudstvo, ki voli, in da so izvoljeni katoliški poslanci, po duhu in srcu prešinjani od navdušene vdanosti do katoliške Cerkve, do nje verskih nauk in nje trdno utemeljenih nravnih nazorov.« In to je res brez dvoma

poglavitno. Program je lahko samo črka; treba je, da njegove ideje v stranki žive! Vendar pa tudi program ni brez pomena; čemu pa sicer programi?

Za nas teh težav, ki jih imajo v Nemčiji, ni. Mi lahko gremo brez vseh pomislekov in ozirov z navdušenim srcem za Pijem X. Program našega ljudstva je program katoliških shodov, je program Pija X.: Vse prenoviti v Kristusu. Vse: zasebno in javno življenje! Prvo je pa seveda tudi pri nas, kar tako poudarja za Nemčijo P. Laurentius, da voli katoliško ljudstvo katoliške poslance, ki so v vsem svojem bitju prešinjani od plameneče ljubezni do katoliške Cerkve! To je in bo najboljšje jamstvo, da ne zaidemo s pota.

A. U.

Avtobiografija »pravoslavljenege« Slovenca.

Lani je umrl v Kalugi na Ruskem slovenski pisatelj Božidar Štiffar. V »Ilustrovanem narodnem koledarju« za l. 1914 je natisnjena (na str. 55. do 75.) njegova avtobiografija, ki pa obsega le prvo polovico njegovega življenja. Pisati jo je začel šele kot vpokojenec in prehitela ga je smrt. Pokojnik govori z vso odkritostjo o svojih dejanjih in nehanjih, tako odkrito, da bi pri nekaterih vesteh bilo iz vseh ozirov bolje, ko bi bil izdajatelj (dr. Ilesič) objavo nekoliko uravnaval po stališču taktnosti.

Kakor vsaka avtobiografija, ima tudi Štiffarjeva ponekod namen, opravičiti razne njegove življenjske korake. Brezdvomno mu je bil težko na vesti prestop od katoliške v pravoslavno vero, ki ga je izvršil 13. februarja l. 1877. Ves

dotični odstavek (str. 73. do 74.) ima očiten znak samoobrambe in izpričuje, da se niti po preteku več ko 30 let ni bil umiril in da je še tedaj opravičeval svoj korak z nekako moralno potrebnostjo in obveznostjo. Več pa bi bil dokazal, ko bi manj dokazoval; zado-stovalo bi, ko bi enostavno iz-javil, da se je iz — umevne — oportunitete oprijel vere, ki ga je obdajala vsepovsod. To bi mi uva-ževali. — Zdaj pa je mučno čit-tati, kako se stari gospod, morda sluteč, da mu je smrt blizu, krče-vito trudi, da bi dokazal notra-njo upravičenost svojega pre-stopa. Razne razloge je zbral; le na tistega se ni mogel opirati, ki bi bil najtehtnejši in edini naravni predpogoj za prestop: na umsko in srčno prepričanost, da je pravoslavna vera kot taka boljša in čistejša nego katoličan-stvo. Takega razloga pa iščemo zaman; vera je bila pri celem aktu postranska stvar: Štifter bi bil prestopil h katerikoli veri, da bi bila le — državna vera ruska! Za preprosto formalnost smatra »ceremonijo« v cerkvi, ko se odreka — »zmotam rimsko-katoliške vere«. Kakšne so te »zmote«, tega ne ve več; »prišle so mu hitro iz spomina«! Kako tudi ne? Saj jih ni našel sam, ampak so mu jih pri ceremoniji enostavno — narekovali! — Težko nam je, čitati to zanj — ne da bi se menda bil zavedal — uni-čujoče priznanje.

Notranjih razlogov za prestop torej ni bilo; svojo vest pa, o kateri pravi, da mu je bila čista, si tolaži z izjavo: »če je vera komu potrebna, Rusu je primerno samo pravoslavje.« On pa je postal Rus: »Rusija me hrani, Ru-

sija me poji, Rusija me modri, Rusija bo redila tudi moje otroke, Rusija je za mene in meni vse... Po ruski grešiš, po ruski tudi moli... Rusi so skozinskoz pravoslavni, jaz pa med njimi... rimski katoličan? To bi bil nonsens, fanatična zmota...«

Ali ni to stališče skrajnega ab-solutizma? V kak prepad in v kako propast dušne, umske in srčne samostojnosti bi prišli, ako bi se dosledno držali tega stališča!

Le ena notranja ovira je bila proti prestopu: mladostni spomini in ozir na starše. »Vsi veliki praz-niki so milo govorili proti moji nameri. Spomnil sem se božjih potov, na katere sem hodil z ma-terjo in bližnjimi znanci ter znan-kami.« Pa spomini se v daljni deželi pozabijo, in starši so zgo-daj umrli; »rana njihova smrt je bila božja milost svoje vrste v tem oziru.«

Tako ni bilo več ovir in pre-stop se je izvršil.

Ponavljamo pa še enkrat: vest se renegatu le ni pomirila! Zaspala je bila za dokaj let; a ko se mu je življenje nagibalo k za-tonu, ga je notranja sila še gnala nazaj na dom in v tej dobi se je skušal sam pred seboj in pred svetom opravičiti, z razlogi, ki so, da se tako izrazimo, »nazaj da-tirani«. Slutil pa je menda, da njih dokazilna moč ne bo držala; zato je ob koncu svojega doka-zovanja, zopet s skrajno absolu-tistično gesto, vsem, ki morda dvo-mijo o potrebnosti in upraviče-nosti njegovega koraka, zabrusil robato v obraz: »Najvišji dokaz je pa seveda ta, da sebe smatram kulturno toliko vzrastlim, da mi ni treba tujega merila pri oceni svojih nraavnih dejanj.«

»Najvišji dokaz«! Resnica, zakrij si obraz in jokaj! —

V prvi številki tekočega leta (1914) je prinesel »Kunstwart« (str. 7. do 11.) članek »Austritt aus der Kirche?« (Spisal Viljem Stapel). — Ker poznamo radikalno stališče tega časopisa, bi pričakovali, da se zavzema za propagando izstopa. A baš nasprotno: člankar obsoja izstopanje in smatra vztrajanje pri cerkvi za višjo, moralično dolžnost vsakogar. Potem pa se obrača s plamenečimi besedami proti vsem izstopnikom. Ostro graja tiste, ki se posmehujejo vernikom, da zahajajo v cerkev. Češ, ne posmehujte se stari mamici, ki sključeno moli v cerkveni klopi! Res je njeno obzorje ozko in njene misli morda ne segajo visoko. A kdo ve! Morda je v srcu te preproste ženice, ki ima le še dva koraka do groba, toliko dejansvene ljubezni in neme požrtvovalnosti, da bi proti njej, ko bi

se udejevala, bil ves kras Vaše domišljene intelektualne vzvišenosti le beraška cunj!

Tako »Kunstwart«. V vsem se z njim seveda ne strinjamo. Če komu veleva resnično notranje prepričanje, da zapusti svojce ter išče srčnega miru v drugi verski družbi, ga zato ne moremo obsojati. Nasprotno! Nekaj velikega in težko nadomestljivega je »duševno-čutna zgradba, ki je delo očakov, kojih stremenje, hotenje in spoznanje je v njej združeno v spoznanje in hotenje stoletij«, a več je resnica in vest. A značilno je vsekako, da »Kunstwart« navaja in kritično presoja ter zavrača vse razloge, iz katerih se vršijo izstopi, a izstopa iz praktičnih ozirov, iz oportunitete, niti ne navaja, kakor da bi se mu izstop iz takih razlogov zdel nemogoč, ali če ne nemogoč, tako nizkoten, da velja le: guarda e passa!

In Božidar Štifter? Dr. T.

Sociologija.

H. Pesch S. I., Lehrbuch der Nationalökonomie III. Band: Allgemeine Volkswirtschaftslehre II. Die aktiven Ursachen im volkswirtschaftlichen Lebensprozesse. Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Br. 1913. M 20.

To je tretja knjiga velike Pescheve Nacionalne ekonomije. Prva knjiga je obravnavala osnovna vprašanja o človeku in naravi, o družbi in družabni vedi, o osnovah družabnega reda, o nacionalnem gospodarstvu ter o nacionalno-gospodarski vedi. Druga knjiga je govorila o bistvu in o po-

gojih ljudskega blagostanja, o blagostanju sploh, o socialnem blagostanju, o pogojih blagostanja (o ozemlju, klimi in legi, o prebivalstvu, številu in svojstvih itd.). Tretja knjiga razpravlja o dejavnih vzrokih narodnogospodarskega procesa: o individualni sili v gospodarstvu, o podjetju (delu in kapitalu, delovni pogodbi, tarifih), o gospodarskih organizacijah (zadrugah, kartelih), o organizaciji poklicev (o stanovskih zadrugah in zbornicah), o organizacijah delavcev in delodajavcev, in naposled o gospodarskih nalogah države in občine.

H. Pesch je mož, ki ima vedno cilj pred očmi; vse njegovo delo je razdeljeno teleološko, po smotru, zato je kljub ogromni tvarini jasno in pregledno. Prof. dr. Adolf Weber imenuje delo za zgodovino krščanske socialne ekonomije »eine Großtat ersten Ranges«.

V tretji knjigi je silno zanimiv že uvod (1—70). V nemški socialno-ekonomski vedi je neka kriza, velik prepir o metodi. Eni pravijo, da bodi ta veda zgolj pozitivna, ki povej, kako je, drugi, da mora tudi kazati, kako naj bi bilo. Prav tako se pravdajo o razmerju etike do socialne ekonomije. Krščanska filozofija podaja o vsem tem jasna načela, in Pesch po teh načelih tako jasno in preprosto presoja vsa vprašanja, da se človek čudi, kako je sploh mogoč resen razpor. Prav tako zanimivo je, kar piše o razmerju med socialno ekonomijo, ki je veda, in politiko, ki je umetnost, da torej socialna ekonomija daje politiki svojo teorijo, ne more pa ji dati tega, kar je politika kot politika, to je, kot umetnost. Vodilno načelo v vsej socialni ekonomiji je Peschu stavek, ki mu je »paladij svobode«: Kar zmorejo poedinci in gospodarske organizacije brez kvari za socialno blaginjo, to naj store sami. To načelo nikakor ne izločuje vpliva socialne oblasti na narodno gospodarsko življenje, nasprotno, ta vpliv zahteva, namreč: naloga države je dopolnjevati moči poedincev in organizacij ter ves gospodarski razvoj tako voditi, da res služi ljudski blaginji.

Iz bogate vsebine cele knjige je težko povzeti le najzanimivejša poglavja. Opozorili bi posebno na poglavja o delavnih silah, o razvojnih tendencah kapitalističnih

družb, o kartelih, o zadrugah, o strokovnih društvih. Povsod Pesch loči to, kar je dognanega, od raznih problemov; to, kar je, od tega, kar bi se utegnulo razviti. Zanimiv zgled v tem oziru je n. pr. vprašanje, kaj naj država ukrene proti kartelom (str. 465 do 476), ali sodba o strokovni organizaciji (str. 792 sl.). Povsod, kjer mogoče, podaje tudi kratek zgodovinski obris in statistiko sedanjega stanja.

Mnogo pozornosti in pri mnogih nemalo začudenja je pa vzbudilo, kako se je izrazil P. Pesch o tisti »skupni krščanski bazi« strokovnih organizacij, ki se je o njej zadnji čas toliko razpravljalo. Ni napačno, kar pravi Pesch, a medlo je, zlasti se bo zdelo medlo tistim, ki poznajo Pescha že odpoprej. P. Pesch je bil na Nemškem pravi umski prvoboritelj za katoliški značaj strokovnih društev. On je javno nastopil proti Giesbertsu in imenoval tisto teženje po kulturni skupnosti z modernim svetom varljiv fantom, ki pa krije obenem za katoliške narode veliko nevarnost, namreč nevarnost »tihu sekularizacije vse kulture«. P. Pesch je postavil tisto formulo o federaciji, ki jo je sprejel Pij X. v okrožnici »Singulari quadam« kot najbolj priporočljivo obliko za strokovno organizacijo katoliških in nekatoliških delavcev. Zakaj je isti Pesch v svojem velikem delu nankrat tako tih? Nekateri so sumnjali, da je Pesch žrtev oportunitizma. Marsikaj se je pisalo o tem; tudi pri nas je »Österreichs kathol. Sonntagsblatt« namigaval na to, da je Pesch umolknil na ukaz od zgoraj iz ozirov do Centruma in drugih mogočnjakov, ki plovejo s kolinsko strujo. Najbolj

preprosta razlaga je pa ta, da je Pesch utihnil iz ljubezni do dobre stvari. Pij X. je izrekel, naj se krščanska strokovna organizacija na Nemškem radi posebnih razmer »tolerira«, da se le čuvajo gotove kavtele. Pesch torej konstatira, da je organizacija lojalno izjavila svojo pokorščino in vernost, kaj hoče drugega kakor tolmačiti, kako more v teh razmerah najbolje varovati svoj krščanski značaj. Mi bi seveda želeli, da bi Pesch o tej lepi priliki temeljito pojasnil nevarnosti interkonfesionalizma, ki jih je tolikokrat poudarjal, a bal

se je pač, da bi se komaj utešeni prepir spet z vso silo vnel, Pij X. pa odločno zahteva, da bodi prepiru konec.

Ta neljubi intermezzo nas vsekako ne sme premotiti, da bi zares grandiozno delo Peschevo ne hvaležno odklonili. Želimo marveč, da bi kmalu ućakali četrto knjigo, ki bo nas vedla v stvarni proces nacionalnega gospodarstva, v nauk o dobrinah, o produkciji in razdelitvi, o funkcijah gospodarskega procesa in ovirah (o krizah, štrajkih itd.).

Dr. Aleš Ušenićnik.

Pedagogika.

Uspehi koedukacije.

Mnogo so si obetali moderni pedagogi od koedukacije dečkov in deklic. Rekli so: skupna vzgoja budi v mladih ljudeh demokratičnega duha, zavest, da sta oba spola enako vredna; skupno učenje v šoli bodri k tekmovanju; dečki in deklice se privadijo med seboj občevati; nasprotje med spoloma se ublaži in izgine, kar je potrebno za poznejše socialno in gospodarsko življenje.

Ne trdimo, da bi v tem dokazovanju ne bilo trohice resnice. A so drugi, močnejši razlogi, ki govoré proti koedukaciji. Oni, ki so koedukaciji nasprotni, po pravici povdarjajo: Drugo nalogo ima v življenju mož, drugo žena; zato potrebuje drugačne vzgoje mladenič, drugačne deklice, vsaj od 10. ali 11. leta naprej. V učenju kažejo deklice pogosto isto sposobnost kakor dečki, zlasti prva šolska leta; toda trajno učenje. kakoršna zahteva učni načrt za mladeničevo

izobrazbo na srednjih in visokih šolah, bo deklica težko zmagovala brez kvari za svoje, po naravi bolj šibko zdravje. Kar zadeva vzgojni medsebojni vpliv dečkov in deklic, so zagovorniki koedukacije prezrli, da cilj vzgoje kratko in malo ni: izravnati in zabrisati psihične diference med dečkom in deklico; nasprotno, vsak spol naj svoje posebne, od Stvarnika mu dane vrline razvije in okrepi. To je namen prave, krščanske vzgoje. Dobro pravi znani pisatelj Förster: mož je po krščanstvu bolj moški, in žena bolj ženska. Posebno so krščanski vzgojitelji svarili pred koedukacijo radi moralne nevarnosti, ki se pojavi za dečke in deklice v dobi, ko mlado telo dozoreva.

Zagovorniki koedukacije so bili seveda gluhi za vse argumente. Danes, po 10, 15 letih izkušnje, mnogi drugače sodijo. Izkušnja jih je izmodrila in jim dokazala, kako so se varali v svojih upih, Koeducija se ni obnesla ne didaktično,

ne vzgojno. Kjer so pred nekaj leti najbolj hiteli, da uvedo koedukacijo, danes uprav tako hite, da bi jo odpravili. V Badenu so l. 1901 začeli na srednjih šolah s skupnim poukom za mladeniče in deklice; l. 1910 je društvo profesorjev srednjih šol sklenilo, obrniti se do vlade s prošnjo, naj se odpravi skupni pouk. Na Saksonskem so l. 1910 svobodomiselnici zahtevali koedukacijo v srednjih šolah: profesorji so ugovarjali, češ, da je zlasti vzgoja v nevarnosti. Prvi mednarodni kongres za pedagogiko, ki je l. 1911 zboroval v Bruslju, se je odločno izjavil proti koedukaciji. V najširšem obsegu so izvedli zistem koedukacije v Severni Ameriki. In uprav od tam se zadnji čas čujejo glasne tožbe o neuspehih skupnega pouka in skupne vzgoje. Pedagogični list »Pharus« (Jahrg. 1914, S. 181) je posnel iz časopisa »Die deutsche Schule« (Dezemb.-Heft 1913) sestavek pod naslovom: »Ein Wort zur Aufklärung und Warnung« von Dr. Charles L. Henning, Denver, Colorado (Amerika), ki bo pač marsikoga streznil v preveliki navdušenosti za koedukacijo. Pisatelj ni katoličan; šolstvo v Ameriki proučuje že 15 let; je torej mož, kateremu tudi nekatoški pedagogi ne bodo odrekli objektivne, nepristranske sodbe. Ko v svojem spisu ponovi vse one razloge, ki so jih krščanski vzgojitelji vedno navajali proti koedukaciji, pokaže nazadnje veliko moralno mizerijo, ki je zavladata v ameriških šolah.

Učenje je v Ameriki stranska stvar: glavna reč so klubi dečkov

in deklic, kjer se goji ljubovanje, ples in football. Vsaka »girl« ima svojega »boy« in vsak »boy« svojo »girl«. Otroci, stari 10 ali 11 let, so eden v drugega zaljubljeni. V znak ljubezni prinaša deček izvoljeni deklici darila, jo obiskuje na domu, hodi z njo skupaj v gledališče in na ples. To so otročarije, poreče kdo. Da, otročarije, a deček raste, in v mladeniču se iz otročarije razvije strast. Treba jih je samo poslušati, kako ti napoldorastli mladeniči in dekleta iz srednjih šol med seboj govore. Mislite res, da se razgovarjajo o algebri in Caesarju in Liviju? Njih pogovori so dvoumni, razposajeni, da ne rečemo naravnost obsceni. Da to prezgodnje ljubovanje napredka v šoli ne pospešuje, je jasno. Kako naj se zanima za učenje mladenič, ki hodi s svojo izvoljenko v isti razred in med poukom nanjo misli, ki sedi blizu poleg njega. In kako naj pazi na profesorjeve besede deklica, ki vidi pred seboj svojega mladeniča in misli, v katero gledališče, na kateri ples jo bo danes spremlil. Ob tem svobodnem občevanju med obema spoloma v šoli in zunaj šole je umevno, kar se v Ameriki ne redko kdaj zgodi, da so že deklice srednjih šol — matere. Mladiči, stari po 14 do 17 let, so vdani kajenju in pijači in hodijo v nesramne hiše. Šole s koedukacijo so pogosto »kotišča nepravosti«. Henning konča: Če hočejo mladino v Nemčiji (mi recimo: v Avstriji) degenerirati, naj le pospešujejo koedukacijo; drugo bo že prišlo samo od sebe.

Dr. Fr. Ušeničnik.

Zgodovina.

Preganjanje prvih kristjanov in rimsko pravo.

Rimska država je bila pravna država v tako odličnem pomenu besede, kakor je n. pr. moderna Angleška trgovska država. Anglež, pravijo, je rojen kramar; stari Rimljan je bil rojen jurist. Pravo je bilo v rimskem cesarstvu razvito do vzgledne popolnosti. Zato je moralo imeti tudi preganjanje prvih kristjanov neko pravno podlago. Kakšno, to je problem, ki so ga reševali že mnogi arheologi, zgodovinarji in juristi, med Francozi zlasti Le Blant, Allard, Duchesne, Beaudoin, Guérin, med Angleži Hardy in Ramsay, med Nemci Conrat, Neumann, Mommsen, Kneller. Vprašanje je namreč to: ali so preganjali rimski imperatorji in njih namestniki — za vzroke ljudskega sovraštva in takozvane ljudske justice tu kajpada ne gre — ali je torej preganjala rimska oblast kristjane samo na podlagi zakonov, ki jih je poznalo rimsko pravo, še preden je krščanstvo nastopilo, ki so torej bili dani brez ozira na krščanstvo in jih je bilo nanje le mogoče aplicirati, ali je izdala rimska oblast tudi posebne izjemne zakone zoper kristjane kot take.

O tem vprašanju se je izjavil tudi gosp. J. G. v zadnji številki lanskega »Dom in Sveta« na str. 476. takole: »Še neko splošno pripombo, kako bi se morala po moji sodbi tudi v poljudnih knjigah obdelovati preganjanja kristjanov. Krščanstvo ni prišlo takoj v začetku v načelno nasprotje proti rimski državni oblasti, ki bi

izzvalo njegovo prepoved, oziroma preganjanje. V rimskem zakoniku ne najdemo nikjer zakona proti krščanstvu. Toda vse življenjsko naziranje krščansko se je tako razločevalo od poganskega, da so bili konflikti v posameznih slučajih neizogibni, tako glede kulta cesarjev, ki je največkrat dal povod preganjanjem, tako glede očitanja brezboštva, čarovništva, sakrilegija itd. Od Decija naprej prevladujejo politični motivi.«

Ali je stvar res tako jasna in gotova? Prve avtoritete na tem polju so drugega mnenja. Slavni strokovnjak Allard, čigar Zgodovino preganjanj v petih debelih zvezkih je nagradila francoska Akademija znanosti, naravnost pobija ono naziranje. V tretji izdaji prvega zvezka piše na str. 172. in nasl. takole: Hipoteza, da so preganjali kristjane po raznih kazenskih zakonih le kot krivce razžaljenja veličanstva, sakrilegija, prepovedanega združevanja, čarovništva, je zdaj zastarela, malodane čisto opuščena. Druga teorija, ki jo je nasvetoval Neumann v svojem delu »Der röm. Staat und die allgemeine Kirche (Leipzig 1890) in v več spisih razvijal Mommsen, da je namreč dal povod preganjanjem božanski kult, ki so ga kristjani odrekli osebi cesarjev in se s tem storili krive sakrilegija in razžaljenja veličanstva, se ne vjema niti s Trajanovim reskriptom niti s številnimi mesti pri apologetih, zlasti pri Tertulijanu, ki suponirajo postave prav zoper kristjane.

Tako Allard v svoji Histoire des persécutions; prav tako odločno

Duchesne v znanem delu *Les Origines chrétiennes*, kjer pobija po vrsti razloge za ono hipotezo; podobno Kirsch v najnovejši izdaji *Hergenrötherjeve Cerkvene zgodovine*: »Bei der Feststellung der Verschiedenheit des Christentumes von dem Judentum war wenigstens für die Praxis der Rechtssatz geltend geworden, daß das Christentum verboten sei (Christianos esse non licet)... Daß die christlichen Bekenner tatsächlich als Christen, d. h. als Anhänger des Christenglaubens... verurteilt wurden, ergibt sich mit Sicherheit aus den echten Märtyrerakten und aus den Ausführungen der Apologeten des 2. Jahrhunderts« (15 143).

Toda: »V rimskem zakoniku ne najdemo nikjer zakona proti krščanstvu,« piše J. G. V rimskem zakoniku? Tu bi se bil moral J. G. vsekako previdneje izraziti, morda kakor Marx: »Es scheint kein Staatsgesetz bestanden zu haben, welches direkt und in nackten Worten das Christentum verboten hätte (Lehrb. der Kirchengeschichte,⁵ 54). Es scheint, a kdor ve, kaj je rimski zakonik, ta tudi ve, da ta »es scheint« ničesar ne dokazuje. Zakaj ne? Zato ne, ker je rimski zakonik zbirka zakonov, ki jih je dal kodificirati šele krščanski cesar Justinijan I. Pač je v tej zbirki cela vrsta postav iz dobe poganskega Rima, toda le tiste, ki naj bi imele zakonito veljavo tudi pod Justinijanom in za njim. Zato je čisto lahko umevno, zakaj so v rimskem zakoniku stari zakoni zoper razžaljenje veličanstva, zoper čarovništvo, zoper nedovoljeno združevanje itd., zakaj pa ni nikjer jasnega in razločnega zakona proti krščanstvu.

Takozvani dokaz ex silentio je torej čisto brez moči nasproti pozitivnim dokazom iz drugih virov. Jasno je n. pr. mesto v slavno-znanem Apolonijevem mučeništvu (gl. Samsa, *Acta Martyrum* v »Casu« 1912, str. 112 — navajam ta prevod, ker je Samsa klasičen filolog in torej ne more biti dvoma, da je pravilno prevel izvornik). Prokonzul Perenij pravi: »Apolonij, senatov ukaz je, da kristjani ne smejo biti.« Apolonij pa, ki mu je bilo tudi Sakeas ime, odgovori: »Toda zapoved božja ne more biti nikdar premagana od človeške zapovedi...« Jasne so besede Tertulijanove: »Illud solum expectatur... confessio nominis, non examinatio criminis«. (Apol. 2.) Pa zopet: »De legibus prius (al. primum) concurrat vobiscum ut cum tutoribus legum. Jam primum (al. pridem) quam dure definitis dicendo: Non licet esse vos« (Apol. 4). Še več podobnih mest navaja Allard, *Hist. des perséc.* 1³, 169—171.

Pa recimo kljub vsemu temu, da res ni bilo nobenega zakona naravnost zoper krščanstvo. Ali tudi cesarskih odlokov ni bilo? Teh ni doslej, kolikor poznam to slovstvo, še nihče tajil. Pa jih tudi tajiti ni mogoče. Beri Trajanov reskript, ki je čisto jasno naperjen edino proti krščanskemu imenu, ne pa proti kakemu sicer protizakonitemu zločinu, združenemu s tem imenom. Beri Galerijev odlok: »Denuo christiani sint,« ki pač ne dovoljuje eksistence kakim političnim zločincem, ampak vernikom, ki jih je prej Galerij tako kruto preganjal. Ta odlok sam nam dokazuje tudi to, da niti od Decija naprej niso prevladovali

politični motivi kot taki, ampak versko-politični. Decij, Valerijan in Dioklecijan so bili ortodoksni, konservativni pogani, prepričani, da ima rimska država zahvaliti za svojo moč in velikost svoje stare bogove. In te bogove hoče krščanstvo pahniti z oltarjev! Kot vera se jim je zdelo državi nevarno in zato so s svojimi odloki preganjali krščanstvo kot tako. Kako pa naj ljudstvo loči med zakonom in cesarskim odlokom? Kdor bi torej spravil ono hipotezo v poljudne knjige, bi dosegel kvečjemu to, da bi ga ljudstvo ali ne umelo, ali pa da bi imelo prve kristjane za politične zločince, ne pa za svete mučence, ki so umirali edino za svojo vero.

Prof. dr. Zorè.

Heortologija. Svetkovine Gospodove u zapadnoj i iztočnoj Crkvi. Napisao Bruno Lovrić. U Džakovu (1913), str. 264, cena 4 K.

Za heortologijo, zgodovinski razvoj praznikov katoliške Cerkve, se v naši dobi zanimajo katoličani in nekatoličani, teologi in verski filozofi. Predmet, ki si ga je izbral pisatelj, je torej zelo aktualen. Kakor je razvidno iz dostavka v naslovu, se je g. Lovrić omejil na Gospodove dni, izločil pa je iz knjige praznike prebl. D. M. in godove svetnikov. Razdelil je knjigo v osem poglavij, v katerih po vrsti razpravlja svete čase ali dobe cerkvenega leta od Božiča do Binokosti.

Pisatelj je skrbno zbral in pregledno uredil, kar so učeni raziskovavci katoliške liturgije dognali o početku in razvoju praznikov. Na vsaki strani se vidi, kar piše avktor v uvodu, da je knjiga »plod dolgotrajnega truda i ne malih

materialnih žrtev«. Kleriki in svečeniki, katerim je knjiga predvsem namenjena, jo bodo čitali z velikim pridom; pa tudi katoliški laik bo našel v knjigi mnogo stvari, ki ga bodo zanimale.

Kot nedostatke v knjigi omenjamo: Ob čitanju knjige se nam je casih zdelo, da je g. pisatelj gradivo zelo marljivo zbiral, a tu in tam premalo izbiral: zgodovinski razvoj praznikov, sv. običajev in obredov bi bil večkrat bolj jasen, da je avktor malenkostne podrobnosti, opazke tega ali onega pisatelja izpuščal in nam podal bolj enotno podobo. Pri simboličnem razlaganju svetih obredov bi bilo treba nekoliko ločiti, ali je tolmačenje utemeljeno v cerkvenih molitvah ali zgodovinskem razvoju, ali pa je to samo misel privatnega avktorja. Na str. 163 n. pr. pravi g. pisatelj, da na Veliko soboto čitamo 12 profetij v spomin na 12 apostolov, ki so ponesli vero Jezusovo po vsem svetu. Ta simbolizem zgodovinsko ni utemeljen; Durandus (Rationale div. offic: l. 6, c. 81, n. l.) nam pripoveduje, da so v njegovem času ponekod brali samo 4 prerokbe, drugje 6, 12, 14.

»Apostolske ustanove« niso delo 3. stol., kakor se bere na str. 50, ampak so kompilacija iz 4. stol., kar pisatelj prav pove na str. 101. Na str. 154. se mora čitati: V liturgičnih obredih velikonočne vigilije (ne velikega petka) Silvija v Jeruzalemu ni našla nobene posebnosti (Peregrinatio Silviae c. 38, ed. Geyer 90). Avktor velikonočne hvalnice »Exultet« pač ni sv. Avguštin (str. 161; cf. Franz, Die kirchl. Benektionen im Mittelalter; Fr. i. Br. 1909, I, 519—553). Sekvencije »Victimae paschali laudes« ni zložil Herman Contractus, niti opat Notker (str. 183), ampak Wipo, dvorni kapellan cesarja Konrada II. (cf. Dreves und Blume, Ein Jahrtausend Latein. Hymnendichtung. I. Th., Leipzig 1909, 147). Tudi k splošni opazki o sekvencijah (na isti str. 183) bi bilo treba primerjati Dreves u. Blume, o. c. I. 356. 390. II. 160. Pripomnja o himni »Te Deum laudamus« (str. 41) ni več docela resnična po tem, kar je pisal o tej hvalnici Cl. Blume v Stimmen aus M. Laach, 1911, Bd. 81, pg. 274 sq. Papež Klemen XIV. je l. 1771 (ne l. 1772, str. 40) od-

redil, naj bode v Avstriji, namesto posta v vigillije odpravljenih praznikov, post v srede in petke v adventu.

Zelo pogršamo v knjigi točnih citatov. G. pisatelj navaja nebroj izrekov raznih avtorjev, starih in novih, a skoraj nikoli ne pove, v katerem delu, v kateri izdaji se dobé navedene besede. Kar na kratko reči: Tertulijan, Avguštin, Krizostom trdi — a niti ne imenovati knjige zadevnega pisatelja, to je premalo za znanstveno delo. Knjige, katere je g. pisatelj najbolj vporabljal, so sicer našete spredaj v

književnosti (str. 6—8), a še tu ne popolnoma točno: želeli bi pa, da bi nam pisatelj vselej sproti povedal, na kateri strani svoje 'heortologije' uči to Kellner, ali v katerem zvezku 'kalendarija' pripoveduje Nilles to in ono.

Teh par opazk naj bo g. pisatelju priča, da smo knjigo z zamanjem brali; želimo ji prav mnogo čitateljev, zlasti med hrvatskimi kleriki.

Dr. Fr. Ušeničnik.

Umetnost.

Goethe. — Čudne, bolne izrodke je zadobilo malikovalsko oboževanje »velikega pogana«. Ogromna literatura, ki je izšla o njem, priča sicer o velikem njegovem vplivu na vso nemško kulturo, a priča tudi, da pozabljajo Nemci pri tem, kaj je v resnici bil Goethe. Literarna zgodovina, prepojena z vsenemškim, svobodomiselnim duhom, se ne briga mnogo za principe objektivnosti in namesto da bi ga podajala kakršen je bil res, ovija okoli njega božansko gloriolo nadnaravnosti in ustvarja tako nekulturen kult malikovanja, »einen maßlosen Goethe-Kultus und dessen Auswüchse, ein wahres Goethe-Pfaffentum«. (Frankf. Zeit. 1910 Oktober).

Bil je Alex. Baumgartner, S. J., ki se je drznil s svojim znanstvenim delom »Goethe« napisati resno sodbo o njem, z namenom, daß man von dem nahezu götzendienerischen Kult des großen Dichters wieder zu einer nüchternen, vernünftigen und gerechten Würdigung seines Lebens und seiner Werke zurückkehre, ihn kennen lerne, wie er wirklich war und ihn nicht

mehr achte, als er es verdient.¹

Delo je vzbudilo velikansko senzacijo. Prenapeti Goethejevci so vzdignili protest, a resna kritika ga je priznala.

* * *

Zanimivo in objektivno sodbo o Goetheju je napisal francoski pisatelj Charles Sainte-Foi († 1861), ki je Goetheja osebno poznal in temeljito proučeval nemško literaturo. »Goethe je bil pogan po mišljenju in okusu, bil je pogan instiktivno, a bil je tudi z jasnim prepričanjem. Kajti, kaj je panteizem drugega kot poganstvo, zavito v znanstvenozvenečo formo?...

Končno je umevno, da ta mož ni razumel katolicizma, ker je imel malo srca, kar dokazuje veliko njegovih del in vse njegovo življenje. Goethe je bil v literaturi, kar Schelling v filozofiji. Če so temu očitali, da je bil večkrat bolj poet kot filozof, lahko dolžimo onega, da je bil večkrat bolj filozof kot poet. In v resnici

¹ Goethe, sein Leben und seine Werke. — Freiburg. — Herder.

so njegove drame in pesmi, tudi najplitvejše, polne pregovorov, ki obličijo v spominu in vodijo človeka v navadnih dogodljivih življenja, da ostane na onem udobnem srednjem potu, ki se oddaljuje enakomerno od vseh ekstremov in kjer se učenec Epikurjev dobro počuti.

A zaman iščemo v njegovih delih one jasnosti genija, zaman onih zdravih in trdnih načel, ki v težkih izkušnjah življenja krepijo dušo, oživljajo pogum, dvigajo misli in upe nad zemljo, ustvarjajo znosno sedanjost s tem, da ji predočujejo bodoče zveličanje in rešitev. V tem oziru Goethe oddaleč ne dosega nele Danteja in Shakespearja, velika pesnika, pesnika, ki sta se z duhom krščanstva ogrevala in v nemala, ampak tudi ne pesnikov starega veka, pri katerih je fatalizem človeško osebnost v toliko povzdignil, da jih je spravil v konflikt s slepim in neuklonljivim božanstvom...

Po čitanju Goethejevih spisov se nahaja duša v istem štadiju kakor prej. Na zemlji ostane in edina želja, ki jo občuti, je, kolikor mogoče udobno živeti. Sicer ne občuti ne več ljubezni do dobrega, ne več gnusa do pregrehe, ne več požrtvovalnosti za druge, ne več odpovedi zase, ne več poguma v trpljenju, ne več zmernosti v sreči...

... Goethe je bil za Nemčijo to, kar Voltaire za Francijo, ne glede na razlike značajev, naroda in časa, v katerih sta živela. Oba sta suha, mrzla, brez navdušenja, brez vnanja. Njiju polet obsega le zemljo. Z občudovanja vrednim bistrim pogledom zapazita smešne strani in slabosti človeštva in pridigata z redko zgovornostjo umet-

nost udobnosti, ono znanost, ki zadošča egoizmu, ki človeka omeji, da ne povzdigne pogleda v zahvalo in molitev, da se ne ozre na one, ki trpe, s sočutjem in požrtvovanjem.

Vpliv obeh mož je bil poguben; pod usodepolnimi posledicami moči in vpliva, ki sta ga imela nad duhovi, bosta Nemčija in Francija še dolgo trpeli...«

Že prej je Sainte-Foia Goethe v primeri s Shakespearjem in Dantejem odbijal: »Umetnost je nemoralna, če vliva ljubezen do pregrehe in odpor do čednosti. Manjka ji idealnosti, če nam predstavlja resničnost z zapeljivimi potezami, da nas nanjo priklepa, namesto da bi nas rešila od nje in povzdignila kvišku naše misli, odtrgala našo dušo od sveta trpljenja in zmot. V Shakespearjevih dramah nas pregrešni in pokvarjeni ljudje nikdar ne vabijo. Ne moremo jih ne spoštovati, ne občudovati, ne ljubiti. V tem oziru obstoja med angleškim dramatikom in Goethejem velika razlika. Goethe kot pesnik je realist, če je sploh kdo bil, nemoralen pesnik je, ki nas zaplete z resničnostjo, da ostane na zemlji in pozabimo, da nam je postavljen visoko nad tem svetom in tem življenjem vzvišenejši cilj, po katerem moramo hrepeneti...«

Svoj obisk opisuje Sainte-Foi takole: »Obisk pri Goetheju je bil vljuden in hladen, kakor pri kralju, ki je preživel vse svoje življenje med dobrikanjem in vdanostjo podanikov. Videlo se je, da se je vedno opazoval, da se je skrbno ogibal vsega, kar bi mu lahko škodovalo ali vzbudilo sovražnike in nevoščljivce.«

(C. Latreille: Charles Sainte-Foi. Souvenirs de Jeunesse, Paris 1911.)

A. R.

Tango.

Vedno odkriteje razkriva moderna družba notranjo gnulobo. Že si je osvojila perverzno umetnost in pod krinko »večne lepote« vladala v gledaliških strast in naslada. Operni glas je postal preotročji, »prečist«, Izadora Duncan in Rita Sacchetto, ki sta s telesom in mimiko interpretovali težke klasične skladbe Chopina, Rubinstejna, Beethovna, zaslužita le še ironičen smehljaj. Da, tej »visokokulturni« družbi niso zadoščali več eksotični plesi golih demimondk in Mascagnijeva »Isabeaux«, vrgla je raz sè zadnjo masko vljudnosti in sramežljivosti in našla svoji žgoči strasti in nenravnosti novo hrano: tango.

Prvotno je bil tango narodni ples argentinskih mešanih plemen. Plesali so ga tesno združeni v lenem, strastnem ritmu ob mrliču in praznovali z njim smrt. Vtis, ki ga je dobil Guglielmo Emanuel¹ o njem, je bil grozen: »Morda je bil kontrast, ki se je nutil mojim očem, nenavajenim takih groznih prizorov vpriču smrti; morda je bila tesnoba vročina one poletne noči, v onem zaprtem prostoru, vzduha polnem od vonja sveč, šminke, znojnih teles in razpadajočega mrliča; a spomin na ta prvi tango mi je ostal v spominu, obdan z dušečo atmosfero razkošja in odurnega prizora od strasti razpaljenih in poživljenih ljudi.«

Moderni tango ni došel direktno iz Argentinije, ampak ima svoj izvor na Kubi. Tu se je udomačil kot varianta starodavnega španskega tango, prikrojena tropične-

mu značaju Kubancev in otoških črncev. Ta varianta se je razširila ob obrežju Južne Amerike do Buenos-Aires, kjer je šele izgubila narodni značaj in postala, proizvajana v beznicah in na zloglasnih zabavah od vlačug in potepuhov, popolnoma modern ples.

Rafiniranejše figure je zadobil tango v Parizu, v montmarterških nočnih kavarnah in kabareti. Odtod ga je zanesla v London družba bogatih angleških Amerikancev in z njim dobila vstop v visoko aristokracijo. Razine »lady« so ustanovile »Tango-clubs« in »Tangoteas«, kjer sta eden ali dva para proizvajala tango. Tu se je zbirala angleška aristokracija in imela tako dostop do onih slojev, ki so godili njenim »potrebam«.

A dolgo časa ni mogel ostati tango izključna last visoke aristokracije. Kot kuga se je razširil iz Montmartra v vse nočne restavrate in kavarne velikih mest. Radi velike privlačnosti so uvedla tudi gledališča popoldanske »Tangoteas«, ki pomenijo popoln razpust gledališkega organizma; oder je postal razstava najnovejših nesramnih pariških mod (tango zahteva posebne obleke), nudi le, kar nudijo nočne kavarne in kabareti, in ponižal je vso umetnost na najnižji nivo trivialnosti in perverznosti.

Emanuel navaja značilen pogovor z neko plesno učiteljico najvišje londonske aristokracije, ki mu je priznala: »Moji razredi niso bili nikdar tako natlačeni. Vse povprašuje po tangu. Nimate pojma, kako ekonomsko revolucijo je povzročil tango med tolikimi ljudmi. Mladenci, ki sem jih rabila za modele, zaslu-

¹ »L'età del tango« v reviji »Lettura« — Milano, Gennaio, 1914.

žijo sedaj kot »učitelji« tanga dva do tri tisoč kron mesečno. Argentinski dijaki, kot »specialisti« tanga, zaslužijo dnevno do tisoč kron... Natakariji montmartrskih nočnih kavarn, ki jim je kako dekile razkrilo skrivnost tanga, so ustanovili plesne šole in zaslužijo sedaj po 20 tisoč kron mesečno.«

A moda se je prelevila v grozno epidemično strast. »Ves protest mater je bil le navidezen: danes učimo tango vsa dekleta aristokracije — njih matere in — ne smejte se! — tudi kako staro mater! Nalezljivost tanga ne pozna mej: starci, protinovci se vračajo v plesne dvorane in šestdesetletne matrone izjavljajo, da se ni mogoče upirati zapeljivosti zmagujočega plesa. Absurdno je, a resnično.«

Quousque tandem? Dvomimo, da bi si moderna hiperkultura mogla izmisliti diabolicejših sredstev za ponižanje človeka na stadij živali. Vse prepovedi so brez pomena: treba je notranje reforme, treba je zopet krščanstva, ki more edino dvigniti »kulturno« človeštvo iz blata in poživljenosti. A. R.

Mlada Breda. Spisal dr. Ivan Pregelj. (Konec.)

Kako nenaravna in prisiljena so n. pr. pod Pregljevimi peresom neka tehnična sredstva, ki jih sicer umetno-izobražen pisatelj s pridom rabi. Mislim tista tehnična sredstva, ki Pregelj ž njimi zlasti značaj dekile Marijanice hoče postaviti v ostrejše črte. Nekatere besede, ki bi imele biti karakteristične za njen značaj, ponavlja Marijanica često brez notranje nuje. Istotako nenaravno pisatelj vedno iznova poudarja o Marijanici, da je bila

gluha na eno uho, kadar je hotela. — Tudi se skozi vso povest nisem mogel znebiti vtisa, da je značaj Jerice iskan in prisiljen. Otrok, ki hoče biti »svetnica ali pa sporkornica«, ki sanjari tako zmedeno kot kaka odrasla histerična oseba, včasih pa zopet modruje o življenjskih problemih kot odrasel in izkušen človek: vse to skupaj se mi zdi v koncepciji značaja tako komplicirano, da bi pisatelj moral biti pač kak Čehov ali Dostojevskij, da bi mogel tak značaj realno podati. Sploh so Pregljevi značaji nekam mrzli, zunanji, brez ostrih kontur, bolj sheme kot ljudje iz mesa in krvi. Najbolj simpatična je Anica. Kot pasiven značaj je Juri najboljši. Katra je odurna in je presirovo podana. Anže je po eni strani preotročji, po drugi strani premoder. Lipe nosi disharmonijo v srcu, pa jo nosi tudi v povesti. Nekatere druge osebe, n. pr. Hanca, ki nastopi na str. 132., so pa tako samovoljno prisiljene, da o njih kot »značajih« ni govoriti.

DIALOG, ki naj bi bil odsev notranjega čustvovanja oseb, je razblinjen in obični na površju. Preračunjen je na to, da pripomore k razumevanju razvoja v povesti, ne niansira pa značajev. Glej primere takega brezpomembnega in brezkarakterističnega dialoga in razblinjenega sloga na str. 38., 39., 84., 85., 86, 87., 97., 98., 99.. Na teh in še nekaj mestih je zagrašil Pregelj proti poglobitnemu pravilu pisateljske tehnike, da pisatelj ne sme pripovedovati nič nepotrebnega. Kot nepotrebno in kot balast se pa šteje vse, kar bistveno ne pripomore k označbu značaja ali k osvitljenju ideje in problema povesti. Tako kopičenje

brezpomembnih dogodkov ima posledico, da preobilica nebitvenih zunanosti ovira čitatelju pogled v globino in mu s tem kvari umetniški užitek. Čemu toli podrobno opisovanje malenkosti, ki karakteristično niso potrebne? Manj bi bilo več. Pregelj tiči v tisti tako pogosti napaki pisateljev, ki preveč pripovedujejo, premalo ustvarjajo. In vendar je živo in ognjevito le to, kar se pred očmi čitatelja udejstvuje in ustvarja.

Kakega razvijajočega dejanja, ki bi z dramatično silo vezalo čitateljevo domišljijo, v povesti ni. Pa to samo na sebi še ni hiba. Le ko bi se to dejanje, ki nam ga povest nudi, ne sukalo venomer okrog svoje osi! Eno in isto — samo da v drugi variaciji in drugi obliki. Priznam, da nam je pisatelj opisal dogodke na Peči kot se taki v slični večji družini res dogajajo. Je polno vedno novih »dogodkov«, a vsi ti dogodki imajo v sebi tako malo impulzivnega, kar bi sililo povest k toku in razvoju. Zato pa smo malone skozi vso povest na enem in istem mestu, dasi tekamo z Marijanico iz ene sobe v drugo in dasi vedno pričakujemo od energične Katre, da bo zdajnzdaj posegla z težko svojo pestjo v razmere ter zaobrnila dejanje. Tako postane stvar polagoma enolična in skoro bi trdil, da bo med izobraženimi bralci manjšina tistih, ki bodo povest prebrali do konca. Preprostega bralca bo pa usoda junakinje, ki je v resnici idealno-lepa poteza, ki se vleče skozi knjigo, zanimala toliko, da bo bral do konca in bo naposled nekam

ginjen rekel: »Kako se je vendar hudo godilo tej Anici, in koliko je morala revica prestati! Pa je res tako življenje.« P. Perko.

Literarna pratika za 1914. leto. Uredil Milan Pugelj. Na svetlo dala Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani.

Dolgo časa so jo obljubljali. Končno je izšla, z namenom, »da bi nudila vsakoleten cvet slovenske vezane in nevezane besede«. Ne razumemo, kako si je prisvojila trojica slov. poetov monopol za »cvet« slov. literature, ko so, razen Župančičevih pesmi (ki pa tudi ne pomenijo napredovanja), vsi produkti sluzavi, onemogli, že stokrat obdelani, a v toliko spopolnjeni, da se je besedičenju pridružila še pikantnost. Še celo Govekar je vstal od literarne smrti in napisal »odlomek iz zgodovinskega romana« po — Dumasovem vzorcu. (Kako je prijatelj Meško zašel v »Pratiko«, ne vem.) Namesto bujnega »cveta« je »Pratika« le nov žalosten argument onemoglosti in praznote epigonov slov. moderne.

A kar nas je iznenadilo, so Smrekarjeve karikature k svetnikom in praznikom, ki so brezprimerno podle, ki kruto žalijo vsak verski čut. Smrekar ironije niti ne skriva, ampak se očitno norčuje iz najsvetejših katoliških misterijev, iz devišstva in askeze. Ako že sami nimate religije, ne žalite nas, kar zahteva najnavadnejše pravilo — bontona! A tudi v umetniškem oziru so risbe brezstilistične in neokusne in ne segajo preko navadnih časniških karikatur. Alojzij Res.

Glasnik »Leonove družbe«.

Predavanja: 15. jan. 1914 je predaval ravnatelj dež. muzeja prof. dr. Jos. Mantuani o domovinskem varstvu; 22. jan. dr. Juro Adlešič o porotah; 29. jan. predsednik »Leonove družbe« stolni kanonik dr. Jos. Gruden o slovenskih županih v srednjem veku; 12. febr. prof. dr. Ivo Pregelj o vplivih romantike in romanticizma na slov. literaturo; 26. febr. dr. Jos. Mal o pripadnosti Istre in Reke h Kranjski.

Novi redni člani:

P. Mlejnik Angelus, provincial frančišk., Ljubljana;
 Dr. P. Rant Guido, stud. prefekt in lektor, Ljubljana;
 Dr. P. Napast Ciprijan, apost. arhivist in general. lektor, Kamnik;
 Arh. Luka, prof., Št. Vid;
 Breitenberger Ignacij, prof., Št. Vid;
 Dr. Breznik Anton, prof., Št. Vid;
 Dr. Jerè Franc, prof., Št. Vid;

Koritnik Anton, prof., Št. Vid;
 Kržisnik Jožef, prof., Št. Vid;
 Pengov Francišek, prof., Št. Vid;
 Porenta Gašper, prof., Št. Vid;
 Dr. Samsa Janez, prof., Št. Vid;
 Dr. Trdan Franc, prof., Št. Vid;
 Markež Alojzij, ekonom, Št. Vid;
 Dr. Snoj Andrej, prefekt, Št. Vid;
 Rihar Janez, prefekt, Št. Vid;
 Aumann Fran, c. kr. višji davkar v p., Ljubljana;
 Dr. Natlačen Marko, odvetniški konc., Ljubljana;
 Dr. Mal Josip, adjunkt dež. muzeja, Ljubljana;
 Dr. Kimovec Francišek, Dunaj;
 Dr. Kulovec Francišek, prof., Št. Vid;
 Dr. Knific Ivan, duh. svetnik, solski nadzornik in prof., Št. Vid;
 Zabret Valentin, župnik, Št. Vid nad Ljubljano.

Za »Čas«: Oblak Anton, župnik v Št. Lovrencu, 20 K.

Listnica uredništva: »Zora« (1914, 104) piše, da je število »Časovih« naročnikov »padlo skoraj za tisoč«. Ne vemo, kako je nastala ta fabula. Število naročnikov nikdar ni bilo zadovoljivo, vendar je deficit, o katerem je tožil blagajnik na občnem zboru »Leonove družbe«, dejansko nastal le radi zvišavanja tiskarskih stroškov. Lista se je pa tiskalo od početka 1200—1400, kakor se ga sedaj. Seveda število naročnikov, ki plačujejo celo naročnino po 7 K, ni toliko, vendar je vedno blizu isto in se giblje menjavanje le v ozkih mejah. Toliko, da se ne bomo poniževali bolj, kot je treba. Sicer je pa uredništvo »Zori« za krepko pobudo le hvaležno.

»Času« doposlana dela.

Socialna Matica za l. 1913:

Prof. Fr. Seidl, Geološki izprehodi po Goriškem.

Dr. Boris Zarnik, O bistvu življenja.

Dr. Ivan Žmavc, Ozdravljenje socialnega življenja z uporabo prirodozlovja.

Dr. Karel Slanc, Zadruga.

I. U. Dr. V. Kisovec, Delavsko zavarovanje proti nezgodam.

Prosvetna knjižnica:

Dr. K. Ozvald, Srednješolska vzgoja.

Dr. Niko Župančič, Pontijski Bugari (Les Bulgares Pontiques) Belgrad 1913.

Nikola Ostojič, Nade i čeznuća. Pjesme. Sarajevo 1914.

Poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za l. 1911 in 1912. Ljubljana 1913.

J. Kozarac-Starogorski, Mrtvi kapital. Povest. Ljubljana 1913.

Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich im Jahre 1908. II. Teil. Textliche Darstellung. II. H. Wien 1913.

Zbirka slovenskih povesti. Urejuje J. Grafenauer: Fran Erjavec, Hudo brezdno in drugi spisi.

Dr. Fr. Kolnik, Andrej Schuster-Drabosnjak. Ponatis iz »Časopisa«, Maribor 1913.

»Leonova družba« je izdala in priporoča naslednja dela:

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku:

I. knjiga (l. 501—800) str. LXXX + 416. Ljubljana 1903. 8 K, vezana 11 K.

II. knjiga (l. 801—1000) str. LXXXIV + 516. Ljubljana 1906. 10 K, vezana 13 K.

III. knjiga (l. 1001—1100) str. LXXXVII + 330. Ljubljana 1911. 6 K, vezana 9 K.

Dr. Jos. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije. Str. 148 in 19 slik. Ljubljana 1908. 5 K, vezana 6 K.

Dr. Al. Ušeničnik, Sociologija. Str. XV + 840. Ljubljana 1910. K 8'50, vezana K 10'80.

Vsa ta dela se dobe v Katoliški Bukvarni v Ljubljani.